

KURASJE

NR.38

Marxistisk tidsskrift

KURASJE
Krystalgade 16
1172 Kbh. K.

Velfærdsstat, reformismekritik og klasseanalyse.
Sociologien i Danmark. Kynisme og sandhed.

Abonnement på kurasje nr. 37-40 koster følgende:

Biblioteker	200 kr.
Støtteabonnementer	200 kr.
Studerende o.lign.	140 kr.
Folk med fast arbejde	180 kr.

Særtilbud: nr. 29-32 incl. samlet for 80, - kr.
nr. 33-36 incl. samlet for 100, -kr

Kurasjes gironummer: 7 16 60 44

Kurasje	ekspeditionstid:
Krystalgade 16	(hver onsd. 20-23)
1172 København K	Telf.: 01-14 71 51

Sats: G.M.T. Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

Tidsskriftet behandler en lang række emner med det formål at bidrage til etableringen af en konkret formidlet kritik af det kapitalistiske system og det borgerlige samfund, samt til diskussionen af overgangsformer til det kommunistiske samfund. Vi opfordrer interesserede til at indsende *manuskripter* til redaktionen.

Kontaktpersoner:

Århus, Hans-Jørgen Thomsen, Heibergsgade 25^{II}, 8000 Århus C.

Aalborg, Peter Søndergaard, Faldtvej 14, 9330 Dronninglund

Helsinki, Arto Noro, Sociologisk Institut, Helsinki Universitet

Jyväskylä: Risto Eräsaari, Samhällspol. Inst. Jyväskylä Universitet

Frankfurt, Jürgen Ritsert, Fachbereich Gesellschaftswissenschaft,
J. W. Goethe Universität, Frankfurt

TIDSSKRIFTET KURASJE

Nr. 38

December 1986

Indhold

<i>Peter Bundesen og Morten Hansen</i> Marx' intellektuelle biografi – kontinuitet eller brud?	3
<i>Nils Bredsdorff</i> Hvor gik den kritiske sociologi hen, da lønarbejdet kom ind	29
<i>Tage Bild og Jens Hoff</i> Stat og subjektivitet i klasseanalysen	41
<i>Hans Jørgen Thomsen</i> Sandhed og kynisme. En omtale af Peter Sloterdijk, »Kritik der zynischen Vernunft«	57
<i>Bidrag til diskussionen om velfærdsstaten:</i>	
<i>Per H. Jensen</i> Socialpolitik mellem selvforvaltning og stat	69
<i>Finn Hansson og Peder Lærke Nielsen</i> Reformismekritik – fagforeninger og velfærdsstat	87
<i>Peter Abrahamson, Mogens Holm og Iver Hornemann Møller</i> Arbejdersolidaritct? Selvorganisering og statspolitik	103

Redaktionen: Bjarne Andersson, Nils Bredsdorff, Jens Brinch, Peter Bundesen, Leif Hansen, Finn Hansson, Peder Lærke Nielsen, Finn Dam Rasmussen, Jens Henning Rasmussen, Peter Søndergaard og Hans-Jørgen Thomsen.

Redaktionens adresse: Kurasje, Krystalgade 16, DK 1172 København K.

Marx' intellektuelle biografi – kontinuitet eller brud?

Af Peter Bundesen og Morten Hansen

Indledning

Ifølge Friedrich Engels beskæftiger marxismen sig med de objektive udviklingslovmæssigheder for samfundet og naturen. Som Marx' »litterære eksekutor« skabte Engels' opfattelser teoriehistorisk tradition. Denne tradition blev i større eller mindre omfang videreført af f.eks. Karl Kautsky og Lenin i anden og tredje internationale. Den opnåede derigennem en næsten monopolagtig rolle i udlægningen af den teoretiske arv fra Marx.

Da D.B. Rjazanov i midten af 1920'erne påbegyndte udgivelsen af Marx' såkaldte ungdomsskrifter, kom denne udgivelse noget på tværs af traditionen. Der tegnede sig et omrids af en Marx, der ikke kunne passes ind i den etablerede »marxisme-ortodoksi«. Særlig kom »Parisermanuskripterne fra 1844« på tværs af ortodoksens opfattelser. Uoverensstemmelserne mellem det, der var god latin for ortodoksien, og f.eks. »Parisermanuskripterne« faktiske indhold blev løst ved, at man begyndte at skelne mellem en ung humanistisk-filosofisk Marx og en moden økonomisk orienteret Marx. Med »ungdomsskrifterne« udgivelse fulgte således ikke en revision af ortodoksens overlevering; men denne blev fortsat opfattet som gyldig for den modne Marx. Fornyelsen begrænsede sig til at ortodoksens kritikere kunne spille den unge Marx ud mod den ældre. På den anden side kunne ortodoksien afskrive den unge Marx' skrivelser.

Et centralt sigte for 1960'erne rekonstruktionslitteratur var at gå bag om den overleverede marxisme-tradition for hermed at nå tilbage til den oprindelige Marx' skrifter. Trods denne intension videreførte også denne genoplevne marxisme-interesse den etablerede brudopfattelse i beskrivelsen af Marx' udvikling. Hos Louis Althusser blev dette brud endda gjort til det helt centrale for forståelsen af Marx' skrifter. Deri samtykkede den såkaldte »kapitallogik«. Der var dog undtagelser.¹ Mest markant indenfor »kapitallogikken« har Hans-Jørgen Schanz fremført brudopfattelsen. Schanz hævder foruden Althusser

1. Så fremtrædende forfattere som f.eks. Alfred Schmidt og Helmuth Reichelt opererer ikke med en sådan brudtese.

skelnen mellem den unge og modne Marx i 1846 også et brud omkring 1857. Schanz' indførelse af det ekstra brud tjener også til at begrunde Engels' manglende forståelse af Marx' værditeori.

Som en modpol til Schanz' opfattelser har vi valgt at omtale Terrell Carvers bog: »Marx and Engels: The Intellectual Relationship« (1983). Heri tages der et opgør med opfattelsen af, at Marx' intellektuelle udvikling primært lader sig forklare med nogle voldsomme brud. I stedet fremføres der det synspunkt, at Marx' intellektuelle udvikling lader sig forstå ud fra et tidligt udviklet erkendelsessigte, som Marx livet igennem forfølger. Carver lægger derfor mere vægten på kontinuiteten og den langsomme teoretiske fremadskriden end på diskontinuiteten.²

Vort hovedsigte med at præsentere Carvers opfattelse er, at den kaster et nyt lys over en her i landet institutionaliseret opfattelse (i det mindste på den universitære venstrefløj) af Marx' forfatterskab som karakteriseret ved to eller tre afgørende brud.

Et af kapitlerne i Carvers bog har tidligere været bragt i »Kurasje« nr. 31³. Denne artikel medtager imidlertid ikke argumentationen for bogens hovedpunkter: Marx' forholdsvise kontinuerlige intellektuelle udvikling og Engels' brudvise. Vi vil derfor i det følgende redegøre for Carvers argumentation, og i forlængelse heraf vil vi gennemgå og kritisere Schanz' faseopdeling af Marx' intellektuelle udvikling.

Vi vil hermed vise, at Schanz med denne opdeling – trods sit rekonstruktionssigte – hænger fast i ortodoksiens »objektivistiske« marxisme-forståelse.

1. del: Carvers gennemgang af Marx' og Engels' udvikling

Vildfarelser i Marx- og Engelslitteraturen

Terrell Carver ønsker at undgå nogle af de vildfarelser, som han mener er typiske for den kommenterende litteratur om Marx og Engels.

Carver fremstiller i bogens indledning disse vildfarelser (Carver ss. xi-xv), som er:

1. *Spejleffekten*: Tekstens kommentator forstår ikke det pågældende Marx-skrift eller tekststed. Marx må derfor have været »forvirret«, hvilket blot ifølge Carver betyder, at kommentatoren er forvirret.

2. *Den kronologiske vildfarelse*: Man læser Marx-skrifterne i den rækkefølge, de er nedskrevet, og når Marx for første gang fremsætter et nyt

2. Pudsigt nok mener Carver, at brudtesen kan være relevant ved beskrivelsen af Engels' intellektuelle udvikling, idet han mener at kunne konstatere, at Engels efter at have udviklet en fælles teoretisk opfattelse sammen med Marx i 1840'erne, engang i løbet af 1850'erne skulle have ændret opfattelse. Ændringen skulle bestå i, at Engels i denne periode holder op med at betragte videnskaben som en aktivitet til fordel for nu at opfatte den som et kundskabssystem.

3. Terrell Carver: »Marx, Engels og dialektikken«, Kurasje nr. 31, 1982, ss. 29-41.

synspunkt, så forudsættes det, at det er første gang, han har fået denne idé. Denne tilgang forudsætter altså, at Marx skrev sine tanker ned straks efter, han havde fået dem. Synspunkternes førstegangsoptræden bruges herefter af de pågældende kommentatore som bevis på »brud« i Marx' teoretiske udvikling. Carver mener, at en sådan opfattelse er ret overraskende, når man tager psykologiske og produktionsmæssige faktorer ved nedskrivningen af manuskripterne i betragtning. Nedskrivningssituationen er langt mere kompleks end denne opfattelse lægger op til, mener Carver.

3. *Den teleologiske vildfarelse*: Den kommenterende litteratur forudsætter et bestemt *telos* for Marx-skrifterne. Denne teleologiske vildfarelse indebærer ifølge Carver, at Marx i teorien må gennemløbe en serie af logisk sammenhængende stadier, f.eks. romantisme, liberalisme, hegelianisme, feuerbachianisme osv., indtil erkendelsesmålet opnås. Marx' tidlige tekster forstås altså kun som led i denne »selvafklaringsproces«, hvilket betyder, at teksterne kun forstås ud fra de problemer, han satte sig efter, han havde nået frem til erkendelsessigtet, men ikke ud fra de problemer, der førte frem til dette. Carver mener ikke, at det efterladte materiale kan underbygge opfattelsen af, at Marx fra sin ungdom og frem til sin død gennemløber en række stadier, som gjorde ham til tilhænger af denne eller hin lære. Derimod viser Engels' udvikling vidnesbyrd om omfattende forandringer i hans opfattelser og om bekendelser til forskellige ideologier, f.eks. den ungtske bevægelse, den unhegelske bevægelse, 1840ernes kommunisme og den senere marxisme. Denne forskel på Marx og Engels får afgørende betydning for Carvers behandling af det intellektuelle forhold mellem dem. Da Engels' rolle efter Carvers mening er afgørende for en tilfredsstillende forståelse af forholdet mellem Marx og Engels, undersøger han først og fremmest Engels' værker og i anden række Marx'.

Engels indtager efter Marx' død rollen som hans »litterære eksekutor«, hvorved hans opfattelser og teoretiske udvikling af de teoretiske arvtagere gøres til indgangsvinklen til forståelsen af Marx' skrifter.

Carver mener, at det er rimeligt at tale om direkte forvanskninger fra Engels' side, især efter Marx' død. Engels fjøede til og omformulerede Marx' teori, ligesom han lod sine egne opfattelser udvide til også at gælde Marx'. Der blev således via Engels overleveret en retrospektiv synsvinkel på det intellektuelle forhold mellem Marx og Engels. Denne har lige siden præget behandlingen af deres indbyrdes forhold, konkluderer Carver (jvf. Carver s. 154).

De nævnte »vildfarelser« fører ifølge Carver frem til tre fejlagtige antagelser vedrørende forholdet mellem Marx og Engels.

Den første fejlagtige antagelse er forestillingen om, at Marx og Engels var perfekte partnere og samstemmede i alle spørgsmål, hvorfor samarbejdets indbyrdes arbejdsdeling kun skyldtes forskellige interesser, men byggede på en fælles grundlæggende opfattelse. Denne antagelse mener Carver ikke

underbygges af de foreliggende tekster, særligt ikke når Engels skrifter efter 1859 tages i betragtning. Brevvekslingen mellem Marx og Engels kan heller ikke underbygge opfattelsen af et perfekt partnerskab.

Den anden fejlagtige antagelse er, at man ved undersøgelsen af Marx roligt kan ignorere Engels. Dette mener Carver ikke man kan, fordi marxismen er overleveret gennem Engels. En ignorering af Engels vil derfor betyde, at man ubevidst kan komme til at indlæse Engels opfattelser i de Marxske skrifter (Carver s. xiv).

Den tredje fejlagtige antagelse er, at Marx efter 1859 skulle have accepteret Engels' determinisme, der hovedsageligt bygger på Engels' naturvidenskabelige arbejde. Det overraskende ved denne antagelse er ifølge Carver, at den blot tages som givet uden at den forsøges underbygget. Determinismeopfattelsen indebærer to forudsætninger. De er: a.) Den unge Marx' tidlige humanistisk- og filosofiinspirerede værker lader sig ikke forene med den sene Marx' deterministiske værker. b.) Endvidere at Marx ikke kan have udfoldet determinismen konsekvent, da en undersøgelse af disse sene skrifers indhold på mange punkter stemmer overens med de mere filosofiske eller humanistiske formuleringer i de tidlige skrifter. Konsekvensen af dette bliver ifølge Carver, at Marx i dobbelt forstand må have været *skizofren*.

Denne tredje antagelse har ifølge Carver endvidere til konsekvens, at man i realiteten tillægger Engels rollen som »førsteviolin«. Rationaliteten i Engels' overleverede syn på Marx teoretiske udvikling er nemlig, at det er Engels' generelle filosofiske indsigt, der danner grundlag for Marx' specielle »økonomiske« interesse, og det er Engels' determinisme, der udgør Marx' »ledetråde«.

Carver ønsker altså at påvise, at de påståede brud i Marx' teoretiske udvikling vanskeligt lader sig retfærdiggøre ud fra Marx' egne skrifter. Snarere tværtimod synes »Den tyske Ideologis« præmisser at kunne føres tilbage til 1842 og »Den tyske Ideologis« grundanskuelser synes ikke senerehen at være blevet forkastet (jvf. Carver ss. 68-69). Dette gælder ikke for Engels vedkommende. Her mener Carver, at der indtræder en afgørende vending med Engels' anmeldelse af »Bidrag...« i 1859. Engels' forståelse her afviger fra hans samproduktioner med Marx i årene 1844-48, hvor produktionsaspektet ved menneskenes sociale relationer stærkt fremhæves. I 1859 begyndte han således at gøre udkast til et system byggende på en materialistisk historieopfattelse og en materialistisk korrigeret dialektisk metode. Dermed gøres forståelsen af de materielle livsbetingelser af Engels til kernen i den påståede Marxske teori. Ved at overleve Marx kommer Engels i den situation at skulle videreformidle både teori og historien om sit samarbejde og bekendtskab med Marx, hvorved forandringerne i Engels' udvikling kommer til at spille en afgørende rolle for eftertidens forståelse af Marx' skrifter.

Carvers argumentation

Carver opstiller indledningsvis en række spørgsmål vedrørende forholdet mellem Marx og Engels. Hvert kapitel tjener så som svar på disse, hvorved Carver opnår en gennemgående struktur i sin bog.

Det første kapitels udgangspunkt er, at det første møde mellem Marx og Engels i november 1842 blev en fiasko, fordi Marx opfattede Engels som medlem af gruppen »De frie« fra Berlin⁴. Marx havde som redaktør af »Rheinische Zeitung« anlagt en forsigtig kurs over for censuren og afviste derfor at optage mange indlæg fra alt for højtråbende politiske grupper. Indlæg der straks kunne vanskeliggøre avisens videre udgivelse. En af »De frie«, Meyen, beklagede sig imidlertid til redaktøren over, at deres indlæg ikke blev optaget i avisen. Dette førte til Marx' temmeligt irriterede afvisning af alt og alle, der havde med »De frie« at gøre (Carver s. 24).

Engels udviklede sig meget tidligt i journalistisk retning. Hans familieband gjorde ham bekendt med både tyske og engelske sociale forhold. (Faderen var en religiøst præget købmand). Endvidere var Engels som frivillig artillerist i Berlin i stand til at deltage i samtidens teoretiske debatter. Hans tidlige udvikling var præget af bekendelser til forskellige teoretiske strømninger som f.eks. den ungtske bevægelse⁵ og den

4. »De frie« fra Berlin var videreførelsen af »Doktorklubben«, som Marx i sin studietid havde færdes i. Kredsen omkring »Doktorklubben« talte desuden Rutenberg, Edward Meyen, Bruno Bauer og Karl Köppen. Dens talerør var oprindeligt Arnold Ruges tidsskrifter. Efter ændringen til »De frie« udartede gruppens virksomhed sig fra teoretiske diskussioner til et selskab, der drog hængende gennem Berlins gader, hvor det foranstaltede tiggeroptog, skandalescener på bordeller, og værtshusslagsmål. I almindelighed behandlede de alt, der var forbundet med »småborgerlighed« og religion med foragt. Ruge og en af hans venner blev under et besøg i Berlin udsat for denne foragt, hvorfor han i et indlæg i »Rheinische Zeitung« tog afstand fra »De fries« udskjelser. Marx støttede Ruge i denne afstandtagen da »Meyen og konsorter« ville have ham til at offentliggøre »de fries« svar på Ruges beskyldninger om, at »de frie« kompromitterede deres sag ved deres opførelse. Dette skete i november 1842 omkring det tidspunkt, hvor det første møde mellem Marx og Engels fandt sted.

Gruppen af »De frie« er på dette tidspunkt (1842) påvirket af socialistiske og kommunistiske doktriner, som Marx på daværende tidspunkt ikke mener han selv er i stand til at bedømme. Dertil er disse doktriner ham for ukendte. (jvf. Carver s. 26).

»De frie« blev efterhånden temmelig isolerede, og hverken Köppen, Meyen, Rutenberg eller den nytilkomne Max Stirner bidrog ved udgivelsen af »Die Allgemeine Litteratur-Zeitung« fra december 1843. Bruno Bauer kom således til at stå alene med sine brødre Edgar og Egbert samt nogle få andre om udgivelsen. Dette tidsskrift er hovedmålet for den kritik Marx og Engels efter at være kommet til enighed fremfører i »Den hellige Familie«. Da dette værk udkom i 1845 var »Die Allgemeine Litteratur-Zeitung« forlængst gået ind. Se Franz Mehring, ss. 33-34, 37, 61-62, 117-119.

5. »Det nye Tyskland« var inspireret af den franske julirevolution 1830, hvis krav om ytringsfrihed og fri forfatning var bevægelsens bærende tanke. Den ungtske bevægelse omfattede bl.a. Heinrich Heine, Ludwig Börne, Karl Gutzkow, Karl Grün og Theodor Mundt. Gutzkows »Telegraph für Deutschland« var denne bevægelses tidsskrift og det var heri Engels begyndte sin litterære virksomhed i marts/april 1839. Engels udviklede sig imidlertid snart til unghgelianer og fik til Gutzkows ærgelse indlæg optaget i Ruges »Deutsche Jahrbücher« og »Rheinische Zeitung«. Engels skrev indlæggene hertil mens han var artillerist i Berlin oktober 1841 til oktober 1842. Se Mehring ss. 110-112.

unghегelske⁶. Hans mere omskiftende ungdom skete på baggrund af hans frigørelse fra sin religiøst indstillede familie og adskilte sig derved fra Marx', der ikke i nær samme grad udviklede sig i modsætning til sin familiemæssige og sociale baggrund.

Som bekendt blev det ikke ved dette første møde mellem Marx og Engels. Carver prøver i bogens andet kapitel at svare på, hvorfor Marx efter den første »kølige« modtagelse af Engels ændrede indstilling til ham, og efter at have søgt ind i kredsen omkring de utopiske kommunister, Moses Hess, Wilhelm Weitling og den liberale tidsskriftsredaktør Arnold Ruge i Paris, ligefrem indledte et samarbejde med Engels, der resulterede i udgivelsen af »Den hellige Familie« (1844/45).

Som det fremgår af et brev til Ruge fra september 1843, søger Marx allerede da nye græsgange. Den politiske atmosfære og de skærpede censurregler (»Rheinische Zeitung« lukkede marts 1843) gjorde tilværelsen i Tyskland for besværlig. Dertil kommer, at den utopiske kommunisme, som han tidligere afviste som »amatøragtig« åbenbart alligevel virkede dragende på ham.

Om sin tilgang til den franske kommunisme, skrev Marx i samme brev, at det frem for alt gælder om ikke at foregribe en ny verden dogmatisk, men om at finde den ny verden gennem kritik af den gamle. Marx kalder dette »den hensynsløse kritik af alt bestående«. Målet med kritikken er at »reformere bevidstheden« således, at dens drøm om en anden verden påvises ud fra samtiden. Fremfor at holde et eller andet dogmatisk skema op om en bedre sandhed, som den franske kommunisme, ville Marx analysere den »mystiske« og endnu ikke for sig selv »uklare bevidsthed«. Det drejede sig om, at opnå »selvforståelse« over tidens »kampe og ønsker«. Marx har dermed fremlagt sit program for »De tysk-franske Årbøger« (jvf. Carver ss. 28-29).

Som medredaktør af »De tysk-franske Årbøger« (udkom kun en gang) modtog Marx allerede i november 1843 Engels' manuskript til artiklen: »Omrids til en kritik af Nationaløkonomien«⁷. (Denne artikel optages i årbøgerne (ligesom Engels' anden artikel – en omtale af den engelske forfatter Th. Carlyles »Past

6. Den unghегelske bevægelse, som »De frie« oprindeligt var en del af, udsprang af den religionskritik, der sædvanligvis dateres til David Strauss' kritik i 1835 af evangeliernes påståede historiske indhold. I 1839 skærpede Bruno Bauer denne kritik, idet han frakendte evangeliernes ethvert historisk indhold. Evangeliernes skulle således udelukkende være et produkt af evangelisternes fantasi.

I øvrigt grupperede unghегelianerne sig omkring Arnold Ruges forskellige tidsskriftsudgivelser. De stadigt skærpede censurbestemmelser tvang ham 1. juli 1841 til at flytte »Hallische Jahrbücher« til Dresden, hvor de udkom under navnet »Deutsche Jahrbücher«. Allerede i 1842 måtte Ruge forelægge udgivelsen helt til Schweiz, hvor tidsskriftet udkom som »Anecdotes«. Feuerbach offentliggjorde bl.a. »Foreløbige teser til en reform af filosofien« i »Anecdotes«. I løbet af 1843 enedes Marx og Ruge om udgivelsen af »De tysk-franske Årbøger« i Paris. Se Mehring ss. 32, 48, 68.

7. I »Omrids ...« behandler Engels »privatejendommens love« sådan som de politiske økonomer formulerer dem. Inden for denne videnskab er der uoverensstemmelser mellem merkantilister og frihandelstilhængere konstaterer Engels. I denne strid kommer de engelske og franske socialister ofte sandheden nærmere ved at forholde sig kritisk til privatejendommen end de professionelle

and Present») og udøver ifølge Carver en »overvældende« virkning på Marx (jvf. Carver s. 32).

Engels' artikel kritiserer en videnskab – den politiske økonomi – på en måde, der falder sammen med Marx' fremførte kritikintension i Brevet til Ruge. I sin selv-biografiske skitse i »Forord« til »Bidrag ...« (1859) kalder Marx denne artikel en »genial skitse til en kritik af de økonomiske kategorier« (»Marx 1974«, s. 14) og han hævder i samme anledning, at de artikler han selv publicerede i årbøgerne (»Om jødespørgsmålet«, »Kritik af den Hegelske

økonomer gør. Dette skyldes ifølge Engels, at økonomerne er ukritiske over for deres forudsætning, privatejendommen, og de betragter den derfor ikke som et historisk produkt.

Nyere økonomer f.eks. Smith og Ricardo kan end ikke bedømme merkantilsystemet med dets monopoler rigtigt, fordi de i endnu højere grad end merkantilisterne er »befængt« med privatejendommen, skriver Engels (MEW 1, 1972 s. 502). Socialisterne, der som Engels går ud fra »en ren menneskelig basis« (ibid.) slipper uden om disse forudsætninger og kan derfor bedre bedømme økonomernes teorier. Analog med at teologien enten fører tilbage til »blind tro« eller fremad til »fri filosofi«, fører handelsfriheden således ifølge Engels (ibid.) på den ene side til monopolernes restaurering, og på den anden side til privatejendommens ophævelse. Engels kommer med et ganske interessant eksempel herpå, nemlig økonomernes »forvirring« omkring værdibestemmelsen (ibid. ss. 505-508). Ifølge Engels har Ricardo og Say nemlig hævdet hver sit princip ved værdibestemmelsen. Ricardo bestemmer den ved produktionsomkostningerne. Say ved en tings brugbarhed.

Engels behandler først Ricardo, der taler om en »abstrakt værdi« der bestemmes af tingenes produktionsomkostninger. Denne abstrakte værdi er imidlertid ikke bytteværdi, dvs. i Engels opfattelse den faktisk opnåelige »handelsværdi«. Derimod er det den værdi, som bestemt af produktionsomkostningerne kan hævdes uafhængigt af konkurrencen. Dette anser Engels for den rene »forvirring«, for hvad sikrer, at producenten sælger sin vare til dens produktionsomkostninger? (jvf. anf. værk s. 506) Omvendt vil det ikke set fra køberens side uafhængigt af konkurrencen, dvs. varens brugbarhed, kunne fastslås om varen faktiske handelsværdi falder sammen med dens produktionsomkostninger. Ricardo værdibestemmelse kan altså ikke i længden holde markedets virkninger ude fra værdibestemmelsen ifølge Engels (ibid. s. 506), hvilket var dens oprindelige forehavende.

På den anden side foretager Say samme abstraktion så at sige med modsat fortegn. En tings brugbarhed er noget rent subjektivt, der afhænger af min mulige behovsopfyldelse ved at jeg tilegner mig den. Bestemmelsen af brugbarheden lader sig imidlertid ikke gøre uden at inddrage konkurrenceforholdene, hvilket vil sige at produktionsomkostningerne bliver medbestemmende ved varens værdibestemmelse.

Over for disse tilsyneladende diametralt modsatte opfattelser foreslår Engels, at en tings værdibestemmelse omfattes af begge faktorer. Vareværdien er dermed »produktionsomkostningernes forhold til brugbarheden« (ibid. s. 507). Er to tings produktionsomkostninger ens bliver deres brugbarhed afgørende.

Dette hævder Engels er den rette basis for byttet og for at kunne afgøre en vares brugbarhed må konkurrencen medreflekteres, hvilket vil sige, at vareværdien også er bestemt af loven om udbud og efterspørgsel.

Engels går videre og forsøger at forklare Ricardos metode. Ricardos udgangspunkt var, at priserne blev bestemt ved en vekselvirkning mellem produktionsomkostninger og konkurrencen. Men da han abstraherer herfra – de »rene empiriske love« –, dvs. fra prisen på det tidspunkt, hvor konkurrenceforholdet balancerer eller udbud og efterspørgsel dækker hinanden, så bliver kun produktionsomkostningerne tilbage, som han kalder »realværdi«. Prisens kilde – værdien – bliver dermed gjort afhængig af dens eget produkt.

Engels artikel kaster altså nyt lys over privatejendommen, som Marx ifølge brevet til Ruge mente havde »inficeret« den franske kommunisme. Desuden gør Engels eksplicit opmærksom på, at menneske og natur er produktionens elementer.

retsfilosofi. Indledning«.) førte ham til det resultat, »at det borgerlige samfunds anatomi må søges i den politiske økonomi« (Marx 1974, s. 12).

De økonomiske kategorier og produktionsfaktorerne, som Engels behandler i denne artikel, dukker igen op i Marx' »Økonomiske og filosofiske manuskripter (1844)« eller »Parisermanuskripterne«. Disse manuskripter nedskrevet april-august 1844 – altså før hans andet (og succesfulde) møde med Engels i Paris august 1844 – er Marx' første behandling af den økonomiske teori. Allerede i årbøgernes artikler kommer Marx muligvis inspireret af Engels med nogle sidebemærkninger om økonomi, men ellers er disse artikler polemiske og politisk orienteret. Især behandles den borgerlige stat og samfund.

Det andet Engels-værk, som Carver anfører, som betydningsfuldt for Marx' selvforståelse, er »Die Lage der Arbeitende Klasse in England« udgivet 1845, hvori de engelske arbejdsforhold, den engelske industrielle revolution, og den tidlige engelske organisering behandles.

Ser man på det indbyrdes forhold mellem Engels og Marx, så er det interessant, at på dette tidlige tidspunkt *overgår* Engels Marx med hensyn til teoretisk viden om den politiske økonomi, historisk viden særligt om engelske forhold og sit kendskab til den engelske arbejderbevægelses historie.

Sammenfaldet mellem Marx' kritikprogram og indholdet i Engels udkast til en kritik af nationaløkonomien er ifølge Carver (s. 32) den direkte anledning til Marx' stærkt ændrede vurdering af Engels. Men selv om Engels således foregriber Marx og der var en klar udvikling i retning af Engels' synspunkter i samproduktionerne (»Den hellige Familie«, »Den tyske Ideologi«, »Det kommunistiske partis Manifest«), mener Carver ikke, at dette giver grundlag for antagelsen af et »brud« for Marx' vedkommende ved indledningen på samarbejdet med Engels. Der er snarere tale om en videreførelse af Marx' kritikintention og en »betrægtelig inspiration« (Carver s. 50).

Samarbejdet fik nærmest den stik modsatte virkning på Engels. Hvor Marx på en måde overtog Engels program fra »Omrids ...«, så droppede Engels stort set al videre arbejde med den politiske økonomi, indtil han i 1883 »arvede« manuskripterne til »Kapitalen«s 2. og 3. bog. Engels kom ganske vist lejlighedsvist med kommentarer til Marx' arbejde med »økonomien«, men beskæftigede sig ellers ikke særligt meget med politisk økonomi efter 1844.

Marx synes via »Omrids ...« og med indledningen på samarbejdet med Engels, at have nået et vigtigt skridt videre på vejen til »selvafklaringen« i »Den tyske Ideologi« (1845-46). Dette vigtige skridt var en drejning af kritikken af religion og politik i retning af nationaløkonomi. Han sluttede kontrakt med forlæggeren Leske om udgivelse af »Kritik af politikken og Nationaløkonomien« 1. februar 1845. Udgivelsen heraf blev aldrig til noget da Leske opsagde kontrakten 19. september 1846 fordi Marx ikke overholdt leveringsfristen. (Jvf. Marx 1966, s. 239)

Efter at have påbegyndt samarbejdet anså både Engels og Marx det for vigtigt at afgrænse sig fra deres samtidige. De besluttede derfor at rette en kritik mod den unghегelske bevægelse, der på daværende tidspunkt endnu havde politisk indflydelse på det radikale intellektuelle miljø i Tyskland. Kritikken fremsattes i »Den hellige Familie«, der blev udgivet i 1845 og som Engels bidrog til i slutningen af august og i begyndelsen af september 1844 i Paris. Marx arbejdede indtil november 1844, hvorved manuskriptet svulmede voldsomt op i forhold til den oprindeligt planlagte pamphlet.

»Den kritiske kritik« – arbejdstitlen på »Den hellige Familie« – var et polemisk værk rettet mod »Bauer og konsorter«, der stærkt påvirket af Feuerbachs forslag om i forhold til Hegels filosofi⁸ at vende subjekt og prædikat om, havde foretaget denne omvending sådan, at man mente at alle den menneskelige naturs manifestationer kunne ændres af kritikken (Carver s. 53). Marx vendte sig mod denne simple brug af subjekt-prædikat omvendingen, men rettede ellers hovedsageligt kritikken mod den kritiske kritiks behandling af Proudhons overvejelser om privatejendommen.

Efter udvisningen fra Paris i begyndelsen af 1845 bosatte Marx sig i Bruxelles. Engels fortsatte stort set sit tidligere polemiske og journalistiske arbejde efter færdiggørelsen af »Die Lage ...« og inviterede Marx til Manchester samme år, hvor han fik lejlighed til at se i Engels' noter og bøger om politisk økonomi m.m. Da de vendte tilbage til Bruxelles opdagede de, at »Bauer og konsorter« havde haft den frækhed, at svare igen. Marx og Engels besluttede derfor at skærpe kritikken i et nyt skrift. Manuskriptet til dette – »Den tyske Ideologi« (1845-46) – blev dog overladt ufærdigt til »musenes gnavnende kritik«, da de ikke kunne få nogen til at udgive det. Marx tillægger imidlertid manuskriptet stor betydning for sin »selvafklaring«. Dette fremgår af hans selvbiografiske skitse i »Forord« til »Bidrag...«.

Som Carver gør opmærksom på er »Den hellige Familie« og »Den tyske Ideologi« således nært forbundne (Carver s. 67). Deres emne og sigte er det samme – en kritik af unghегelianerne og deres simple subjekt-prædikat omvending.

Betydningen af »Den tyske Ideologi« skal ses på baggrund af, at Marx i det omtalte forord fra 1859 – lettere omskrevet – gentager sine synspunkter fra »Den tyske Ideologi«. Synspunkterne udarbejdede han i fællesskab med Engels i 1845-46. Carver påviser ved en tekstsammenligning, at Marx' ledetråde fra 1859 gentager »Den tyske Ideologi«s forståelse uden nogen større

8. Feuerbachs subjekt-prædikat-omvending af Hegels filosofi bestod i, at mens selv-bevidstheden hos Hegel optræder som et subjekt med menneskelige egenskaber, f.eks. arbejde, så sætter Feuerbach det sanselige menneske som subjekt og gør tænkningen til prædikat ved dette subjekt. Bauer sætter også mennesket som subjekt, men forsyner dette med en »kritisk bevidsthed« som prædikat.

afvigelser. (Carver ss. 72-76). Dette »grundsyn« holder sig endvidere helt frem til og med »Kapitalens« udgivelser.

Såvel »Den tyske Ideologi« som »Forord« til »Bidrag ...« fremhæver produktionsaspektet ved den menneskelige tilværelse. Gennem den samfundsmæssige produktion producerer menneskene deres liv. I »Den tyske Ideologi« rettes kritikken lige som i »Den hellige Familie« mod unghegelianernes forsøg på, at forklare menneskenes samfundsmæssige relationer udfra deres tankemæssige forhold. Ifølge Marx og Engels munder unghegelianernes religionskritik derfor ud i »det moralske krav til menneskene, at de udskifter deres nuværende bevidsthed med den menneskelige, kritiske eller egoistiske bevidsthed« for »at fortolke det bestående anderledes, dvs. anerkende det i kraft af en anden fortolkning«. (Marx & Engels 1974, s. 25).

Den tredje og sidste samproduktion er »Det kommunistiske partis Manifest« (1848). Ved tilsvarende tekstsammenligninger, som den allerede omtalte, viser Carver dels, hvordan hovedtankerne til Manifestet stammer fra Engels' »Die Lage ...« (1845), og dels, at Marx skrev Manifestet efter Engels' forlæg: »Kommunismens principper« (1847) (Carver ss. 87-93). Marx' egne bidrag, foruden de redigeringsmæssige og formuleringsmæssige, begrænser sig hovedsagligt til asnittet om den utopiske socialisme (»Socialistisk og kommunistisk litteratur«). Med »Det kommunistiske partis Manifest« indtager klassekampen en central rolle ved forklaringen af historien.

Carver hævder, at for alle tre samproduktioner gælder, at der mellem Marx og Engels er en betragtelig overlapning af interesser, fremgangsmåde og emner. Efter 1848 beskæftigede Marx og Engels sig ikke længere med det samme. Begge skrev ganske vist nogle historiske skrifter omkring 1850, i hvilke revolutionserfaringerne fra 1848-49 blev bearbejdet, men Marx helligede sig herefter hovedsagligt studiet af den politiske økonomi og kampen for tilværelsen. Engels indtrådte i sin fars firma i Manchester og bidrog løbende med forskellige avisartikler. (Carver s. 94).

Ifølge Carver udgør Engels' anmeldelse i »Bidrag ...« i 1859 et vendepunkt i hans teoretiske udvikling. Fra dette tidspunkt kan den gængse marxistiske tradition, som bygger på Engels' sene skrifter og forord til de af ham udgivne Marx-værker, dateres. Carver påviser dette i en indgående analyse af Engels' anmeldelse af »Bidrag ...«. (Carver ss. 96-108). Det er endvidere det første tekststed, der varslede de opfattelser, der siden har været god latin i den marxistiske tradition og som Engels senere fremførte i skrifterne: »Anti-Dühring« (1877-78), »Socialismens udvikling fra utopi til videnskab« (1880), »Ludwig Feuerbach og afslutningen på den klassiske tyske filosofi« (1886), som alle ofte har været mere læste og udbredte end Marx' eget hovedværk: »Kapitalen«.

Engels anvender i anmeldelsen for første gang nogensinde udtrykket »den materialistiske historieopfattelse« til at betegne Marx' kritik af den politiske økonomi.

I Marx' »ledetråde« fra »Bidrag ...«s forord understreges produktionsaspektet, idet »den måde, hvorpå det materielle liv produceres, betinger den sociale, politiske og åndelige livsproces overhovedet«. Efter korrekt at have citeret Marx for dette indskyder Engels følgende bemærkning: »at alle samfunds- og statsforhold, alle religiøse og juridiske systemer, alle teoretiske anskuelser, der dukker op i historien, kun kan forstås, når man har forstået de materielle livsbetingelser i den pågældende periode, og når de udledes af disse materielle betingelser«. Dermed har Engels transformeret Marx' ytringer om, at menneskene må producere deres livsfornødenheder for at producere deres liv til, at *forståelsen* af de »materielle livsbetingelser« er nøglen til forståelsen af alle ideologiske former. (jvf. Carver s. 99).

Det centrale for Engels bliver således påberåbelsen af en materialistisk ontologi over for en idealistisk. Engels mente, at der med »den materialistiske historieopfattelse« rettes »et direkte slag mod al idealisme« (Marx 1974 s. 250).

Det er bemærkelsesværdigt, at Engels ikke kun misinterpreterer Marx' ledetråde ved studiet af det borgerlige samfund ved at fortrænge »produktionsaspektet« til fordel for »de materielle livsbetingelser« som forståelsesgrundlaget for de forskellige epoker, hvorpå de ideologiske former hviler; men også Hegel ved udlægningen af dennes historiefilosofi. Engels hævder nemlig, at tankeudviklingen ifølge Hegel skulle følge den verdenshistoriske udvikling parallelt, sådan at denne blot leverede »bekræftelsen på tankeudviklingen« (Marx 1974 s. 254). Historien er således ifølge Engels test på filosofiens rigtighed. Dette hævder Carver ikke er i overensstemmelse med Hegels egen opfattelse. Ifølge denne kan historien intet bevise; kun filosofien kan dette, og denne kræver kun sit eget logiske bevis. Fornuften står således over historien og fornuften kan på denne måde godt bevise historien, men det modsatte er ikke muligt. Engels udlægger således også Hegel fejlagtigt. (Carver s. 104).

Denne mistolkning af Hegel skaber ifølge Carver to selvskabte problemer for Engels: Dels erstatningen af Hegels idealisme med »en verdensanskuelse, der var mere materialistisk end alle tidligere«, dels en skitsering af det »korrekte« forhold mellem historie og logik, hvor »det historiske forløb« reflekteres i logikken i »abstrakt og teoretisk konsekvent form« (Carver s. 105).

Det er Carvers pointe, at Engels med sin anmeldelse af Marx' »Bidrag ...« kommer i modstrid med de udtalelser han selv tidligere sammen med denne havde fremsat i manuskripterne til »Den tyske Ideologi«. Hermed er han også i modstrid med Marx' egne formuleringer i forordet til »Bidrag ...«. Ved at indføre dialektiktermen og »den materialistiske historieopfattelse« genaktualiseres ganske vist de filosofiske spørgsmål fra »Den tyske Ideologi«. Men dette sker ved, at der nu indføres en ontologisk materialisme (jvf. Carver s. 107),

der er fraværende hos Marx og i samproduktionerne. Opfattelsen kan her med Alfred Schmidts udtryk kaldes »en ikke-ontologisk materialisme« (Schmidt s. 12). Her blev der ikke taget stilling til det ontologiske spørgsmål, om hvorvidt de materielle eller bevidsthedsmæssige forhold var primære, men begge blev opfattet, som momenter i den samme produktionsproces.

Kommentar til Carver

Det er en hovedpointe hos Carver, at Engels, især efter Marx' død, tilskriver ham nogle opfattelser, som han ikke selv delte. Ifølge Carver er det som om Marx-Engels forholdet eksisterede to gange, en gang i Marx' levetid, og endnu en gang i de år, hvor Engels overlevede ham. Carver synes nærmest at tillægge Engels en rolle som historieforsker.

Når Carver kan operere med en sådan historieforskningsstese, hænger det sammen med, at han går uden om de fundamentale metodiske tvetydigheder og usikkerheder, der også prægede den modne Marx' økonomikritiske arbejde med »Kapitalen«. Carver angiver Marx' metode på følgende vis:

»Marx' kritiske metode i behandlingen af den politiske økonomi var eklektisk og meget kompleks. Han brugte klassisk og hegelsk logik, matematiske, sociologiske, økonomiske, historiske og politiske analyseteknikker. Disse blev brugt, når de passede til det aktuelle emne. Denne eklektiske metode indeholdt også dialektik som en specifikation af modstridende udviklingsfaktorer i analysen af sociale fænomener, og vi ved, at Marx fandt dialektikken brugbar ved f.eks. begreber som penge og profit.« (Carver, s. 114).

Vi har andet steds argumenteret for, at Marx' metode i Kapitalfremstillingerne er alt andet end entydig identificerbar. Der var både tale om åbenbare usikkerheder og om en vulgariseringstendens igennem de forskellige udgaver. Engels' udlægninger kan derfor ses som et behjertet forsøg på at tematisere en orden i fremstillingen, frem for at blive betragtet som en historieforskning. At Engels' forsøg knyttede an til de mere esoteriske sider hos Marx, er en anden sag. (Se hertil Bundesen/ Hansen s. 135).

Som påpeget af Carver er det rigtigt, at Engels i forordet til andet oplag af »Anti-Dühring« fra 1885, to år efter Marx' død, nu i forhold til første oplags forord tager Marx meget mere til intægt for udarbejdelsen af skriftet, idet det nu angiveligt fremstår som en fremstilling af deres (Marx og hans) verdensanskuelse og dialektiske metode. Men denne ændring i formuleringerne kan næppe reduceres til et forsøg på at pådutte Marx nogle nye opfattelser – nu, hvor han ikke længere var i stand til at protestere. Engels' fremhævelse af den fælles verdensanskuelse og dialektiske metode i forordet til andet oplag må nok snarere ses som et udtryk for at sigtet med andet oplag var et ganske andet end første oplags. Sigtet med dette var, at det skulle være et kampskrift mod Eugen Dühring. Da andet oplag udkom,

var der ingen, der længere bekymrede sig om Dühring og dennes ideer. Sigtet med andet oplag var nu, at skriftet skulle fungere som en slags lærebog inden for arbejderbevægelsen i de marxistiske principper. Den kunne fungere sådan, fordi Engels i sin kritik af Dühring også måtte slå over i en mere eller mindre sammenhængende fremstilling af den af »Marx og mig« fremførte dialektiske metode og kommunistiske verdensanskuelse (MEW 20, s. 8).

Vi mener, at Carver bruger det påståede brud hos Engels i 1850erne til på en fiks måde at få løst nogle ganske vanskelige problemer i forståelsen af det intellektuelle forhold mellem Marx og Engels. Det var mere uigennemskueligt end Carver vil give det udseende af. Det må ikke overses, at Marx selv i sit angreb på en vis hr. Vogt, skrevet 1860, lancerede tesen om »de perfekte partnere«:

»hvad angår Friedrich Engels og mig selv ... Vi arbejder efter en fælles plan og efter forudgående aftale...«

(Her citeret fra John Hoffmanns anmeldelse af Carvers bog i »Science og Society« vol. XLIX nr. 2 1985, s. 251.)

Til trods for disse kritikpunkter kaster Carvers fremstilling, især gennem hans tekstsammenligninger af »Den tyske Ideologi« og »Forordet«, et lys over Marx' intellektuelle udvikling, som påpeger kontinuiteten i denne.

II. del: Præsentation og kritik af Schanz' faseinddeling

Schanz' inddeling af Marx' forfatterskab i tre faser

Faseinddelingen er et fremtrædende træk ved Hans-Jørgen Schanz' udlægning af Marx' teoriudvikling. Ved at lægge to snit i det Marxske forfatterskab inddeles dette i tre distinkte faser. For hver enkelt fase gælder, at nogle begrebers hegemoni tillægges den afgørende udsagnskraft for de øvrige underordnede begrebers betydning, hvorved disses betydning ændrer sig med hver fases skiftende dominerende begreber.

Schanz begrunder faseopdelingen med brud i Marx' teoriudvikling. Disse brud fremkommer ved at mangler og utilstrækkeligheder i en fase løses i den efterfølgende. Herved omstruktureres begreberne også. Ved denne fremgangsmåde anvendes den efterfølgende fase til belysning og bestemmelse af den forangående. Den fase, som Schanz holder op som facitliste i forhold til de to forangående, er den såkaldt økonomikritiske, som ifølge Schanz indledes med »Grundrids« fra 1857/58. Det er derfor åbenbart denne fase, som interesserer Schanz mest. Man kan næsten påstå, at han læser Marx »baglæns«, når han behandler de to forangående faser. Men dette betyder, at centrale træk ved Marx' oprindelige erkendelsesgang vanskeligt lader sig tematisere.

Det er et væsentligt sigte for Schanz, at påvise en historisk formspecificitet for de begreber, der stammer fra den økonomikritiske fase. De overhistoriske eller universalhistoriske bestemmelser fra de tidligere faser i Marx' teoriudvikling skal specificeres historisk ved fremkomsten af økonomikritikkens formbestemmelser.

Vi vil forfægte det synspunkt, at Schanz i sin forståelse og udlægning af Marx' forfatterskab ikke begriber produktionsforståelsen og kritiksigtet i de tidlige værker. Da vi mener, at både forståelsen af arbejdet som produktion og kritiksigtet er centrale for hele Marx' teoriudvikling (i det mindste fra og med 1844), vil vi overfor Schanz brudfyldte udlægning af Marx' teoriudvikling fremhæve det kontinuerlige i denne.

Vi vil først gennemgå de tre faser, som Schanz opstiller: 1) Den antropologiske fase (1842-44), 2) Den historisk materialistiske fase (1845-56) og 3) Den økonomikritiske fase (1857-83). Vort sigte med denne gennemgang er at eftervise, hvorledes Schanz skelner mellem faserne. Derefter vil vi fremføre vores kritik af faseinddelingen.

1. Den antropologiske fase (1842-44)⁹

Schanz anvender »Parisermanuskripterne« eller »1844-manuskripter ne« (som også kaldes »De økonomisk-filosofiske manuskripter«) som referencetekst for denne fase. Ifølge Schanz er fasen ikke karakteriseret ved nogen særlig homogenitet, idet den er præget af Marx' hurtige udvikling fra radikal liberalist til hans anerkendelse »af kommunismen som mål«. Schanz, 1981, s. 215).

Parisermanuskripterne er ifølge Schanz domineret af et »i bund og grund antropologisk arbejdsbegreb«. Dette er »tilkoblet« en »individual-subjekt-objekt logicitet som strukturprincip for arbejdsaktiviteten.« Schanz, 1981, s. 215-16) Hermed forstår Schanz, at Marx i denne fase opererer med et menneskeligt individ, der som det faste forankringspunkt tilegner sig den omkringliggende verden ved at skabe og omforme den. Det er dog ikke helt klart, hvad Schanz mere præcist forstår ved et »antropologisk« arbejdsbegreb, der også betegnes som »bevidsthedsfilosofisk« (Schanz et. al., 1984, s. 115).

I artiklen »Subjekt-objektproblematikken hos Althusser« som Schanz selv henviser til for en »præciserende bestemmelse af denne subjekt-objekt logicitet« (Schanz, 1981, s. 215), betegnes arbejdsbegrebet konsekvent kun som »antropologisk«:

»Der findes en subjekt-objektfigur (...) som grundlæggende konstituerer sig omkring begrebsliggørelsen af et isoleret tænkt enkeltindvids livtagsproces med omverdenen i videste forstand, hvor subjektet altså specificeres ved at være

9. Til brug for gennemgangen af faseinddelingen har vi hovedsaglig anvendt Schanz' doktordisputats »Træk af behovsproblematikkens idéhistorie med særlig henblik på Marx og Engels«.

sammensat af og syntiserende i forhold til de forholdsmodi, der kan karakterisere et isoleret tænkt enkeltindivid. Objektet i denne her subjekt-objektfigur udgøres af alle de elementer i ikke-individet, som individet som aktivt og suverænt centrum forholder sig til (kognitivt, emotionelt, affektivt og formdannende).« (Schanz, 1977, s. 74).

Med identificeringen af det enkeltstående individ er subjekt-objektlogiciteten givet som det subjekt-objekt forhold, der »konstituerer sig omkring begrebsliggørelsen« af det isolerede individs »livtagsproces« med omverdenen. Objektet forbliver altså udenfor subjektet som »elementer i ikke-individet«. Objektverdenen karakteriseres nærmere som »den stofflighed, som via subjektets suveræne livgivne akt får påtrykt kvaliteten brugsværdi i bredeste forstand«. (Schanz, 1977, s. 77) Med »objekt« må Schanz altså mene de midler, der kan tjene til opfyldelse af det menneskelige individs behov, og disse er kun givet gennem dette subjekt.

Historien opfattes, ifølge Schanz, i denne fase af Marx som »resultanten af subjekternes sammenstød.« (Schanz, 1977, s. 75) Dette bevirker at individet tænkes universalhistorisk:

»Denne Parisermanuskripterne subjekt-objektlogicitet, som jeg vil kalde antropologisk, fordi den realiter går ud fra et abstrakt tænkt enkeltindivid, ja fordi den i en ganske præcis forstand er en art filosofisk robinsonade helt igennem i stil med de af Marx senerehen kritiserede økonomiske robinsonader, ...« (Schanz, 1977, s. 75).

Dette enkeltstående individ skaber ved sin »selvfrembringelsesakt« (jvf. Schanz, 1981, s. 238) historien, men skabes ikke selv herigennem.¹⁰

2. Den historisk materialistiske fase (1845-56)

Denne fase indledes ifølge Schanz med Feuerbach-teserne (Schanz, 1981, s. 232) og »Den tyske Ideologi« tildeles rollen som referencetekst.¹¹ Om fasen hedder det:

10. Schanz fremhæver subjekt-objekt logiciteten i denne fase for at kunne skelne mellem det antropologiske subjekt, der gælder i den første fase og Kapitalen som subjekt, der gælder for den økonomikritiske fase. I den mellemliggende fase kan subjekt-objekt logiciteten i følge Schanz ikke finde anvendelse, idet forholdet mellem produktivkraften og produktionsforhold ikke er bestemt som et sådant subjekt-objekt forhold. »Ejheller lader en koncept for klassekamp sig strukturere gennem denne subjekt-objektlogik. Alligevel finder (...) Parisermanuskripterne subjekt-objektlogik anvendelse gang på gang på specialfelter indenfor den historiske materialisme«. (Schanz, 1981, s. 75).

11. I betragtning af det nære slægtskab mellem »Den hellige Familie« og »Den tyske Ideologi« er det mærkeligt, at Schanz lægger bruddet netop mellem disse to skrifter. »Den tyske Ideologi« blev skrevet, fordi de, der blev kritiseret i »Den hellige Familie«, havde den »frækhed« at svare igen på kritikken.

»I den næste fase – fra 1845 til 1856 – grundlægges Marx' og Engels' materialistiske historieopfattelse, eller den historiske materialisme. Det tidligere antropologiske, subjekt-objekt strukturerende arbejdsbegreb afløses nu af et arbejdsbegreb, der opererer med produktivkraften og produktionsforholdet som det centrale.« (Schanz, 1981, s. 217).

Det hævdes altså, at det tidligere subjekt-objekt strukturerende arbejdsbegreb *afløses* af et, der har forholdet mellem produktivkraften og produktionsforholdet som det centrale. Arbejdsbegrebet i denne fase betegnes også som »nationaløkonomiens ikke-filosofiske arbejdsbegreb«. (Schanz, 1981, s. 217) Arbejdsbegrebet i denne fase omfatter også »naturen i dens til enhver tid bearbejdede form (som produktivkræfter) som et historiebærende element.« (Schanz, 1981, s. 217).

Endvidere forskydes det menneskelige væsen fra det enkelte individ til »ensemblet af samfundsmæssige forhold«. Konsekvensen heraf er indførelse af klassebegrebet, hvorved også Ricardos økonomiske teori accepteres af Marx. Den klassiske økonomis begreber overtages generelt. Kun i vurderingerne adskiller Marx sig fra Ricardo. (Schanz, 1981, s. 218).

Denne fase karakteriseres generelt af opstillingen af en almen historie-teori byggende på forholdene mellem produktivkraft og produktionsforhold. Herved bliver det vanskeligt at skelne mellem oplysningstidens og Marx' og Engels' historieopfattelse.¹²

I forhold til kommunismeopfattelsen får ændringen af det antropologiske arbejdsbegreb til produktivkraft/produktionsforholds-begrebet til følge, at menneskene ved den voksende produktivitet bliver i stand til at overvinde elendigheden. Kommunismen ses ikke længere blot som en nødvendighed for fremmedgørelsens ophævelse, men også som en af den voksende produktivitet udviklet mulighed. (Schanz, 1981, ss. 257-258).

I denne fase stilles altså i højere grad end i den forangående historien som problem. De vigtigste begreber lider imidlertid fortsat af nogle utilstrækkeligheder:

»Den historiske materialismes grundbegreber – produktivkraft, produktionsforhold, klasse – optræder i den nævnte fase med en markant historieløshed: produktivkraftsbegrebet er substantielt historieløst, det har gyldighed i enhver historie, det samme gælder produktionsforholdet og klassebegrebet.« (Schanz, 1981, s. 219).

Denne »markante historieløshed« afhjælpes i den efterfølgende fase.

12. Se hertil Schanz' behovsafhandling (Schanz, 1981, s. 95 f.), hvor han behandler civilisationstænkning og historiefilosofi. I oplysningstidens historie-filosofi opereredes med forskellige udviklingsstadier i den menneskelige historie.

3. Den økonomikritiske fase (1857-83)

I den historisk materialistiske fase formulerede Marx, ifølge Schanz, en historieteori, der på afgørende punkter forblev »historieløs«. Dette skal der rådes bod på i den sidste fase, som indledes med den »almene indledning« fra »Grundrids«.

Overgangen fra den mellemste til den sidste fase muliggøres af »den nye indfaldsvinkel til økonomien«, der fører til en række »afgørende forandringer i Marx' teori (jvf. Schanz, 1981, s. 260) Denne nye indfaldsvinkel består i, at Marx nu indleder »kritikken af selve de økonomiske kategorier.« (Schanz, 1981, s. 220).

De utilstrækkelige overhistoriske begreber fra den historisk materialistiske fase opgives. Formbestemmelserne tilkendegiver nu historisk specifikke kapitalistiske produktionsforhold. Med formbestemmelserne opnår begreberne desuden en dobbeltkarakter:

»Med begrebet for arbejdets dobbeltkarakter er hele formproblematikken samt subsumtionsbestemmelserne indført. Determinations-, prægnings- og udviklingslogikkerne ændrer sig nu radikalt.« (Schanz, 1981, s. 220).

Schanz opfatter således kapitalen som en subsumtionslogik, idet der med »formproblematikken« etableres et forhold mellem en logik, der er overgribende, og en given materialitet.¹³ Imidlertid er der nu ikke blot tale om en modsætning mellem to ikke-identiteter, som i den forangående fase; men i økonomikritikken sker der en kompleksitetstilvækst ved at de får et indhold, der selv er modsætningsfyldt. (Schanz, 1981, s. 222).

Kritik af Schanz' faseinddeling

Vi vil herefter gå over til en nærmere kritik af den faseinddeling, som Schanz foretager af Marx' forfatterskab.

1. Overgang fra et antropologisk arbejdsbegreb til et produktivkraft/produktionsforhold-begreb

Det er ikke ganske let at se hvilket arbejdsbegreb Schanz tillægger Marx i den »første fase«. Arbejdet er angiveligt »enkeltsubjektets arbejde« (Schanz 1977, s. 75). Schanz kalder også Marx' arbejdsbegreb for »bevidsthedsfilosofisk«. Denne formulering peger tilbage til Hegel, hvis arbejdsbegreb havde bevidstheden som sin genstand.¹⁴

13. For en nærmere kritik af denne subsumtionsproblematik hos Schanz. Se Lars Qvortrups artikel i Teori og Praxis nr. 7, 1977 »Nogle problemer ved kapitallogikken«.

14. Hegel koncipierer i sin »Åndens Fænomenologi« alle fænomener som åndens afhændelse, altså som tankemæssige fænomener. Arbejdet er bevidsthedsmæssig aktivitet og overvindelsen af fremmedgørelsen sker gennem denne aktivitet. Derfor skriver Marx:

Der er efter vores mening to væsentlige problemer i Schanz' bestemmelse af den unge Marx' arbejdsbegreb. For det første påstanden om, at Marx' udgangspunkt her er »et isoleret tænkt enkeltindivid«, og for det andet at arbejdsbegrebet skulle være »bevidsthedsfilosofisk«.

Lad os tage det sidste problem først. Påstanden om, at arbejdsbegrebet er »bevidsthedsfilosofisk« får umiddelbart læseren til at tro, at arbejdsbegrebet kun omfatter det åndelige arbejde. I forhold til referencen til Hegel passer dette meget godt (Schanz 1981, s. 215), men ved angivelsen af indholdet i begrebet bliver en sådan antagelse opløst. Schanz angiver nemlig, at strukturen i dette »bevidsthedsfilosofiske arbejdsbegreb« er indbegrebet af det, »der i omverdenen bevidsthedsmæssigt og praktisk byder sig til« (Schanz et.al. 1984, s. 115). Med en sådan bestemmelse angiver begrebet en praktisk forholden sig til omverdenen. Man kan derfor på dette grundlag konkludere, at Schanz forsøg på at knytte linien fra Marx tilbage til Hegel mislykkes.

Det tilbageværende problem er Schanz' angivelse af, at der skulle være tale om de isoleret tænkte enkeltindviders arbejde, hvorved historien blot bliver resultatet af enkeltsubjekternes sammenstød. (Schanz, 1977, s. 75).

Objektet for subjekterne udgøres af alle de elementer i ikke-indvidet, som individet som suverænt centrum forholder sig til. (Schanz, 1977, s. 74). Det synes som om, Schanz her vil tilskrive Marx Feuerbachs »abstrakte menneske« som grundfigur.¹⁵ Schanz påstår således at Marx' videnskabsideal i denne »fase« »er en art feuerbachsk videreført ideologikritik, hvis grundmønster er den antropologiske subjekt-objektlogicitet«. (Schanz, 1981, s. 215).

Problemet for Feuerbach var, at han ikke kunne begribe mennesket som praktisk, da han ikke havde noget arbejdsbegreb. Som også Schanz påpeger opfattede Marx her subjektet som arbejdende, dog som et enkeltstående sådant. Men et arbejdsbegreb, der er mere end bevidsthedsfilosofisk, må netop indeholde individets praktiske forholden sig til naturen og evt. også til andre individer. Kun ved at tænke individet i forhold til en ubearbejdet natur, kan Schanz fastholde ideen om det isoleret tænkte individs arbejde. Imidlertid er dette ikke Marx' arbejdsbegreb i denne »fase«, idet han både medtager forholdet til den bearbejdede natur og de mellem-menneskelige relationer.(se senere).

»Hele *afhændelseshistorien* og hele *afhændelsens tilbagetagelse* er derfor intet andet en den abstrakte tænkning, dvs. den absolutte logiske spekulative tænkning, *Produktionshistorie*.« (Marx, 1966, s. 112).

Hegel udvikler derfor også arbejdsbegrebet ved abstraktionen fra naturmæssige, sanselige og genstandsmæssige forhold. Denne selvstændige udvikling bevirker, at menneskets væsen gælder som selvbevidsthed hos Hegel. Fremmedgørelsen finder derfor sin ophævelse rent tankemæssigt.

15. Denne tilbageføring af ideologiske tankeformer (stat, ret, religion osv.) til en menneskelig natur-basis gælder måske nok for Marx kritik af den Hegelske retsfilosofi (1843). Her følges helt klart Feuerbachs forslag til reformering af filosofien ved en omvendt af subjekt og prædikat.

Som Marx fremhævede, medreflekterede Feuerbach også de mellem-menneskelige relationer såsom menneskenes »artsfællesskab«, »medfølelse« etc.¹⁶; men da han ikke havde noget arbejdsbegreb kunne han kun anskue menneskene passivt. I forhold hertil er det et spørgsmål om, Schanz overhovedet ser de mellem-menneskelige relationer i den unge Marx' forfatterskab. »Objektet« forstås nemlig udelukkende som det, der står udenfor subjektet. Menneske-menneske relationen er åbenbart ikke med i Schanz opfattelse af subjekt-objekt forholdet hos den unge Marx.

Denne manglende refleksion af mennesket som objekt betyder også at Schanz må mene, at Marx i denne »fase« ikke bestemmer mennesket som historisk produceret. Man kan antage, at denne udlægning hidrører fra, at Schanz mener, at Marx à la Feuerbach blot er i gang med at opløse Hegels tankeformer i en eller anden »menneskelig basis«. En sådan procedure umuliggør en tematisering af den menneskelige historie og nødvendiggør en forestilling om et »antropologisk individ«.

Efter vores mening drejer Marx' projekt i parisermanuskripterne sig ikke om at udvikle teorier om det isolerede enkeltindivid som historiens omdrejningspunkt; men om gennem arbejdsbegrebet at bestemme menneskets udvikling i forhold til naturen og samfundet.

I parisermanuskripterne er det Marx' pointe, at privatejendommen udspringer af det afhændede, fremmedgjorte arbejde. Det afhændede, fremmedgjorte arbejde udspringer ikke af privatejendommen. Herefter udvikler Marx dette, idet han fremhæver det menneskelige væsen som arbejde og Hegels abstrakte opfattelse af arbejdets væsen som selvbevidsthedens bekræftelse og bejaen, dens afhændelse og dens tilegnelse. (jvf. Marx 1966, s. 60).

Den nationaløkonomi, der opfatter arbejdet (det menneskelige væsen) som privatejendommens væsen (Adam Smith), formulerer »privatejendommens love« mere rigtigt end den nationaløkonomi, der ikke tager arbejdet som udgangspunkt. Arbejdet, som udgangspunkt for videnskaben er rigtig, fordi mennesket dermed er udgangspunkt. Men da denne retning indenfor nationaløkonomien forudsætter privatejendommen, kommer den i modsætning til dens oprindelige humanistiske udgangspunkt. Teorihistorisk (i den ricardianske skole) fremtræder denne modsætning som en voksende kynisme, f.eks. bliver det menneskelige arbejde til en produktionsomkostning. Hermed bliver nationaløkonomien ganske vist mere videnskabelig. Den formulerer økonomiens love mere umenneskeligt, fordi kapitalismen er det. (Marx 1966 ss. 69-73).

16. I Parisermanuskripterne skriver Marx, at Feuerbach har grundlagt den sande materialisme og den reelle videnskab ved at gøre det samfundsmæssige forhold »Menneske-menneske« til sin teoris grundprincip. (Marx, 1966, s. 109) Marx tilslutter sig altså Feuerbachs tilbageføring af ideologiske tankeformer til menneskelige forhold. Men det er ikke til Feuerbachs passive menneske, men til et arbejdende.

Opfattelsen af privatejendommen som et produkt af det menneskelige arbejde får stor betydning for Marx' kommunismeopfattelse. Den rå kommunisme (utopismen) udtaler således privatejendommens nederdrægtighed, ved at ville udbrede den til alle, gøre den almen, f.eks. ved lige løn. Den kommunisme, der søger at ophæve privatejendommen, fordi den ses som et produkt af den menneskelige fremmedgørelse, repræsenterer derimod ifølge Marx den menneskelige emancipation. Menneskenes tilbagevenden til samfundet. (Marx 1966, ss. 73-76).

I Marx' arbejdsbegreb fra parisermanuskripterne indgår både menneske-menneske forholdet og forholdet menneske-natur, og det vel og mærke i form af den bearbejdede natur, som f.eks. arbejdsprodukt. Dette arbejdsbegreb er derfor også et produktionsbegreb, idet Marx angiver, at både menneske og natur produceres historisk gennem arbejdet.

»Med tingsverdenens *værdiforøgelse* tager menneskeverdenens *værdiforringelse* til i et direkte forhold. Arbejdet producerer ikke kun varer; det producerer sig selv og arbejderen som en *vare* ...« (Marx 1966, s. 52).

Afsnittet »Det fremmedgjorte arbejde« i »Parisermanuskripterne« (Marx 1966, ss. 55-67) viser, at Schanz rammer ved siden af, når han mener, der er tale om en antropologisk opfattelse hos Marx. Schanz opfatter strukturprincippet i denne første »fase« som en individuel subjekt-objekt logicitet, dvs. som et enkeltindvids forhold til naturen givet ved arbejdet. Han ser ikke, at Marx lader menneske-natur relationen munde ud i menneske-menneske relationen. Marx opfatter nemlig det sidste forhold som en nødvendig konsekvens af det første. Påvisningen heraf sker ved en undersøgelse af arbejderens fremmedgørelse og afhændelse i arbejdsprocessen, der formidlet af hele menneskeartens genstandsgjorte arbejde munder ud i, at forholdene menneske til menneske også er fremmedgjorte. Lad os se nærmere på, hvordan Marx udvikler dette.

Arbejderens afhændelse skyldes oprindeligt, at den ydre naturverden står over for ham som en fremmed magt.¹⁷ I arbejdsprocessen producerer arbejderen ifølge Marx sit eget *produkt*, som en fremmed og ydre genstand, ved at hans arbejde objektiveres i forholdet til naturstofferne.¹⁸ Hans eget produkt knægter ham umiddelbart ved at det gør ham afhængig, dels af arbejdsge-

17. »Arbejderens *afhændelse* i sit produkt, har ikke kun betydningen, at hans arbejde bliver til en genstand, til en *ydre* eksistens, men også at den *uden for ham*, eksisterer uafhængigt og fremmed for ham og bliver en selvstændig magt over for ham, at livet, som han har givet genstanden, træder fjendtligt og fremmed op over for ham.« (Marx 1966 s. 53).

18. »Arbejderen kan intet skabe uden *naturen*, den *sanselige ydre verden*. Den er stoffet, på hvilket han virkelig gør sit arbejde, i hvilken han er virksom, på hvilken og med hvilken han producerer« (Marx 1966 s. 53). Hermed pointeres forskellen på Hegels og Marx' arbejdsbegreber.

standen, dvs. midlet for arbejdets realisering, dels som substistensmidler, dvs. som midler han kan leve af. (jvf. Marx 1966, s. 53). I produktionsakten oplever han endvidere sin egen aktivitet som en tvang, der er pålagt ham af andre, dvs. han føler sit eget arbejde som et *middel*, der er vendt mod ham selv (jvf. Marx 1966 s. 55).

Ifølge Marx adskiller menneskene sig som *art* ikke kun fra dyrene ved at de producerer; men ved at de som art producerer »universielt«. De tenderer dermed til at gøre hele naturen til deres »uorganiske krop« (Marx 1966 s. 56). Det enkelte individ møder derfor tidligere generationers arbejde i form af den bearbejdede »genstandsmæssige verden« (Marx 1966 s. 57). Ved at bearbejde denne bevarer menneskene sig som artsvæsen. Den genstandsmæssige verden er altså blot den samlede objektivering af menneskenes artsliv. (Hos Marx svarer livsyttring og arbejde til hinanden.) Individet, der for at leve er tvunget til at træde i forbindelse med denne genstandsmæssige verden står derfor fremmed over for sin arts historie. Konsekvensen af denne bestemmelse ved begrebet om det fremmedgjorte, afhændede arbejde er, at menneskene også er fremmede i forhold til hinanden:

»Hvad der gælder for menneskenes forhold til deres arbejde, til deres arbejdes produkt og til dem selv, dette gælder for menneskenes forhold til andre mennesker, ligesom til arbejdet og andre menneskers arbejdsgenstande.« (Marx 1966 s. 58).

Menneskenes fremmedgørelse udtrykker sig altså i menneskets forhold til andre mennesker.

Marx spørger herefter om, når min egen virksomhed ikke tilhører mig selv, men er en fremmed tvungen virksomhed, hvem tilhører denne virksomhed da? (Marx 1966 s. 59) Han besvarer det således:

»Det *fremmede* væsen, som arbejdet og arbejdsproduktet tilhører, i hvis tjeneste og til hvis nydelse arbejdsproduktet står, kan kun være *mennesket selv*« (Marx 1966 s. 59).

Når mennesket som arbejder knægtes af sit eget produkt og af sit eget arbejde, og når dette sker historisk som menneskeartens udvikling, så må arbejderen også stå fremmed over for andre mennesker, der møder ham som »ikke-arbejder« (Marx 1966 s. 62). Kapitalistens herredømme over lønarbejdet forudsætter, at menneskene møder den bearbejdede såvel som den ubearbejdede natur som fremmede magter, at menneskene selv producerer

Ifølge Marx opfattede Hegel ikke arbejdet i forhold til naturen, men kun i forhold til tænkningen, som åndsarbejde. Marx skriver herom:

»Han/Hegel/ fatter arbejdet som væsnet, som *menneskenes forsigtbliven* indenfor *afhændelsen* eller som *afhændet* menneske. Arbejdet, som Hegel alene kender og anerkender, er det *abstrakt åndelige*«. (Marx 1966 s. 114).

denne fremmedgørelse gennem arbejdsprocessen og at menneskene derfor også står i et fremmed forhold til hinanden, dvs. de står i et herredømmeforhold til hinanden. Marx udvikler hele undersøgelsen ud fra den ene side af herredømmeforholdet, hvilket han kalder »det afhændede arbejdes forhold til sig selv« (Marx 1966 s. 62). Den anden side udvikles enten ikke eller manuskripterne derom er gået tabt.

Selv om meget af det oven for skitseret senere i Marx' forfatterskab udvikles, præciseres og bestemmes yderligere, så finder vi, at alle ingridienser, der er nødvendige for at kunne foretage denne udvikling, allerede er forhånden på dette tidspunkt. Dette fremgår af begrebet om det fremmedgjorte, afhændede arbejde. Når Schanz påstår, at det først er i den anden »fase«, at Marx medtager naturen i den til enhver tid bearbejdede form, passer dette ikke sammen med, at Marx allerede i Parisermanuskripterne behandlede naturen som et resultat af den menneskelige naturtilegnelse, nemlig som arbejdsprodukt.

Da mennesket som begreb netop hos Marx udfyldes som henholdsvis arbejder og kapitalist, og da menneskehedens historie ses som en afhændelsesproces, der indebærer nogle muligheder for overvindelsen af knægtelsen, der møder individet i form af tidligere generationers genstandsmæssige produkter, dvs. som industri, kapital osv., forekommer Schanz' påstand om, at mennesket i denne fase af Marx' teoriudvikling udelukkende bestemmes ahistorisk i stil med den politiske økonomis »robisonader«, os malplaceret. Mennesket udvikles begrebsligt ganske vist på dette tidspunkt af Marx hovedsagligt under synsvinklen »arbejder« og de samfundsmæssige relationer udfoldes knapt nok, sådan som det senere sker. Det senere meget fremhævede klassebegreb udvikles heller ikke. Men historien må siges i høj grad at blive tematiseret både i relation til natur og til mennesker.

Det har været almindeligt at hævde, at Marx og Engels i »Den tyske Ideologi« fra 1845-1846¹⁹ sammen opstillede et fælles program – den historiske materialisme – for herefter at forsøge mere eller mindre i fællesskab, at indløse dette program. Denne opfattelse er Schanz forståeligt nok kritisk overfor, men han er ikke så kritisk, at han forkaster den. Den indplaceres som anden fase i Marx' teoriudvikling.

Det er vores opfattelse, at sigtet med »Den tyske Ideologi« traditionelt og af Schanz er blevet forvredet. Marx og Engels fremlægger ganske rigtigt i skriftet

19. De terminologiske forskelle mellem Parisermanuskripterne og »Den tyske Ideologi« fra 1845 er et reelt problem, som får Schanz til at lægge et brud mellem disse to referencetekster. De terminologiske forskelle er f.eks. de Hegelske fremmedgørelseskategoriers tendentielle forsvinden (det er kategorier som: ytring, afhændelse, yderliggørelse, objektivering, tilbagevendende osv.) til fordel for mere nøgterne begreber som f.eks. produktivkraft, samkvem (tysk: Verkehr), produktionsmåde og destruktivkræfter. Denne forskydning kan dels skyldes indledningen på samarbejdet med Engels, og dels et ønske om at afgrænse sig fra de unghegelianske modstandere, der ublu overtog deres begreber. (jvf. Schmidt, ss. 139-140).

en historieopfattelse, der ligner oplysningstidens (den såkaldte produktionsmådeteori), men dette er ikke det centrale i skriftet. Hovedformålet er derimod at rette en kritik mod den unghегelianske filosofi.²⁰

I »Den tyske Ideologi« kritiseres unghегelianerne for at hænge fast i Hegels illusion om, at det er de bevidsthedsmæssige forhold, der forklarer de menneskelige relationer. Derfor udmunder deres krav om at ændre bevidstheden i kravet om at fortolke det bestående anderledes, dvs. hvad der ifølge Marx ikke betyder andet end at man anerkender det i kraft af en anden fortolkning. Denne filosofiske kritik interesserer sig, ifølge Marx og Engels ikke for menneskenes praktiske relationer.

Det er denne opfattelse af, at den menneskelige væren er bestemt af bevidstheden og ikke af den menneskelige praksis, som Marx og Engels vender sig imod. Således hævder de, at menneskene først og fremmest må »producere deres livsfornødenheder« og idet de »producerer deres livsfornødenheder, producerer de indirekte selve deres materielle liv« (Marx/Engels 1974, s. 26). Dette må de gøre »hver dag og hver time ... den dag i dag som for årtusinder siden« (Marx/Engels 1974 s. 35). Det er ud fra denne virkelige produktionsproces, at Marx og Engels mener, at ideologiernes produktion kan forstås og forklares.

Overfor unghегelianernes fremstillinger af den menneskelige historie, som bestemt af bevidstheden, opstiller Marx og Engels en historisk skitse ud fra deres eget synspunkt²¹. Det er rigtigt at historieforstelsen i denne til forveksling ligner oplysningstidens. Sigtet med denne historiske skitse er imidlertid ikke at opstille en historieteori, men primært at påvise unghегelianernes uvidenhed vedrørende historiske forhold. Iøvrigt udgør denne historisk skitse kun ca. 25 ud af MEW-udgavens 520 sider. Man kan derfor konkludere, at Marx både i den »første« og »anden fase« intenderede at forstå mennesket som historisk produceret, og at den menneskelige væren måtte forstås som menneskelig praksis. Derfor hævdes der heller ikke i den »anden fase« nogen ontologisk materialisme.

20. Om formålet med »Den tyske Ideologi« hedder det:

»Første bind af denne publikation har til formål at afsløre disse fr /unghегelianerne/, der tror om sig selv, at de er ulve, og formår andre til at tro på det; at vise, hvordan de kun filo sofisk efterplapper de tyske borgeres forestillinger, hvordan disse filosofiske fortolkeres pralerier kun genspejler de reale tyske tilstandes ynkvrdighed. Den har til formål at afsløre og diskreditere den filosofiske kamp med virkelighedens skygger, der fælder så godt i det drømmende og åndeligt dovne tyske folks smag.« (Marx/Engels, 1974, s. 19).

21. »Med skildringen af virkeligheden mister den selvstændige filosofi sit eksistensmedium. I dens sted kan der allerhøjest trde en sammenfatning af de mest generelle resultater, der lader sig abstrahere af en betragtning af menneskenes historiske udvikling ... De kan kun tjene til at lette ordningen af det historiske materiale. Men de giver på ingen mde (...) en opskrift eller et skema, som de historiske epoker kan tilstudies efter ... Vi indtager her nogle af disse abstraktioner, som vi stiller over for ideologien, og vi vil anskueliggøre dem ved historiske eksempler.« (Marx/Engels, 1974, s. 35).

2. Overgang fra anvendelse af den klassiske økonomis begreber til økonomikritik.

Vi vil herefter nærmere betragte overgangen fra den anden til den tredje fase. Dette sker ifølge Schanz ved at den klassiske økonomi nu til forskel fra tidligere kritiseres af Marx. I de foregående faser har Marx først læst nationaløkonomien med Hegels briller; dernæst overtaget de klassiske økonomers analyser omend ikke deres vurderinger. (jvf. Schanz, 1981, s. 220) Endelig efter 13 års beskæftigelse med nationaløkonomien indledes Marx' »projekt fra 1857«. Schanz belægger denne påstand med det berømte citat fra brevet til Lassalle af 22. febr. 1858. Det hedder heri, at der er tale om en kritik af de økonomiske kategorier og fremstilling af deres system gennem en kritik af dette. Marx skulle således ikke tidligere have været klar over, at hans projekt gik ud på at levere en sådan kritik af de økonomiske kategorier.

Set i sammenhæng med Marx' tidligere skrifter, kan Schanz' påstand om kritiksigtet som demarkationslinie i Marx' teoriudvikling ikke anses for at være korrekt. Ganske givet opfattede Marx oprindeligt sit projekt som noget bredere end blot som økonomikritik, f.eks. også som kritik af politikken, stat, ret osv., men både i 1844 og 1859 fremhævede Marx kritikken af økonomien som sit centrale projekt.

I Parisermanuskripterne fra 1844 fremhæves Engels' artikel »Omrids til en kritik af Nationaløkonomien« fra »De tysk-franske Årbøger« (1844) ved siden af Feuerbach. Dennes opdagelser gøres til grundlaget for »al positiv kritik, altså også den tyske positive kritik af nationaløkonomien«. (Marx, 1966, s. 8).

Som tidligere anført skrev Marx i et brev til Ruge i 1843, at hans metode bestod i »den hensynsløse kritik af alt bestående«. Marx' mål med kritikken var, at finde den nye verden gennem kritik af den gamle. Fremfor at hævde at skema om en bedre sandhed, ville Marx bidrage til, at verden opnåede forståelse over de kampe, den allerede udkæmpede. Denne »reform af bevidstheden« opgav Marx ifølge Carver aldrig. (Carver, 1983, s. 30).

Som tidligere anført indgik Marx en kontrakt om udgivelsen af en »Kritik af Politikken og Nationaløkonomien« i 1845. (jvf. Marx, 1966, s. 239) Marx synes altså allerede meget tidligt i sit liv at have været klar over, at hans projekt gjaldt kritikken af de økonomiske kategorier, som han netop i parisermanuskripterne påviste, var produkter af det menneskelige arbejdes fremmedførelse. Marx arbejdede således allerede i 1844 og herefter på en kritik af den politiske økonomi (som han indtil videre kaldte nationaløkonomi). Selvom han flere gange i det arbejde skiftede position i forhold til de forskellige økonomer, f.eks. Ricardo, så må det allerede i 1844 have stået klart for ham, stærkt inspireret af Engels' artikel fra »De tysk-franske

Årbøger«, at han ville skrive et økonomikritisk værk. Man kan ligefrem sige, at han fra da af opfattede al anden aktivitet som afbrydelser i dette studium.²²

Afslutning

I de gængse Marx-udlægninger, hævdes der almindeligvis et skifte eller brud mellem den unge, humanistiske Marx og den historisk materialistiske Marx omkring 1844/46. Schanz tilslutter sig denne brudopfattelse, men mener, at det er utilstrækkeligt til at forklare Marx' teoriudvikling. Herudover må der også sondres mellem en historisk materialistisk fase og en økonomikritisk.

Vi anser Schanz' skelnen mellem Marx' ricardiansk orienterede økonomiopfattelse, der er særligt udtalt i »Filosofiens Elendighed« fra 1847 og »Løn-arbejde og Kapital« fra 1849, og hans senere økonomiopfattelse for at være fortjenstfuld. Denne distinktion gør det nemlig muligt, at tematisere forholdet mellem Ricardos og Marx' økonomiteori. Herved kan udviklingen i Marx' værdibegreb begribes. Fremhævelsen af forskellen i Marx' økonomiopfattelse før og efter 1857 er derfor klart et fremskridt sammenlignet med forsøget på kun at skelne mellem Marx som humanist og historisk materialist.

Schanz påstand om, at der skulle være et afgørende brud i Marx' teoriudvikling omkring 1844/46 får imidlertid den uheldige konsekvens, at han ikke ser produktions- og praksisaspektet ved den menneskelige væren som en gennemgående tanke for hele Marx' udvikling siden 1844. Schanz' »kapitallogik« bliver ikke sociale praksisformer, men en »formlogik«, der determinerer, subsumerer, præger og udvikler »elementernes materialitet«. Det er altså Schanz' overtagelse af marxismetraditionens gennemgående hjælpekonstruktion – faseinddeling –, der fører på afveje.

22. Marx' egen forløbsbeskrivelse i Forordet til »Bidrag til kritik af den politiske økonomi« (1859) støtter vores påstand om, at Marx allerede fra 1844 og fremefter arbejdede på et økonomikritisk værk. De polemiske skrifter og det politiske arbejde skal mere ses som afbrydelser på denne hoved-beskæftigelse, end som en videreudvikling af denne.

Litteratur der henvises til i artiklen.

- Bundesen, Peter/Hansen, Morten: »Marx' fire versioner af vare-penge-relationen«, RUC 1984, Institut IXs skriftrække nr. 16.
- Carver, Terrell: »Marx, Engels og dialektikken« in Kurasje nr. 31, København 1982.
- Carver, Terrell: »Marx and Engels – The Intellectual Relationship«, Bloomington 1983, Indiana (USA).
- Hoffmann, John: »Science and Society« vol. XLIX nr. 2, 1985, (anmeldelse).
- Marx, Karl: »Pariser Manuskripte« in »Texte zu Methode und Praxis II«, Reinbek bei Hamburg 1966.
- Marx, Karl: »Bidrag til kritik af den politiske økonomi«, København 1974.
- Marx, Karl/Engels, Friedrich: »Den tyske Ideologi«, København 1974.
- »Marx-Engels Werke«, bind 1, 3, 18, Berlin (øst) 1972, 1973 og 1972.
- Mehring, Franz: »Karl Marx – hans livs historie I og ii2, København 1976.
- Qvorstrup, Lars: »Nogle problemer ved kapitallogikken« in »Teori og Praxis nr. 7, 1977.
- Reichelt, Helmuth: »Kapitalbegrebets logiske struktur hos Karl Marx«, København 1974.
- Schanz, Hans-Jørgen: »Subjekt-objektproblematikken hos Althusser« in »Omkring Althusser skolens videnskabsteori«, København 1977.
- Schanz, Hans Jørgen: »Træk af behovsproblematikkens idéhistorie med særligt henblik på Marx og Engels«, Århus 1981.
- Schanz, Hans-Jørgen/Carlsen, Jørgen/Schmidt, Lars-Henrik/Thomsen, Hans-Jørgen: »Karl Marx – og den moderne verden«, København 1984.
- Schmidt, Alfred: »Naturbegrebet hos Marx«, København 1976.

Hvor gik den kritiske sociologi hen, da lønarbejdet kom ind

Nils Bredsdorff

Titlen på mit oplæg kunne antyde en årsagssammenhæng mellem lønarbejde og mindre kritisk sociologi. En sådan sammenhæng er ikke påvist – og jeg er under arbejdet med problemstillingen blevet stadig mere i tvivl om den findes. Sammenhængen mellem det stigende antal samfundsvidenskabelige kandidater i offentlig tjeneste og en ligeledes stigende kurve, som viser produktion af teoriløs, ukritisk »empirisk« socialforskning er ikke nødvendigvis anderledes end sammenhængen mellem storketal og børnefødsler.

Tværtimod kan basispåstanden om, at kritikken går ud, når lønarbejdet eller ansættelsen i det offentlige eller private hierarki kommer ind, få en til at glemme at undersøge, om der overhovedet var nogen kritisk forskning før lønarbejdet kom, eller om der ikke var noget lønarbejde eller noget offentligt hierarki af relevans for forskningen, mens den kritiske forskning blev bedrevet.

Emnet viser sig desuden at være så emotionelt belastet og så indflettet i min egen og mine potentielle læsers historie, at det kan være nyttigt for forståelsen at fremstille, hvilke kendsgerninger og påstande, jeg anser for centrale og uafviselige, og dermed tydeligt markere hvor mine egne konklusioner derefter kommer ind.

- der er i løbet af de sidste 15 år sket en voldsom stigning i produktionen af samfundsvidenskabelige kandidater. Stigningen har været relativt kraftigst udenfor de grupper som traditionelt har siddet på de administrative stillinger, jurister og økonomer.

- produktionen af jurister og økonomer er stagneret siden 1979 mens produktionen af de øvrige fortsat stiger svagt.

- i 1985 udgjorde »de øvrige« 25% af de nyrekruterede i statens tjeneste og juristerne kun halvdelen; der er tilsyneladende tale om en fortsat stigning.

- den nye type administratorer får primært ansættelse i direktorater og styrelser og i amtskommunerne. Der er usikkerhed om sociologernes placering

og inddragelse i statistikken, som oftest arbejder med en restgruppe i forhold til jurister og økonomer, som karakteristisk nok kaldes politologer. Men eet sted opgøres det, at over halvdelen af sociologerne i offentlig administrativ ansættelse arbejder i direktorater og styrelser.

Det lønararbejde, som er kommet ind, er således i høj grad et specifikt administrativt, planlæggende, udredende, « politologisk » lønararbejde; i bedste fald er der tale om et snævert målforskende lønararbejde i offentligt regi. Ved siden af dette er der som bekendt opstået et sektor-forskningsarbejdsmarked med ikke mindre styring og målorientering, og med åremålsansættelser, censur og meriteringsræs, som kun i form af usikkerhed og terminsproblemer adskiller sig fra den store gruppes arbejdsforhold. Det er formodentlig også kendt, at det for et par år siden var 40% af al samfundsvidenskabelig forskning, der foregik som sektorforskning.

Det intrikate spørgsmål er nu, om det er denne situation, der har skabt fraværet af kritisk forskning, om der er tale om et sådant fravær eller om der overhovedet nogensinde har været en kritisk forskning. Her er det igen på sin plads at opregne et par basisforudsætninger for at undgå, at der blot drages den for os mest behagelige konklusion.

- hvis der med kritisk samfundsforskning menes systematiske iagttagelser, der stiller spørgsmålstejn ved gængse eller herskende tænkemåder og styreformers, så er den kritiske samfundsforskning i vækst, bl.a. styrket af kontraktforskningen og lønarbejdet.

- menes der med kritisk forskning derimod systematiske iagttagelser, der samtidig stiller spørgsmålstejn ved sig selv, ved grundlaget for og metoderne til samfundsvidenskabelig erkendelse, er der enten tale om et fald eller et fort-sat fravær.

- den stilfærdige og usynlige disciplinering af kritisk samfundsforskning er ikke trådt ind ad døren sammen med det administrative lønararbejde og sektorforskningen. Studenteroprøret i 1968 var bl.a. et oprør mod denne disciplinering.

Dobbeltkvalificering til hvad?

Sociologisk Institut i København er vel det sted, hvor den kritiske intention holdt længst stand, og hvor ideen om en kritisk socialvidenskab mest tydeligt kom til udtryk som officiel uddannelsespolitik. De fleste andre steder var intentionen og den konkrete gennemførelse af kritisk forskning og undervisning faldet sammen et par år efter det hele startede i 1968. Forstået således, at kritikken blev integreret som et aspekt, et supplement til en iøvrigt uændret studie- og forskningspraksis.

Men hvor længe holdt den kritiske intention ud? I 1979 hedder det i et internt diskussionsoplæg på Sociologisk Institut forfattet af nogle ledende fagkritikere og studieplansforvaltere:

»På en måde er den nuværende universitetsbureaukratiske strategi en overlevering fra den tid for 3-4 år siden, hvor vi i fællesskab gik ind i kampen om den nye bekendtgørelse og studieordning. På dette tidspunkt var den bureaukratiske kanal reelt et talerør for fagkritiske basiskræfter. Vore udspil i bekendtgørelsessagen havde karakter af at skaffe formel legitimering af en demokratisk defineret studiepraksis, som i en vis forstand eksisterede på trods af universitetsreglementerne. I løbet af de seneste år har dette skiftet således, at bureaukratiet i dag er bærer af en studiestrukturering, som ikke er skabt endsige aktivt opbakket af studenterbasis ...

Dobbeltkvalificeringsstrategien som ellers har været bærende for vores måde at strukturere studiearbejdet på, opløser sig mere og mere i nogle metodisk set udiskuterede forudsætninger om kritikken af den politiske økonomi som en færdig streng ved hvis hjælp den borgerlige videnskab lader sig udsætte for kritik. Det som i den nuværende tilstand således er bortfaldet – fatalt – er den politiske sporede diskussion om, hvordan marxismen som kritisk teori for os som åndsarbejdere skal videreudvikles ...

Vi foreslår ikke en anden eller alternativ organisationsmodel for studiet, men vort standpunkt er, at det ikke er muligt, at studieforløb, meritering og teoretisk fagkritisk arbejde er sammenfaldende – i hvertifælde ikke uden, at det borgerlige universitets tankeformer trænger sig ind i det fagpolitiske arbejde – jvf. institutionaliseringen af fagkritikken.«

Dette lange citat kan naturligvis ikke erstatte en egentlig undersøgelse af fagkritikkens endeligt. Jeg mener, at det sammenfatter udviklingen præcist, men det skal her blot belyse min påstand om, at den kritiske sociologi som studie- og forskningspraksis på universiteterne løb ind i sine afgørende problemer før lønarbejdet holdt sit indtog (1975-76) og det blev normalt at tænke sig studie- og forskningsarbejde som forberedelse til administrativt og/eller planlægningsforberedende lønarbejde. Spørgsmålet om, hvorfor fagkritikken brød sammen hører til den nævnte undersøgelse.

Udviklingen i kandidatproduktionen og de nye ansættelsesmønstre forstærkede og tydeliggjorde problemer, som lå i selve den kritiske videnskab som social aktivitet. Åbningen af nye arbejdsmarkeder og lukningen af gamle gjorde intentionen om kritisk videnskab til en illusion i den udstrækning kritikken blev opfattet som uddannelsens formelle og reelle indhold og ikke blot som en formel mulighed, som altid skal tilkæmpes eller indfries på trods af.

Det er vigtigt at fastholde, at kritisk studie- og forskningspraksis kun er tilstede som mulighed, og at det er denne mulighed og ikke blot den kritiske videnskab selv, som er truet af sektorforskning og udsultning af universiteterne. Det betyder nemlig, at det ikke er tilstrækkeligt at kritisere og opponere mod

de statslige tiltag til inddæmning af den kritiske forskning, men at det afgørende er selvkritik: kritiske overvejelser over, hvorfor en blot nogenlunde kølig undersøgelse af den danske samfundsvidenskab må konstatere, at der er tale om en mulighed for kritisk videnskab, som aldrig er blevet brugt eller systematisk udnyttet. I stedet for en konstant jammer over stramningernes virkning på kritisk forskning, er det mit forslag, at vi går igang med en selvransagelse omkring årsagerne til at muligheden for kritisk forskning med få undtagelser, som alle ligger uden for den empirisk orienterede samfundsvidenskab, aldrig har været udnyttet.

Dette fremkalder nødvendigheden af at gå lidt nærmere ind på, hvad kritisk socialvidenskab er. Jeg hævdede, at der findes masser af kritisk videnskab, at mængden af den målt i sider eller kilo sandsynligvis er stigende, for så vidt kritisk videnskab er systematiske undersøgelser, der stiller spørgsmålstegn ved gængse tænkemåder og styreformer. Læser man f.eks. tildsskrifterne Samfundsøkonomen, Økonomi og Politik og politica formelig vrimler det med yngre forskeres kritiske analyser af statslige politikker og herskende styringsteknikker. Går man videre til de større samlede forskningsprojekter, hvad enten det er løst strukturerede som velfærdsstudier eller strammere som Den politiske beslutningsproces i Danmark eller internationale klasseteoristudier, er der i forhold til tidligere tale om en regulær eksplosion af kritik. Føjer man hertil kritiske arbejdsmiljø- eller socialmedicinske studier samt kvindeforskningen og den radikale kriminologi bliver man nærmest overvældet. Altsammen smukt korrelerende med væksten i lønarbejdet og kontraktforskningen. Problemet er naturligvis, at det anvendte kritikbegreb er meningsløst, i bedste fald blot så slapt, at det benævner een betingelse for, at noget overhovedet kan kaldes samfundsvidenskab, i værste fald direkte vildledende og beroligende i forhold netop til intentionen om at indfri de indsigter, som lå i det oprindelige omend også vage kritikbegreb.

Dialog og åbenhed

Kritisk samfundsvidenskab forudsætter efter min opfattelse mindst to yderligere komponenter i det videnskabelige samfund, som begge har været og er fraværende i den danske socialvidenskab: selvkritik eller metodediskussion, og faglig dialog og åbenhed. Og en af årsagerne til at muligheden for kritisk forskning ikke har været udnyttet, og at selvkritik og faglig dialog er fraværende, er det aldrig fuldførte oprør imod de borgerlige socialvidenskaber. Det er naturligvis ikke den eneste, heller ikke nødvendigvis den afgørende, årsag til miseren, men det trækkes frem her, hvor der som nævnt ikke er tale om en samlet undersøgelse af samfundsvidenskabernes udvikling, fordi den kan belyse den nuværende situation for kritiske samfundsforskere.

Istedet for oprør, dialog og udvikling var der i årene lige efter 1968 tale om opgør og slagting, inddæmning og ignorering. Istedet for en permanent selv-kritisk refleksion over de nyvundne positioner, herunder deres afhængighed af de overvundne ditto, udvikledes en dogmatisering og institutionalisering af fagkritikken. Som det også er tilfældet i andre lande blev oprøret mod positivism, kritisk rationalisme, metodisk individualisme, strukturfunktionalisme osv. ikke ført igennem. Oprøret stivnede og blev aldrig udsat for kritik og oprør. De stivnede former – og udviklingen i det omkringliggende samfund, som i det hele taget ikke er inddraget i denne skitse, støttede denne stivningsproces – forhindrede en praksis, en konkret erfaring om, at oprøret ikke var slut med opgøret. De overvundne positioner blev kasseret ikke reflekteret. Intentionen om den permanente kritik, det evige oprør mod de herskende tankeformer og deres reproduktion blev aldrig konkret erfaring. Nedsikringer og erhvervstilpasning gjorde blot rakkerknægtarbejdet (og grunden var lagt for en myte om statens eller lønarbejdets knægtelse af den kritiske forskning).

Derfor kunne tilbagefaldet til bevidstløs, men politisk venstredrejet, data forarbejdning foregå så gnidningsløst, og produktionen af socialt ansvarlige planlægnings- og styringsmedarbejdere problemløst ekspandere. Kravet om anvendelsesorientering og erhvervskvalificering kunne undgå konfrontationen med metodiske grundlagsovervejelser, fordi selvkritikken og den faglige dialog var afgået ved døden samtidig med, at man erklærede den ukritiske borgerlige videnskab for afsat og den permanente kritik ved magten.

For at skære mit standpunkt ud i umisforståeligt pap: Der er for mig at se ingen anden forskel mellem den socialvidenskabelige kritik, undervisningsminister Haarder har leveret mod socialstaten og det socialdemokratiske politiske system på den ene side og den flod af styringsteknik- og politikkritikker, som leveres i de nævnte projekter og tidsskrifter, end netop det politiske standpunkt eller det forlods valgte synspunkt. I en situation, hvor den tilsyneladende kritiske kritik af stat og politik forholder sig lige så ugenert til de tilgængelige data som den tilsyneladende affirmative opinionsforskning og vælgeradfærdsanalyse, kan kun den politiske sympati afgøre lødigheden af produkterne.

Når den statsautoriserede politiske sociologi og den kritiske klasseanalyse frit komponerer sociallogiske sonetter på de samme data, den samme indifferens overfor metodiske problemer i materialet og den samme hæmningsløshed i konklusioner og prognoser, bliver kritisk videnskab ensbetydende med kandestøberier og revolutionsromantiske fantasier.

Metodedebat er en by i Rusland

Når metodediskussionen er så vigtig, hænger det naturligvis sammen med det kendte faktum, at den samfundsmæssige virkelighed ikke ubetinget lader sig indfange i data, som vilkårligt lader sig behandle til brug for hhv. subversiv eller statslig planlægning. Men det hænger også sammen med, at

metodediskussion og videnskabsteoridiskussion er samfundsvidenskabernes eneste mulighed ikke blot for at konstituere sig som videnskab, det vil bredt formuleret sige at forholde sig systematisk, kritisk til hverdagsbevidsthed og -viden, men også den eneste mulighed for at undgå at blive opfanget og formet af statslige styrings- og informationsbehov. Metodediskussionen er en slags intern sikkerhedsanordning for samfundsvidenskaberne – og for humaniora som Gregersen og Køppe viser i deres bog *Lidenskab og videnskab* – imod underlæggelse og vulgarisering i den forstand, at diskussionen fremmer bevidsthed dels om holdbarhed og begrænsning i de fremlagte indsigter, og dels om adressaten for forskningen. Metodediskussionen er naturligvis ingen sikring mod forsumpning eller sikring af et bestemt højt niveau i forskningen, men en mulig sikring af en bevidsthed om hvilken vej det går og, hvilke problemer, der faktisk er til debat.²

Til metodediskussionen hører som jeg nævnte kritik og selvkritik dvs. vilje til at gribe fat i sine egne og andres videnskabelige produkter og sætte dem under lup. Den danske universitetssituation er som en kostald under moderne drift, hver ko sin afmålte portion hø og sin egen mælkeproduktion med nøje kontrolleret gennemsnitligt fedtindhold: Hvis jeg ikke spiser af hendes hø, lader hun mig nok i fred. Den eneste fælleshed er stalden og fodermesteren. Det videnskabelige samfund kræver for at fungere som andet end en stald, åbenhed og ubarmhertig kritik. Der ligger ikke i talen om det videnskabelige samfund nogen forestilling om, at det skal være garanten for videnskabeligheden, kun en konstatering af, at et fungerende videnskabeligt samfund er en nødvendighed for at få den proces startet, som måske kunne føre til etableringen af en levende samfundsvidenskab. Det som i uhyggelig grad karakteriserer dansk forskning er ikke den tilsyneladende alle steder fungerende institutions- eller forskergruppeloyalitet, men en isolationisme og lejrtænkning, som også forhindrer oprør og debatter institutter og projekter imellem – bortset fra opgør om bevillinger og stillinger.

Der er ikke alene ikke nogen metodedebat – og har aldrig bortset fra blandt studenter været nogen metodeinteresse – men der er i det hele taget ikke nogen som helst samfundsvidenskabelig debat i Danmark. Et karakteristisk eksempel på denne mangel og på den selvfølgelige nonchalance, man kun finder hos de helt uskyldige eller helt bevidstløse, er følgende passus fra en oversigt over den politologiske forskning i Danmark:

2. Diskussionen om Maktutredningen i Norge, hvor man i over 15 år havde ført en intensiv metodediskussion kaldet positivismestriden, viser med al ønskelig tydelighed, at en sådan diskussion ikke er en garanti mod et tilbageskridt eller stadig mere raffinerede statslige styringsforsøg og stadig bredere accept af de nypositivistiske eller pragmatiske træk i samfundsvidenskabernes. (Se *Maktens ansigter*, red. K. Andenæs m.fl. Oslo 1981)

»Efterhånden som den politiske videnskab spredtes som akademisk disciplin, opstod der naturligvis nok også en del forskelle mht. de anvendte referencerammer. Easton kom således tilsyneladende aldrig til at spille den samme prominente rolle ved det Københavnske institut som i Århus. Men også der var det dog i begyndelsen systembetragtninger, der var i centrum, selvom man nok lagde mere vægt på bl.a. Karl Deutschs mere kybernetisk influerede tankegange. Ikke desto mindre synes det også her at gælde, at det er svært at påvise den direkte sammenhæng imellem den generelle referenceramme og de fleste af de konkrete politologiske forskningsprojekter.

Igen kan det i denne forbindelse anføres, at den politologiske forskning, der drives ved institutterne i København og Århus, ikke forekommer at være radikalt forskellig, og at de differencer, der måtte kunne påpeges, vanskeligt kan udlægges som resultat af overvægten af Eastonske synspunkter i Århus.

Med en vis forsigtighed kan det da nok fastslås, at det ikke var de altomfattende generelle teorier eller referencerammer, man var optaget af op gennem 60'erne, der kom til at sætte deres præg på den politologiske forskning i Danmark i denne periode.« (P. Nannestad, *Forskningstendenser i politisk videnskab i Danmark 1960-1975*, in: *Økonomi og politik*, s. 411. Denne pragmatiske holdning til teoretiske og metodiske differencer citeres ikke for at hænge politologien ud, men for at illustrere nogle almene træk).

Af disse og mange flere årsager har det videnskabelige kleresi selv lagt grunden til, at sektorforskningen, kontraktarbejdet og planforberedelsen fungerer så lydefrit, som tilfældet er. Ikke sådan at forstå, at dette har forårsaget sektorforskningen – der er tale om en iøjnefaldende sammenfaldende udvikling i Norge – men sådan at forstå, at i Danmark er den kritiske forskning blevet integreret, dens mulighed negligeret, her er al modstand udeblevet, her er forskellen mellem kritisk socialvidenskab og direktoratstyret målforskning ikke synlig ved andet end en adresse, her er ikke en gang grundlaget for et oprør til stede længere.

En død hund og seks tommelfingre

Det ville være at skyde langt over målet at foreslå, at det videnskabelige samfund i Danmark skulle gribe fat i f.eks. den norske positivismedebat og føre den videre. Eller for den sags skyld i hvilken som helst debat. Forudsætningerne er ikke tilstede. Det vil næppe en gang lykkes at forlange, at man tog sin egen 1. dels metode- og forskningsteknikundervisning alvorligt. Skulle jeg tage udgangspunkt i den nuværende situation og finde et startskud, der passede til den bevidstløse omgang med empirien og den dybe foragt for teoretiske forsøg på at begribe samfundsmæssige totaliteter, må det relevante skud i startpistolen hedde Karl Popper. Det er naturligvis helt adækvat, at den kritiske videnskab må genopdage sin mulige eksistens

ved hjælp af en person som venstrefløjen – og i følge Søren Kjørups nye videnskabsteoribog også midter- og højrefløjen – i det videnskabelige samfund længe har opfattet som en død hund.

Men der er to gode grunde til at kigge nærmere på netop denne døde hund. For det første er dødsattesten udskrevet altfor tidligt. Som det tydeligt fremgår af kritikken af vel det største samfundsvidenskabelige projekt i Skandinavien – den norske Maktutredning – er positivismen og den metodiske individualisme på fremmarch igen i form af økonomisk inspireret modeltænkning og empiribehandling. Dette bekræftes i en dansk sammenhæng af Kjørup, der i den nævnte bog kort og klart slår fast at opgøret med positivismen eller den kritiske rationalisme formelt er afsluttet, men at forskerne arbejder videre som om det aldrig havde fundet sted.

Men dette er ikke den vigtigste grund. Et forsøg på at starte en dansk metodedeбат ville i allerbedste fald ende som en lille bitte kritisk parentes i forhold til flommen af kommissionspapirer, planlægningsnotater, socialforskningsrapporter og velmenende velfærdsstatsanalyser. Det vigtigste er, at Popper formulerer nogle grundlæggende moralskpolitiske kriterier for videnskabeligt arbejde, som ganske vist er banale og sammenfaldende med almindelige regler for ordentlig opførsel, men som samtidig har vundet så udbredt accept – hvem tør offentligt gå ind for hyklerisk adfærd – og i den grad er blevet en del af den herskende ideologi, at de kan tages som et fælles udgangspunkt, som ingen indenfor det videnskabelige samfund kan undslå sig. Samtidig er deres plathed og umiddelbare tilgængelighed i udemærket overensstemmelse med den videnskabelige diskussions niveau. At de er opstået i et forsøg på at lukke bestemte systematiske huller i Poppers videnskabsteori er i denne sammenhæng ligegyldigt, ligesom denne teori selv er det i første omgang. Skulle den døde hund stadig gøre nogen nervøse, er det helt ubegrundet: Der er ingen fare for at introduktionen af de popperske normer vil føre til en accept af den kritiske rationalisme – det er den alt for teoretisk til. Og skulle der stadig være nervøse sjæle tilbage kan de blot tænke på Mertons CUDOS eller leveregler for sociologer, mens de læser følgende.

For at kunne fastholde, at der er forskel på hverdagsviden og videnskabelig viden, og for at kunne skelne mellem forskellige videnskabelige udsagn indføres en række tommelfingerregler, hvis hovedindhold med Poppers idé og min formulering kunne lyde sådan:

- du må ikke lyve eller forholde andre oplysninger, som kan komplicere eller falsificere dine resultater. Du skal selv fremlægge grundlaget for en kritisk tilegnelse af resultaterne.

- du må ikke uden at protestere eller kritisere lade andre misbruge dine resultater. Du er selv den første til at kritisere og falsificere »heroiske« konklusioner eller styringstiltag, som bygger på dine resultater.

– forudsætningen for etableringen af videnskabelig viden er hæmningsløs kritik af videnskabelige produkter. Kun ved at du hæmningsløst kaster dig over kollegerne, kan du sikre dig, at de kaster sig over dine produkter. Kun ved at gøre kritikken af den mindste detalje til en dagligdags begivenhed, som overgår dig og alle andre, kan du gøre dig selv og andre fri af det sociale ubehag ved at kritisere og blive kritiseret. Dette er også den eneste måde, hvorpå den omsiggribende kontraktforskning kan tackles. Kun ved at kontrakthaven kan henvise til den permanente og hensynsløse kritik i det videnskabelige samfund, kan hun argumentere for nødvendigheden af at stryge de mest utålelige opdragsgiverpåtryk af sig – uden at miste kontrakten.

– du må ikke respektere faggrænser eller uddannelsesprivilegier. Indenfor samfundsvidenskaberne eksisterer en lang række fællesheder og historisk bestemte forskelligheder. Det er ikke nødvendigt at arbejde med enhedsvidenskabelige fantasier for at se nødvendigheden af en åbning af kritikens virkefelt til alle samfundsvidenskaber (og måske endnu længere; det mest inspirerende nye videnskabsteoretiske værk på dansk er således skrevet af to erklærede humanister, Gregersen og Købbe, og den mest perspektivrige samfundsforskning i de seneste år er lavet af idéhistorikere). De vandtætte skodder mellem fagområderne er jo forlængst sprængt i de administrativt-planlæggende typer af lønarbejde, så alene af den grund må der åbnes op.

– åbenhed, ansvarlighed og kritik er dyder, der er vanskeligt og ind i mellem dyrt at håndhæve. Derfor må det især påhvile de, som sidder i faste stillinger at starte med at vise, at de kan lade sig praktisere.

– det er alt for nemt at lade disse fingerøvelser gælde alene for den store mængde af ikke-universitetsbetalt forskning, den empiriske socialforskning eller den administrativt iscenesatte dataindsamling. Det hører naturligvis med, men dynamikken i udviklingen af et poppersk åbent forskersamfund kommer først hvis du som universitetsansat eller deltager i et af de venstredrejede forskningsprojekter tager fat på dine nærmeste. Dette er meget vigtigt: En forberedelse til noget, der engang kunne blive til grundlaget for en kritisk samfundsvidenskab må nødvendigvis tage udgangspunkt i venstresiden af det nuværende videnskabelige samfund. Åbenhed og etableringen af en generel accept af kritikens nødvendighed, kan ikke skabes ved et nyt kritisk stormløb mod den borgerlige videnskab, sektorforskningen osv., en ny traditionel positivismekritik. Dertil er venstrefløjen altfor integreret i den borgerlige videnskab, og har samtidig alt for mange lig i lasten i form af manglende intern kritik og accept af politisk kontraktforskning. Ingen borgerlig videnskabsmand vil med rimelighed kunne forventes at gå ind i en ny åbenhed og kritik – selv på disse selvfølgelige popperske præmisser – med en venstrefløj

som ikke i praksis har vist antydning af vilje til selvkritik og selverkendelse.³

Lønarbejdet og lykken

Det ville være en misforståelse at tro, at der med min fremdragelse af disse popperske tommelfingerregler udelukkende er tale om en taktisk manøvre for at komme i kontakt med den borgerlige videnskab eller den majoritet af venstrefløjsforskere, der faktisk arbejder ligeså metodologisk ureflekteret som den. De banale etiske regler må gælde for al vidensproduktion, som prætenderer en højere grad af systematisk og dermed kritiserbar viden end hverdagsviden. Reglerne er kun banale for så vidt de efterleves. Derfor er de ligeså lidt banale og ligeså nødvendige i dag som, da den amerikanske og britiske sociologforening i 1969 efter studenteroprør og bl.a. Carnelot-skandalen var nødt til at udstede tilsvarende etiske retningslinier for deres medlemmer mht. deres forhold til ubetalt studenterarbejde, opdragsforskning for uigennemsigtige arbejdsgivere og deres ansvarlighed for anvendelsen af deres forskning.

Hvis nogen endelig stadig har den opfattelse, at det at efterleve ovenstående regler for almindelig anstændig adfærd, betyder at man i det skjulte tilslutter sig eller skjult bliver tilsluttet den borgerlige videnskab, den kritiske rationalisme eller det borgerlige meriteringsræs og frikonkurrencesamfundet, så har de et problem af typen paranoia. Gandhi sagde en gang, da han blev spurgt, hvad han mente om europæisk kultur: Det ville da være en storartet idé. Ser man som Gandhi bort fra undtagelserne vil det være det eneste rimelige svar på spørgsmålet om kritisk samfundsforskning i Danmark. Det problematiske ved tommelfingerreglerne er ikke at de implicit forbinder udøveren af dem til det ene eller andet videnskabsteoretiske grundlag, men at de ligesom videnskabeligt arbejde tilsyneladende har svært ved at gå i spænd med lønarbejdet. Derimod er der åbenlyst ingen problemer ved at forbinde lønarbejdet med en kritisk samfundsvidenskab uden metodedebat og selvkritik.

3. Et eksempel vil måske tydeliggøre, hvad meningen er. Der trænges af taktiske og strategiske årsager til et oprør mod, hvad Nils Mortensen for et par år siden kaldte »betragtningsskandalen« fordi den i høj grad er præget af venstrefløjen selv og fungerer som en erstatning af projektet om en kritisk teori. Fem år efter, at projektet om dobbeltkvalificering og institutionalisering af fagkritikken, som jeg nævnte ovenfor endegyldigt brød sammen beskrev Nils Mortensen situationen således: »For at diskutere sociologiens aktuelle situation kan man starte med at indføre begreber om to typer forskning. Den ene kaldes betragtningsteoretisk forskning eller slet og ret betragtningsskandalen. Herved forstår jeg, at man driver forskning ud fra et ønske om at fremme bestemte betragtninger. Betragtninger skal forstås i betydningen svagt præciserede, eller indforståede interesser, synspunkter og målsætninger. Betragtningsskandalen konvergerer med kvalificeret journalistik, dog tilsat mere research end journalister normalt har tid til. Betragtningsskandalen kan sættes i modsætning til videnskabsteoretisk forskning, hvorved man kan forstå, at forskningen forbindes med en grundlæggende opfattelse af, hvad viden er og af hvordan man skaffer sig denne viden. Med udtrykket viden mener jeg ikke bare viden ifølge en empirisk vidensopfattelse eller strategisk viden og lign. men også viden i betydningen grundlæggende fortolkningsskemaer, refleksioner eller opstillinger af etiske regler« (Sociologi Nyt nr. 91, 1984).

Det er efter min opfattelse karakteristisk for den nuværende situation for nybagte sociologiske og samfundsvidenskabelige kandidater, at en af dansk empirisk sociologisk og kontraktforsknings pionerer allerede for 20 år siden kunne formulere målsætningen for det som stadig idag går for at være progressiv statslig planlægning. En type statslig styring som tidligere alene var velfærds- eller venstresocialdemokraternes adelsmærke, men som nu er fælles eks- eller implicit målsætning for de kritisk indstillede blandt de, som præcist kaldes politologiske kandidater, herunder også de, som bliver på universiteterne.

Pioneren skrev under titlen »Planlægning af lykkelige miljøer« i en diskussion af landsplanlægningen:

»... Hvem skal der planlægges for? De erhverv og foretagener, der findes idag, findes ikke imorgen. Det er ikke en frase, at tingene forandrer sig. Hver tidsalder har sin hovedbefolkningsgruppe eller erhverv.

Hver erhvervsgruppe har sin livsstil. Hver livsstil kræver sin byudformning, dersom harmoni, konfliktreduktion og økonomisk vækst skal fremmes. Vision er derfor nødvendig, hvis de videnskabelige prognoseværktøjer ikke slår til. Det første landsplanlægningsspørgsmål bliver derfor: Hvilken befolkningsgruppe planlægger vi for?

Idag antager man, at vort samfund i fremtiden ikke længere vil være domineret af arbejdere, detailhandlere, småhandlende eller landmænd, men af den gruppe vi idag kalder funktionærer samt folk med arbejdsfrie indtægter, pensionister etc. Planlægger man for funktionærerne, den nye middelklasse, er ønskerne af en anden karakter end for arbejdere og landboere. Typisk for den ny middelklasse og måske også for denne befolknings efterfølgere er udviklingen af skaberevne, æstetiske kvaliteter, uddannelse, familietrivsel, stabilitet og sikre indkomster. En rimelig specifikation af landsplanlægningens mål, hvis man vil følge funktionærsamfundets udvikling, skulle da være, at man bestræbte sig på at understøtte især familielivet (ægteskabelig lykke), skaberevne, uddannelse og sikker indkomst. To former for viden må fremtrylles, hvis landsplanlægningen skal nærme sig de her opstillede mål. For det første, hvilken viden har man om de faktorer, der bestemmer og er knyttet til enkelthederne i de opstillede mål. For det andet, hvorledes oversættes denne viden i den fysiske udformning af landsplanerne« (Planlægning i Danmark, Berlingske Forlag, Kbh. 1966, 2. 58).

Det vil sandsynligvis være helt hen i vejret at give Erik Høgh æren for at, hvad han kalder, »den praktiske sociolog«, igen er blevet højt estimeret. Der er heller ingen grund til at give ham skylden for den faglige isolation eller manglen på faglig debat. At give lønarbejdets fremtrængen skylden vil måske være mere korrekt, men ikke mere befordrende for indsigten i, hvad der skal gøres. Kritisk videnskab udøves altid på trods af ... i vores tilfælde på trods af, at den endnu ikke eksisterer.

Hvis nogen skulle sidde med den opfattelse, at jeg overdriver eller overpointerer nogle mulige pointer, når jeg siger, at den kritiske forskning så godt som ikke eksisterer som socialt fænomen, at selvkritisk refleksion over socialvidenskabens metodiske problemer er en by i Rusland, vil jeg afslutningsvis mere ydmygt bede jer om at overveje:

- hvilken faglig og metodisk debat lå der bag ved eller i forlængelse af det vel største danske »kritiske« socialvidenskabelige projekt i de sidste 10 år, Lavindkomstkommissionens udredningsarbejde?

- har jeg blot været uopmærksom, når jeg hævder, at ingen »kritiske« sociologer offentligt har taget problemerne i de sidste 10 års socialforskningsinstitutpublikationer op?

- har jeg bare overset en spændende metodisk debat omkring det store velrenomerede politologiske og politisk-sociologiske forskningsprojekt, som kalder sig politiske beslutningsprocesser i Danmark?

- er det en overdrivelse at hævde, at kritikken af Metropolitprojektet og Høghs adfærd i denne sammenhæng er listet udenom det indlysende krav at forklare den ikke-sociologiske offentlighed, hvad forskellen er mellem dette projekt og snesevis af andre empiriske sociologiske undersøgelser?

- er jeg bare gået glip af en intensiv faglig debat om Nils Mortensens pænt og nænsomt formulerede, men indholdsmæssigt yderst kritiske bemærkninger om betragtningsforskningens elendighed, eller om Jacob Windsløws grundproblematisering af centrale dele af den »nye« kvalitative sociologiske metoder, eller om Kurt Ågårds enestående forsøg på at skrive disciplinens historie?

- og endelig, hvornår er der – siden Anders Boserups kritik af Høghs disputats – leveret en egentlig fagkritik af betydning, som forholdt sig til blot det minimum af krav til faglig standard, som er skitseret ovenfor?

Stat og subjektivitet i klasseanalysen

Tage Bild og Jens Hoff

Nogle overvejelser foranlediget af Finn Dam Rasmussens artikel i Kurasje nr. 37

Klassebegrebet er vel nok det af den marxistiske teoriverdens begreber, som har været i kraftigst krydsild gennem de seneste 10-15 år.

Årsagen hertil synes at være kombinationen af voldsomme samfundsmæssige strukturforandringer¹ og de store ambitioner, der ofte knyttes til klassebegrebets forklaringskraft mht. politisk handlen og samfundsmæssig forandring.

En afklaring af begrebets status er derfor nu, måske mere end nogensinde før, påkrævet.

Af samme grund er det glædeligt, at Kurasje har taget denne debat op, bl.a. i form af Finn Dam Rasmussens (nedenfor FDR) artikel i Kurasje nr. 37. Finn Dam Rasmussens artikel rummer dels en gennemgang og kritik af undertegnede bidrag til en antologi om velfærdsstatens klasser², såvel som nogle generelle overvejelser om klasseteoriens genstandsfelt og sammenhængen mellem klasser, livsform og subjektivitet. Selvom FDR i nogen grad overser vore bidrags tentative karakter og på visse punkter klart over- eller misfortolker vore udsagn, er hensigten her kun i begrænset omfang at gå ind i en polemik. Vi skal således i det følgende først og fremmest koncentrere os om nogle af de væsentlige spørgsmål FDR rejser i sin artikel; nemlig spørgsmålene om klasse og subjektivitet, om udbytning og produktionsmåder samt om statens karakter; i håb om at fremme en fælles forståelse af disse forhold.

Klasse og subjektivitet

Hvad er klasseteoriens 'genstandsfelt' og hvad er rækkevidden af dens udsagn, spørger FDR i ovennævnte artikel, hvor det samtidigt antydes, at klassebegrebet er 'overbelastet' fordi det forsøger at indløse en ambition om på en og samme gang at begribe samfundets socialøkonomiske struktur og samfundsmedlemmernes sociale handlen.

Lad os forsøge at se nærmere på disse to problemer.

1. For nærmere redegørelse for disse strukturforandringer i især arbejderklassen og deres politiske konsekvenser, se Hoff og Goul Andersen 1986.
2. J. Hoff (red.) 1985b.

I marxismen er klassebegrebet uløseligt knyttet til spørgsmålet om den sociale orden. Forsøget på at forstå dennes reproduktion eller forandring må siges at være klasseteoriens oprindelige erkendelseshensigt³. Klassekampen ses således som dynamoen i al samfundsmæssig forandring, eller som det element, der tilføjer en »statisk« socialstruktur dens dynamik. Man kan, med C. Offe (1985), hævde, at den grundlæggende påstand i klasseteorien er, at der samtidigt med eksistensen af hvad han kalder den »reproduktive sløjfe« (udgangsstruktur-(individue)handlen-reproduktion), eksisterer en »transformativ sløjfe« (udgangsstruktur – (kollektiv) handlen – strukfurforandring). Under kapitalistiske produktionsforhold arbejder arbejderne ikke bare, de vil også organisere sig mod udbytningen af deres arbejdskraft.

Kapitalisterne rationaliserer ikke blot akkumulationsprocessen, de irrationaliserer og desorganiserer den også, hvorved de bestandig undergraver de kollektive betingelser for fremtidig akkumulation og dermed deres egen eksistens som klasse.

Problemet for klasseanalysen er imidlertid, at forholdet mellem »udgangsstrukturen«, dvs. produktionsforholdene og subjektivitet og kollektiv handlen altid har været underteoretiseret. Hos Marx selv optræder individerne i den »reproduktive sløjfe« som viljeløse, feticherede karaktermasker, mens de i den »transformativ sløjfe« pludselig griber historien. Her falder karaktermaskerne og subjektiviteten skaber historien.

Dette spring sker hos Marx temmeligt uformidlet, og mange af de teorier, der senere er opstillet for at forklare dette spring lider af, hvad der noget slagsagtigt, er blevet kaldt »økonomisme« eller »klassereduktionisme«.

Økonomismen repræsenteres i denne forbindelse af den klassiske »klassen-an-sich«, »klassen-für-sich« model, som Marx iøvrigt selv introducerede i »Filosofiens elendighed«⁴. Det er ikke her nødvendigt at komme nærmere ind på denne opfattelse, blot skal det påpeges, at i både den deterministiske (2. Internationales) og den voluntaristiske (Lenins) version, fremtræder såvel subjektivitet som kollektiv (klasse-) handlen hovedsageligt som epifænomener; som nødvendige politiskideologiske spejlinger af individets eller klassens »objektive«, dvs. økonomiske, placering.

Klassereduktionismen repræsenteres af Korsch (1974) og Lukacs (1971) og i moderne version af Poulantzas (1973, 1977). Disse forfattere bryder med økonomismen, idet det tillægger det politiske og ideologiske niveau en »relativ autonomi« og egen efficiens, men der forbliver dog økonomistiske reminiscenser i teorien, idet de politiske og ideologiske praktikker altid spores tilbage til de bevidste klassesubjekter, hvis handlinger er betinget af den klassebevidsthed

3. En henvisning til »Det Kommunistiske Manifest« skulle være tilstrækkelig.

4. Se K. Marx (dansk udgave 1974).

(eller de klasseinteresser), de har fået tillagt i kraft af deres placering af produktionsforholdene.

Heroverfor repræsenterer gramscianismen og neo-gramscianismen et egentligt brud⁵. Her konstitueres subjektiviteten og den kollektive handlen ikke mere a priori qua individernes økonomiske klassetilhørsforhold. Subjektivitet eller subjektiviteten konstitueres derimod først og fremmest gennem ideologiske og politiske praktikker. Subjektiviteten er ikke forudbestemt i kraft af de økonomiske relationer (kategorier) eller konstitueret igennem ideologier, som på forhånd antages at have et bestemt klassetilhørsforhold.

Dette brud repræsenterer for os at se en vigtig åbning i klasseteorien, og har da også vidtrækkende konsekvenser for teorier om kollektiv handlen og ideologi, som vi imidlertid kun har begrænset mulighed for at komme ind på her⁶.

Problemet i denne teoridannelse er imidlertid, at den i sin iver for at gøre op med økonomismen helt afskærer sig fra en diskussion af den økonomiske klasseplacerings betydning for subjektiviteten (eksempelvis det fremmedgjorte lønarbejdes betydning). Dette forhold må naturligvis også inddrages i en teori om subjektivitet, og en sådan må derfor tage sit udgangspunkt i at subjektiviteten skabes i et kompliceret samspil mellem økonomisk klasseplacering, arbejdsforhold, ideologiske og politiske praktikker (aktiviteter og institutioner), livsformer og kultur.

Det er således vigtigt at være opmærksom på, at partier, bevægelser og gruppers ideologier og politiske handlen i stor udstrækning formidler og former sammenhængene mellem økonomisk klasseplacering, kultur/livsform og subjektivitet/(politisk) bevidsthed. Det betyder også, at vi ikke ser nogen automatisk eller deterministisk sammenhæng mellem disse størrelser.

Vi vil her endog gå skridtet videre og argumentere for, 1) at det er afgørende nødvendigt at tage et opgør med a priori privilegeringen af klasser som sociale aktører, og, i forlængelse heraf, 2) at det er nødvendigt at begrænse klassebegrebet til at angå individernes placering i modsætningsforhold i produktionen, hvis man vil bevare et klassebegreb med en vis udsagnskraft i forhold til sociale modsætninger og politiske kampe.

Opgøret med a priori privilegeringen af klasser som sociale aktører er nødvendig af to grunde:

a) en *teoretisk* begrundelse. Med a priori privilegeringen af klasser som sociale aktører foretages koblingen mellem klassebestemmelsen og klassehandlen altid v.h.j.a. *klasseinteresse-begrebet*. Individet/bevægelsen/partiet foretager sig en bestemt handling, fordi det har en bestemt klasseinteresse. At

5. Se f.eks. Gramsci (1971), C. Mouffe (1979), E. Laclau (1977).

6. For en grundigere behandling, se f.eks. B. Jessop (1982) pp. 191-210 eller J. Hoff 1985a.

forudsætte en sådan »rationel adfærd« hos en aktør i et struktureret socialt felt er imidlertid uhyre problematisk, og opfattelsen har da også været udsat for en omfattende og berettiget kritik indenfor f.eks. organisationsteorien⁷. Det synes således erkendelsesmæssigt betydeligt mere givende at analysere de enkelte organisationers eller partiets *strategier* under bestemte forudsætninger⁸, fremfor at forsøge at måle partiets/organisationens større eller mindre afvigelser (og dets eventuelle forræderi) i forhold til den »objektivt givne« klasseinteresse.

b) en *empirisk* begrundelse. Det er blevet stadig vanskeligere at hævde, at den mangfoldighed af partier, bevægelser, smågrupper og enkeltpersoner vi ser optræde på den politiske scene *alle* er klassekræfter eller udtrykker bestemte klasse- eller fraktionsinteresser. Kun ved at øve vold på virkeligheden (eller på klassebegrebet) kan denne mangfoldighed presses ind i klasseanalytens kategorier.

En løsning på dette problem er, som hos neo-gramscianerne, i udgangspunktet at se alle politiske og sociale kræfter som *inter-klasse* (bedre: mange-klasse; fransk: »pluriclassiste«) *kollektive viljer* konstitueret i og ved ideologisk kamp. Formatet her tillader ikke en uddybning af denne opfattelse⁹, men den forekommer os adskilligt bedre egnet til at forstå det kaotiske mønster af sociale modsætninger og politiske kampe end en stædig fastholden af klasser som de primære politiske aktører; selvom neogramscianernes opfattelse heller ikke er uden problemer¹⁰.

På samme måde, som man ikke a priori kan antage, at klasser er de eneste eller væsentligste sociale aktører, kan man heller ikke a priori tale om en bestemt klassekultur eller bestemte klasselivsformer. Sammenhængen mellem økonomiske eksistensbetingelser, kultur, subjektivitet og kollektiv handlen er ikke tilfældig (se nedenfor), men heller ikke deterministisk og forskellige udfald af formidlingsprocesserne er mulige.

Klasse opfattes således med fordel som et hypotese-genererende begreb, hvor de økonomiske eksistensbetingelser (udstikker individets/ gruppens muligheder/begrænsninger (kapacitet) for at indgå i bestemte kulturelle mønstre/ livsformer, for en bestemt subjektivitetsdannelse og for bestemte former for individuel/kollektiv handlen under bestemte historisk-politiske betingelser. Der kan i bestemte lande på bestemte tidspunkter være en ganske stærk overlapning mellem gruppedannelserne på de forskellige niveauer, men pointen her er, at en sådan overlapning ikke kan antages a priori, men må undersøges systematisk-empirisk. Vores betragtningsmåde har således den fordel, at den

7. Se f.eks. M. Crozier og E. Friedberg 1980.

8. For forsøg i denne retning, se f.eks. B. Jessop (1983), hvor der tales om forskellige konkurrerende »akkumulationsstrategier«.

9. For en sådan, se Laclau og Mouffe op.cit., samt begge: »Hegemony and Socialist Strategy«. London 1984.

10. For en problematisering af denne opfattelse, se B. Jessop op.cit. pp. 191-210.

åbner disse sammenhænge for empirisk forskning, hvor de før for ofte har henligget i forhåndsantagelsernes og postulaternes halvmørke¹¹.

Den betragtningsmåde vi her har anlagt på sammenhængene mellem økonomisk klasseplacering, kultur, livsform og subjektivitet svarer på mange måder til den opfattelse FDR fremlægger i ovennævnte artikel (pp. 102-105). De konklusioner vi har draget af analysen mht. klassebegrebet går imidlertid i modsat retning.

FDR mener således ikke, at der kan finde en klassebestemmelse sted på det økonomiske niveau («Analysen af værdikategorierne i kapitalkredsløbet er altså *ikke* en klasseanalyse, heller ikke nogen »økonomisk klassebestemmelse ...« p. 102), men at de økonomiske kategorier (værdikategorierne) udgør klassens specifikt formede »økonomiske eksistensbetingelser«. På baggrund heraf finder der så en klassedannelse sted på livsform-kulturniveauet og på bevidstheds- og den kollektive handlens niveau. »Klassedannelse i denne betydning kan kun ske som en social bevægelse, og må derfor ses i en permanent proces af dannelse, opløsning og nydannelse« (p. 103).

Denne opfattelse er imidlertid problematisk af to grunde:

1) FDR tager Marx til indtægt for, at der programmatisk må sondres mellem økonomiske kategorier, dvs. værdikategorierne (lønarbejde, kapital, jord-rente) og sociale klasser, og afviser hermed at placering i produktionsforholdene kan *definere* en klasse (jvf. ovenfor: »analysen af værdikategorierne ... er *ikke* en klasseanalyse); den kan højst gøre krav på at udgøre klassens »økonomiske eksistensbetingelser«.

Værdikategorierne er imidlertid elementer i Marx' analyse af den abstrakte (»rene«) kapitalistiske produktionsmåde. Her anvendes de i analysen af kapitalens såkaldte økonomiske lovmæssigheder, og produktionsforholdenes magtaspekter eller sociale relationer er her reduceret til en ceteris paribus forudsætning. Mens et sådant analytisk fif kan være tilladt, når man analyserer akkumulationsproces og profitrate på højt abstraktionsniveau, går det ikke når man vil analysere klasser. Her må man lægge vægt på, at produktionsforholdene udover at rumme en udbytnings- og værdifordelingsproces også rummer dimensioner af dominans, kontrol og autonomi, som er afgørende for at denne proces kan finde sted, og som reproduceres (eller transformeres) under akkumulationscyklus'en. Når Marx hævder, at der må sondres mellem værdikategorier og sociale klasser er det derfor næppe fordi han mente, at produktionsforholdene udgjorde et dårligt udgangspunkt for en klasseanalyse, men snarere fordi han mente, at klasseanalysen burde finde sted på et andet og lavere abstraktionsniveau.

11. Dette også jvf. Giddens, der skriver: ».... the most important blank spots in the theory of class concern the processes whereby »economic classes« become »social classes« and whereby, in turn, the latter are related to other social forms. (Giddens 1973, p. 105).

Det vi er vidne til hos FDR er således en niveaufejlslutning (af typen: fordi værdikategorierne i den abstrakte kapitalistiske produktionsmåde ikke duer som udgangspunkt for en klassebestemmelse, kan man heller ikke anvende produktionsforholdene i de historisk forekommende produktionsmåder som udgangspunkt for en sådan); en niveaufejlslutning som formodentlig befordres af, at FDR begrebsliggør produktionsforhold som rent økonomiske kategorier¹².

2) Hos FDR forbliver klassebegrebets forklaringsværdi mht. f.eks. subjektivitet eller politisk handlen helt uafklaret. Hvordan bliver det muligt at etablere nogen form for kausalitet, når klasseskiftet, som FDR skriver »må ... ses i en permanent proces af dannelse, opløsning og nydannelse« (p. 103)?

Hvis arbejderklassen idag er forskellig fra arbejderklassen igår, som igen vil være forskellig fra arbejderklassen imorgen, bliver det meget svært at se i hvilket omfang det at tilhøre arbejderklassen kan forklare subjektivitetsdannelse eller politisk adfærd.

Endnu værre bliver det, når FDR også vil inddrage geografi, race og køn i klassebestemmelsen (p. 103), og helt slemt bliver det hvor han skriver, at »Da klasseskiftet forstås som en social bevægelse, er kampe og konflikter vigtige klasseskiftende faktorer« M.a.o. i en situation uden kampe og konflikter er klasser ikke-eksisterende, eller?

De problemer FDR her prøver at tackle er naturligvis reelle nok, nemlig dels problemet om forandringer i klassestrukturen og dels problemet med sammenhængen mellem »økonomiske eksistensbetingelser« og subjektivitet og politisk handlen. Det er imidlertid vores opfattelse, at ingen af disse problemer finder en tilfredsstillende løsning medmindre man fastholder, at klassebestemmelsen sker via produktionsforholdene, som igen må ses som forankrede i samfundsstrukturen. Samfundsstrukturens økonomiske og politiske institutioner er udsat for konstante forandringsforsøg, bl.a. af de forskellige sociale kræfter og bevægelser, men er dog i lange perioder præget af permanent og stabilitet; perioder som kan begribes ved hjælp af begreberne »akkumulationsmodel« (Amin 1974) eller »hegemoni« (Gramsci 1971). Det er derfor ikke rigtigt, at vi er vidne til en konstant transformation af hverken samfundsstruktur eller klasser. Netop fordi vi ikke er det, kan en klasseanalyse på et givet tidspunkt tage udgangspunkt i sådanne (for klasseanalysen) givne »akkumulationsmodeller« eller »hegemoniske projekter«. I modsat fald; dvs. hvis klasse ikke betegner en struktur eller en samfundsmæssig konfiguration af en vis permanent og varighed bliver det meget svært at få øje på klassebegrebets eksistensberettigelse i samfundsanalyser.

Dette betyder også, at på et givet tidspunkt er klassebestemmelsen *entydig* og kausalitetsforholdet må anses for givet (fra produktionsforhold/

12. Man kan derfor diskutere hvis analyse det er, der er »rigt« på dogmatiske marxistiske antagelser« (implicitte såvel som explicitte), som FDR skriver om vores analyse.

klassebestemmelse (årsag) til subjektivitet/politisk handlen (effekt)). Derimod har FDR naturligvis ret i, at der i et længere tidsperspektiv er tale om en dialektisk proces, hvor kollektiv handlen, sociale kampe og konflikter kan ændre klassestrukturen¹³.

Det skulle nu være klart, at de beskyldninger FDR retter mod os i ovennævnte artikel, for »helt at udrydde feltet for en subjektivitetsteori« (p. 94), beror på en grov overfortolkning. I artiklen om »Velfærdsstatens genealogi og de offentligt ansatte« forsøges analysen således *bevidst* holdt på niveauet: produktionsmåde og produktionsforhold, og livsform, subjektivitet og kollektiv handlen diskuteres ikke her, da det netop, som FDR påpeger, ville kræve betydeligt mere omfattende analyser¹⁴.

Produktionsmåde og udbytning

Mht. spørgsmålet om produktionsmåder og udbytning er der afgørende meningsforskelle mellem FDR og undertegnede. Disse meningsforskelle beror for os at se dybest set på FDR's fastholden af dels, som påpeget i forrige afsnit, at det korrekte analyseniveau (også) hvad angår produktionsmåder og udbytning er det almene kapitalbegreb, og dels af, at kapitalismen i virkeligheden ikke har gennemgået væsentlige kvalitative forandringer siden Marx' tid. Økonomien bibeholder, iflg. FDR, sine grundlæggende modsigelser; blot får de en anden fremtrædelsesform når de reproduceres i f.eks. statsligt regi¹⁵.

Heroverfor står vores opfattelse af, at den interventionistiske eller »postfordistiske« samfundsformation må forstås som en kvalitativt ny kapitalistisk reproduktionsform, hvilket, mht. anvendelsen af de marxske værdikategorier betyder, at disse ikke kan anvendes mekanisk, men at man må fremstille begreber, som under anvendelse af marxske metode *modsvares* den udviklede kapitalismes ændrede karakter.

Formatet her tillader kun i begrænset omfang en videreudvikling af denne argumentation, men for vores synspunkt taler det forhold, at Marx' overfladiske og selvmodsigende analyse af de såkaldte »cirkulationsfunktioner« næppe kan siges at udgøre et særligt godt grundlag for den teori om servicesektorens

13. Den form for kausalitet vi her forsøger at indkredse er blevet kaldt »systemkausalitet« eller »strukturel kausalitet«, og indebærer at man tænker sig årsager og effekter som værende gensidigt afhængige (interdependente) indenfor et system, hvis egenskaber gør det muligt at forstå (og til en vis grad forudsige) de resultater, som skal forklares.

14. Det er således bevidst, at jeg skriver (p. 128): »... der er derfor en ægte materiel basis for modsatrettede interesser i »toppen« og i »bunden« af den offentlige sektor«, og ikke f.eks.: »der eksisterer derfor modsatrettede interesser mellem ...«. Dette er netop et forsøg på at pointere, at interesser ikke følger automatisk eller deterministisk ud fra placering i produktionsforholdene.

15. Jvf. p. 91 hvor FDR skriver: »En analyse af velfærdsstatens genesis og af dens systematiske sammenhæng med den kapitalistiske reproduktion vil vise, at den er opstået og kun kan reproducere i sin komplementaritet til kapitalforholdets udfoldelse«.

og statens politiske økonomi, som i lyset af kapitalismens udvikling er stærkt påkrævet.¹⁶

Centralt i vores analyse står en antagelse om videnskabens stærkt øgede betydning i den kapitalistiske produktion og hermed et stadig skarpere skel mellem manuelt og intellektuelt arbejde. Den nødvendige viden er blevet stadig mere specialiseret og formaliseret i form af professionelle og faglige organisationer, et omfattende uddannelsessystem og institutionernes uddannelseskra-
v.

Med den øgede statsintervention, særligt i de såkaldte velfærdssamfund, er denne tendentielle »selvstændiggørelse« af videnskaben accelereret kraftigt, dels fordi disse velfærdsfunktioner i sig selv kræver en del specielt uddannet personale, men også fordi det offentlige via universiteter og tekniske akademier og skoler i stor udstrækning bestemmer tilgangen til forskellige fag, samt i reg-
len har en vis indflydelse på indholdet af den ydelse den uddannede skal levere.

Denne udvikling, som Marx ifølge sagens natur havde svært ved at forudse, selv om han var meget opmærksom på videnskabens rolle blandt produktiv-
kræfterne, rækker ved to vigtige elementer i hans samfundsteori, nemlig vær-
dilo-ven og hans udbytningsbegreb. Disse hviler bl.a. på, som det fremgår flere steder i hans arbejder, en opfattelse af at der sker en egalisering af arbejdet under kapitalismen, dvs. at alt arbejde tenderer mod at få samme værdi¹⁷, eller at alt arbejde ialtfald teoretisk kan reduceres til »simpelt arbejde«.

Hvad denne forudsætning betyder for Marx' udbytningsbegreb er blevet undersøgt af J. Roemer (1982a, b og c), der viser, at hvis produktionens agen-
ter har *forskellige* færdigheder/kvalifikationer, eller udbyder en forskellig mængde arbejdskraft, så ophører det marxske udbytningsbegreb med at give nogle socialt meningsfyldte resultater. Forholdet mellem økonomisk velfærd på den ene side og positionen som udbytter (køber af arbejdskraft) eller udbyt-
tet (sælger af arbejdskraft) på den anden side forbliver ubestemt, dvs. udbyt-
teren fremtræder ikke nødvendigvis som »rig« og den udbyttede som »fattig« (i pengetermer).

Dette leder R. til at påpege, at der er et skisma i den marxistiske udbytnings-
teori, hvor der i stedet for en type af udbytning under kapitalisme snarere er tale om at udbytningen har 2 dimensioner. R. son-
drer således mellem hvad han kalder »kapitalistisk« udbytning og hvad han kalder »marxistisk« udbytning (vel egentlig: hvad marxister normalt betragter som udbytning). Den *kapita-
listiske udbytning* kommer i stand pga. det forskellige eje af produktionsmid-
lerne. Målestokken – den etiske standard – er således en *ligelig* fordeling af produktionsmidlerne, og arbejderne betragtes som udbyttede fordi de ikke har

16. Se f.eks. F. Valentin 1978.

17. »Kvantiteten alene afgør alt, time mod time, dag mod dag: men denne *egalisering* af arbejdet er på ingen måde et værk af hr. Proudhons evige retfærdighed. Den er simpelthen et resultat af den moderne industri«. K. Marx 1974, p. 127.

adgang til deres pr. capita andel af produktionsmidlerne. Ved *marxistisk udbytning* forstår R. den gængse merværdi-definition af udbytning, hvor arbejdere er udbyttede i det omfang de er merværdiproducerende (eller merarbejdende). I simple produktionsmodeller, hvor arbejdet er homogent og tillagt alle i lige grad er de to definitioner sammenfaldende, mens merværdidefinitionen af udbytning i det tilfælde produktionens agenter har forskellige færdigheder/kvalifikationer som nævnt giver svært tolkelige resultater.

Af samme grund mener R., at det mest fornuftige er at knytte spørgsmålet om udbytning under kapitalismen til ejendomsrelationen og ikke til merværdirelationen, idet man så ikke længere er tvunget til at hævde, at kapitalismen ser ud som det specialtilfælde, hvor arbejdet er homogent og tillagt alle i lige grad.

Vi har i vores analyse valgt at følge R. på dette punkt, idet vi mener at egaliseringsforudsætningen er urimelig at arbejde med¹⁸. Vi anvender derfor også hans definition af udbytning, der siger, at »en person er udbyttet når vedkommende ikke kan købe varer, som repræsenterer lige så meget arbejdskraft (arbejdstimer) som vedkommende selv har bidraget med i produktionsprocessen«. »Hermed forlades«, som FDR konstaterer (p.88), »det specifikt marxiske udbytningsbegreb (men altså kun i det omfang man definerer det ud fra merværdirelationen). Det er iøvrigt, iflg. FDR »helt legitimt« (loc.cit.). Det virker derfor noget malplaceret, når han på den følgende side tager os i skole fordi vore udsagn om udbytning i den offentlige sektor »i forhold til merværdibegrebet er meningsløse (p. 89). Altså: enten må man acceptere, at vi forlader merværdidefinitionen af udbytning, og hvad dermed følger (bl.a. at vore udsagn »i forhold til merværdibegrebet er ... meningsløse«), eller også må man allerede fra start betragte vores udgangspunkt som illegitimt¹⁹. Hvad FDR præsterer her er kritik uden logik.

Problemet ved R.'s (og Wrights (1985)) nye udbytningsbegreb, hvor udbytning er baseret på besiddelse af ressourcer af forskellig art, er at de herigenem stærkt tilnærmer sig neo-weberianerne, hos hvem et udbytningsforhold kan etableres ud fra besiddelsen af en næsten hvilken som helst ressource (se f.eks. Parkin 1979). R. og især Wright forsøger imidlertid at afgrænse sig overfor disse ved at fastholde, at udbytning kun kan etableres ud fra besiddelsen af »produktive ressourcer«. Herved forstår de, hvad der dog ikke altid er lysende

18. Egaliserings-forudsætningen hviler således også på en antagelse om fuld konkurrence. Denne forudsætning er ikke på arbejdsmarkedet, lige så lidt som på varemarkedet, realistisk i kapitalismens nuværende fase. På markedet for arbejdskraft har vi tværtimod været vidne til opbygningen af en række ret effektive videns- og erhvervsmonopoler. For en eksemplificering, se T. Nilssons bidrag i J. Hoff (red.) (1985b). Se også T. Johnson 1972.

19. Misforståelsen skyldes muligvis, at jeg i omtalen af udbytning i den offentlige sektor anvender ordene »merværdiproducerende« og »merværdiflows«. Her burde jeg naturligvis følgerigtigt have anvendt ordene »merarbejdende« og »merarbejdsflows«. Hoff op.cit. p. 127.

klart i deres analyser, ressourcer som er *strategisk* vigtige for den kapitalistiske produktions- og reproduktionsproces. Det drejer sig således først og fremmest om ressourcer i form af produktionsmidler (eje eller ikke-eje) og ressourcer knyttet til arbejdskraften, dvs. først og fremmest dens kvalifikationer (uddannelse).

Herudover opererer Wright med hvad han kalder »organisationsressourcer«, og vi har i vores analyse – måske for ukritisk – fulgt Wright i hans udskillelse af denne type ressource som en selvstændig dimension i klassebestemmelsen. I det omfang denne ressource er knyttet til særlige kompetancer mht. organisation (management, forskellige typer af styring o.lign.) er det svært at se hvad der adskiller den fra andre særlige uddannelseskompetancer.

Wright udtaler sig, formodentlig af samme grund, noget svævende om hvad der ligger i begrebet »organisationsressourcer«²⁰, men de synes for ham nærmest at være knyttet til organisationen som sådan, dvs. til positionen eller stillingen snarere end til personen. »Organisationsressourcer« bliver herved nærmest *en dimension af ejet af produktionsmidlerne*, og hvad Wright i realiteten gør her, er derfor at smugle sine *kontrolbegreber* fra sin oprindelige klasseanalyse ind i denne »rethinking« af klasseanalysen. (Det drejer sig om kontrol med produktionsmidlerne, kontrol med arbejdskraft – kontrolformer knyttet til *rådigheden* over produktionsmidlerne; modsat det økonomiske eje, se Wright 1978). Vi vil mene, at disse kontrolbegreber er både nødvendige og anvendelige i en klasseanalyse, blot må man naturligvis præcisere, at det er sådanne man anvender. En sådan præcisering er hermed foretaget på egne og Wrights vegne.

En kritik der, bl.a af undertegnede (Hoff 1985 pp. 125-126, se også Offe op.cit. p. 86) er blevet rettet mod Roemers og Wrights udbytningsrelationer, er at *forholdet* mellem dem er uklart. Det skyldes især en manglende redegørelse for hvorledes den historiske sammenhæng mellem produktionsmiddelressourcer, kontrol/organisationsressourcer og uddannelsesressourcer har udviklet sig, og for hvordan besiddelsen af uddannelses- og kontrolressourcer er kommet til at udgøre et underlag for udbytningsrelationer.

Analysen her giver en mulighed for at udbrede denne mangel, idet den peger på, at »selvstændiggørelsen« af kontrol- og uddannelsesressourcer er nøje knyttet til udviklingen af den sociale arbejdsdeling.

Udviklingen af kontrolressourcerne er således knyttet til *udviklingen af kapitalens funktion*. Her er udviklingen gået fra en situation hvor både

20. Han skriver således: »Of course there is an interdependence between organization and these other assets, just as there is an interdependence between means of production and skills. But organization – the conditions of coordinated cooperation among producers in a complex division of labour – is a productive resource in its own way (Wright 1985).

de det økonomiske eje og rådigheden, dvs. kontrollen med produktionsmidler og arbejdskraft, var koncentreret i fabriksherrens person, over adskillelsen af disse funktioner gennem aktieselskabsformen, til den moderne virksomhedstype, hvor selv rådigheden er splittet op mellem et antal stadig mere specialiserede ledere på forskellige niveauer og med forskellige kompetancer.

Udviklingen af uddannelsesressourcerne er knyttet til *udviklingen af den kollektive arbejders funktion*, hvor det høje videnskabelige eller teknologiske indhold i arbejdsprodukterne i den moderne industri har nødvendiggjort en stadig større stab af teknikere, ingeniører og forskere på alle niveauer, og samtidig reduceret den nødvendige manuelle arbejdsstyrke.

Der er m.a.o. sket det, at den teknologiske og organisatoriske ekspertise er blevet stadig mere *strategisk* vigtig for den kapitalistiske produktions- og reproduktionsproces. Dette placerer såvel kapitalen, som det øvrige samfund, i en afhængighedsposition af særlige kompetencer indenfor disse områder; en afhængighed der naturligvis af indehaverne af disse kompetancer omsættes i (især) lønmæssige privilegier.

Denne udvikling af hhv. kapitalens og den kollektive arbejders funktion indebærer dog *ikke* automatisk, at kontrol- og uddannelsesressourcer ligestilles med besiddelsen af produktionsmiddelressourcer, hvad vi da også understreger (se Hoff 1985, p. 126).

En 100% »selvstændiggørelse« af disse kontrol- og uddannelsesressourcer, således at de kan komme til at udgøre omdrejningspunktet i egentlig nye produktionsmåder, således som f.eks. Wright hævder er tilfældet, kræver således omfattende ændringer i den kapitalistiske stats fundamentale retsprincipper – ændringer som kun i begrænset omfang er fulgt i kølvandet på den tendentielle »selvstændiggørelse« af disse ressourcer. Wright og Roemers udbytningsbegreber således både kan og bør indplaceres i en teori om udviklingen af den sociale arbejdsdeling under kapitalismen. En sådan *samlet* teori er endnu svagt udviklet, men der findes dog en anseelig mængde litteratur omkring delasppekter heraf²¹.

Af ovennævnte grunde vil vi derfor fastholde, at den moderne kapitalismes klasser kan analyseres meningsfyldt udfra hhv. produktionsmiddel-, kontrol-, og uddannelsesdimensionerne. Herudover kræver en analyse af den moderne kapitalisme også en præcis afgrænsning af klasseanalysens gyldighedsområde. Især må spørgsmålet om i hvilket omfang klasseanalysens kategorier kan anvendes på den offentlige sektor afklares, hvilket er emnet for næste afsnit.

21. Se f.eks. H. Bravermann 1971, R. Edwards 1979, M. Burawoy 1982, N. Abercrombie og J. Urry 1983.

Spørgsmålet om statens karakter

I forsøget på at placere de statsansatte og -understøttede i en klasseteoretisk ramme arbejder vi begge ud fra den antagelse, at staten må forstås som udtryk for en »social relation sui generis«, dvs. en relation af egen art, der hverken afspejler eller lader sig udlede af de kendte relationer mellem kapital og arbejde.

Denne åbne og egentlig meget beskedne antagelse provokerer FDR og får ham flere steder til at efterlyse en »begrebsliggørelse af den kapitalistiske stat«. Det er vores indtryk at FDR på dette punkt misforstår vores intention, hvilket fører til en lang, kompliceret kritik, som vi ganske vist har læst med interesse, men som vi på den anden side ikke rigtig ved hvad vi skal stille op med, fordi hans tolkning flere steder producerer betydninger, som vi ikke selv har lagt i ordene²².

Der er altså grund til at præcisere, hvad vi lægger – navnlig ikke lægger – i antagelsen om staten som udtryk for en særlig relationstype. I de sammenhænge hvor udtrykket er brugt, fungerer det blot som en art »positionsangivelse« i forhold til traditionel marxistisk statsteori. Denne foreløbigt helt åbne og bevidst mangetydige position tjener kun som *heuristisk afsæt* for afprøvning af ikke på forhånd fastlagte teoretiske ræsonnementer om den voksende statssektors placering i den moderne klassestruktur. Artiklen om »Velfærdsstatens genealogi og de offentligt ansatte« (JH) repræsenterer således en afprøvning af, hvad der kommer ud af at betragte staten som en »transkapitalistisk« størrelse, der rummer spændinger mellem forskellige rationalitets- og organisationsprincipper. Artiklen om »De økonomisk overflødige« (TB) afprøver, hvad der kommer ud af at betragte statslig afhængighed og kontrol som en klasseanalytisk komplementærrelation til kapitalforholdet, og de statsligt understøttede som »serie« komplementært til civilsamfundets klasser.

FDR vil forgæves kunne lede efter en fælles, implicit »formbestemmelse« af staten i disse bidrag. Den findes ikke. Der er begge steder tale om eksplorative forsøg på at finde ud af, hvad der sker, når staten betragtes som en struktur af egen art, der ikke lader sig »rekonstruere« ud fra læsning af Kapitalen. Det kan så naturligvis diskuteres om disse forsøg er »marxistiske« eller ej, men så længe vi er enige om at det herskende marxistiske basis-overbygnings paradigme har vist sig inadækvat til en klasseteoretisk analyse af de statsansatte/understøttede, er dette spørgsmål af beskeden interesse. Forsøgene er nødvendige.

I artiklen om de økonomisk overflødige skitserer vi et muligt alternativ til basis-overbygnings modellen, som FDR for egen regning kalder en »ordens-model«, og som han karakteriserer på følgende måde: »Den nye model siger, at *ved siden* af kapital-relationen eksisterer en statslig

22. F.eks. FDR's tolkning af begrebet »social orden« s. 97 f og problematikken »stand eller klasse« s. 100 f, som vi skal kommentere senere.

relationstype, der determinerer et stratifikationsprincip, en social orden, som er *alternativ* til kapitalrelationens klasseforhold« (s. 97). Her er der helt klart tale om en misforståelse, som beror på at FDR ikke har forstået meningen med at betragte de to relationstyper som komplementære. Det er muligt at vi på dette centrale punkt har formuleret os for »hurtigt«, så det er der grund til at uddybe.

Vi siger ikke at statsrelationen betinger et »alternativt« stratifikationsprincip, men derimod et princip, der er *komplementært* til kapitalrelationen. Med komplementaritet menes ifølge ordbogen at *samme sag* (med det sprog vi har til rådighed) kun fuldstændigt lader sig beskrive med begreber, der gensidigt udelukker hinanden²³. Når vi således skitserer muligheden af at betragte stats- og kapitalrelationen som komplementære, ligger der heri en udvidelse af begrebet »den kapitalistiske produktionsmåde« til at omfatte andet og mere end de økonomirelationer, vi kan finde analyseret i Kapitalen. Produktionsmåden må, som vi skrev, begribes »som et komplementært forhold mellem bestemte økonomiske udbytningsrelationer og statslige magtrelationer, som ikke kan udledes af hinanden«²⁴.

Eller for at udtrykke det mere firkantet end vi egentlig bryder os om: Magten og det frie bytte er to aspekter af *samme* grundlæggende forhold, som vi med det sprog, der er til rådighed, foreløbig kun kan beskrive komplementært: tvang og frihed, stat og marked, politik og økonomi osv. – Det er indsigten i denne indre sammenhæng mellem stats- og kapitalrelationen, der får os til at påstå begrebet om komplementaritet i arbejderklassen, dvs. at »arbejder« og »understøttet« på én gang er identiske og forskellige, at arbejderklassen i den moderne velfærdsstatslige forstand altså må beskrives med de gensidigt udelukkende og hinanden supplerende begreber »klasse« og »serie«²⁵.

Det er noget helt andet end det, FDR forstår med ordet »alternativ«, og misforståelsen kommer tydeligt til udtryk, når han i sin kritik spørger (og svarer): »Betyder det at seriebestemmelsen også skulle dække de offentligt ansatte? Det mener T. Bild næppe«. (s. 100). Svaret er i dette begrebssystem faktisk: *både-og*. Her gælder den klassifikatoriske og ubevægelige formallogik, som FDR bruger som kritisk redskab, ikke mere. Derfor er det også malplaceret at påtvinge os begrebsparret stand-klasse, som FDR partout vil have os til at vælge imellem. Hvorfor skal vi det? Dette begrebspars gyldighed refererer jo tilbage til overgangsfasen mellem før-kapitalisme og kapitalisme. Den historie gentager sig næppe. Hvad vi søger er et nyt begrebspar (klasse-serie), der

23. For en populær fremstilling af komplementaritet som erkendelsesteoretisk imperativ kan henvises til Tor Nørretranders: *Det udelelige*, Kbh. 1985.

24. Jens Hoff (red.), op.cit. s. 196.

25. Ibid. s. 204, se også side 199 om fremmedgørelsens komplementære former i og uden for arbejdet.

refererer til overgangsfasen mellem kapitalisme og den nedbrydning af skellet mellem stat-civilsamfund, som de nye voksende kategorier af statsligt ansatte og understøttede signalerer.

FDR henviser i sin kritik til en bog af Jean L. Cohen, som vi ikke har været opmærksomme på²⁶. Den henvisning er vi taknemmelige for, fordi bogen på næsten enhver tænkelig måde underbygger nødvendigheden af en åben antagelse om statens karakter, når det drejer sig om klasseanalyse. I et afsnit om klasse og stat, hvor Cohen analyserer Marx' placering af statsbureaukratiet finder vi således følgende passage, som præcist foregriber vor egen opfattelse:

»Bevidst om at bureaukratiet ikke er en stand i den hegelianske betydning, men ude af stand til at indpasse dette stratum i klasseanalysen af civilsamfundet, refererer Marx til det som en 'kunstig kaste', rekrutteret fra overbefolkningen fra civilsamfundets forskellige klasser og opretholdt gennem skatterne, der især er pålagt bønderne. Her er der altså en spændende åbning i klasseanalysen, der peger på et *historisk nyt* (hverken stand eller klasse) stratifikationsprincip, som sameksisterer og konkurrerer med klasse. 'Kunstig kaste' er den måde, hvorpå Marx indrømmer, at han ikke kan redegøre for bureaukratiet i sin klasseteori; *at der eksisterer en dominansstruktur og stratifikation, som undslipper klassebegrebet, men som er helt moderne.*

Denne åbning virkeliggøres imidlertid aldrig i en ny teori.«²⁷

Hvis vi på forhånd havde kendt denne inspirerende Marx-kritik, havde vi måske klarere kunnet begrunde vores antagelse om »statsrelationen sui generis«. Imidlertid synes vi ikke, at det lykkes Cohen at udnytte åbningen til en »ny teori«. Konklusionen, »Toward a Critical Stratification Theory«, rummer således stort set kun en gennemgang af Habermas' »systemteoretiske referenceramme« og forskellige analyseforsøg baseret herpå.

Cohens fortjeneste er derimod at hun temmelig klart får vist, hvorledes den moderne statsteoretiske diskussion færdes i et begrebsligt uafklaret felt mellem to, hinanden udelukkende, yderpoler.

Den ene pol, den traditionelt »marxske«, bestemmer staten som en mere eller mindre determineret overbygning, hvis funktioner, rationalitetsprincipper og strukturer alle er bestemt af (og funktionelle for) civilsamfundets udvekslingsrelationer og klasseforhold. De forsøg, der i 70'erne blev gjort med at foretage »statsudledninger« på basis af Kapitalens vareanalyse er et teoretisk »rent« eksempel på den økonomisme, der kendetegner denne pol.

Den anden pol har definitivt forladt det materialistiske imperativ om økonomiens primat og opfatter den moderne kapitalisme som en systemisk

26. Jean L. Cohen: *Class and Civil Society: The Limits of Marxian Critical Theory*, Oxford 1983.

27. Ibid. s. 129-130. Sidste fremhævelse er vores.

helhed, hvori staten optræder som en aktiv del, der ikke kan forstås ved at blive reduceret til civilsamfundets økonomifunktioner. Habermas' begreb om samfundsstrukturen som en kompleks sammenfatning af to »sub-systemer«, baseret på »medierne penge og magt«, er et godt eksempel på denne anden pol.²⁸

Med vores begreb om »statsrelationen« som en ordensbærende relation, der er komplementær til kapitalrelationen, lægger vi os nok nærmere Habermas end de mere Marx-ortodokse statskonceptioner – uden dog at forsøge os med Habermas' eget, ofte vage og uafsluttede begrebssystem med de mange løse ender.

I vores afsøgning af mulige konsistente begrebsdannelser, der kan hjælpe til at slå bro mellem de to poler, viser der sig et helt centralt problem, som FDR med rette slår ned på. Han skriver:

»Et problem, der imidlertid dukker op i disse 'videreudviklinger' og 'ajourføringer' af klasseteorien, er bagsiden af ovennævnte problem om en opklaring af klasseteoriens udsagnsfelt. Det viser sig nemlig, at klasseteorien ikke er en gang bolledej, hvor man mere eller mindre vilkårligt kan hive og få i alle retninger, skære fra og lægge til som det nu passer sig. Langt snarere har den karakter af et korthus, hvor én etage ikke bare kan fjernes fra det samlede bygningsværk; og hvor bygningen vakler faretruende, hvis dens grundlag udsættes for større rystelser« (s. 85). Argumentet skærpes i slutningen til, hvordan man kan forny klasseteorien og samtidig »bevare pointerne fra den kritiske marxistiske kapitalanalyse« (s. 105).

Det er en anden formulering af problemet med de hinanden udelukkende poler, som blev nævnt ovenfor. Man kunne også stille spørgsmålet sådan: Hvordan *overskrides* Marx' analyse af civilsamfundets udvekslings- og klasseforhold således at de statsligt ansattes og understøttedes klasserelationer indbegribes, uden at Marx' konsistente analytiske indsigt går tabt i det nye, mere omfattende begrebssystem?

Det ved vi ærlig talt ikke, kun at det er nødvendigt at eksperimentere med nye begreber og synsvinkler – og acceptere at hovedparten af de forsøg sikkert ender i den teoretiske skrotbunke ved siden af de gamle kapitallogiske »statsudledninger«. Hvis vi skulle nævne *meningen* med antologien, så er det at vise nødvendigheden af at holde øjnene åbne for dette.

28. J. Habermas: »A Reply to my Critics«, in J.B. Thompson and D. Held (eds): Habermas, Critical Debates, London 1982, s. 279.

Litteraturliste.

- Abercrombie, N. og Urry, J. (1983): Capital, Labour and the Middle Classes. London.
- Amin, S. (1974): Mot en strukturell kris for kapitalismen. Zenit nr. 37.
- Bravermann, H. (1971): Labor and Monopoly Capital. New York.
- Burawoy, M. (1979): Manufacturing Consent. Chicago.
- Cohen, J.L. (1983): Class and Civil Society: The Limits of Marxian Critical Theory. Oxford.
- Crozier, M. og Friedberg, E. (1980): Actors and Systems. The Politics of Collective Action. Chicago.
- Edwards, R. (1979): Contested Terrain. New York.
- Giddens, A. (1981): The Class Structure of the Advanced Societies. London.
- Gramsci, A. (1971): Selections from Prison Notebooks. London.
- Habermas, J. (1982): A Reply to my Critics, i J.B. Thompson og D. Held (eds.): Habermas, Critical Debates. London.
- Hoff, J. (1985a): Den moderne klasseanalyse og de offentligt ansatte. Arbejdspapir. Inst. for Samf.fag og Forvaltning. K.U. Upubliceret.
- Hoff, J. (red.) (1985b): Stat, kultur og subjektivitet. Elementer til en moderne klasseanalyse. København.
- Hoff, J. og Goul Andersen, J. (1986): Klassestrukturelle forandringer og reformismens krise. GRUS nr. 17.
- Jessop, B. (1982): The Capitalist State. Oxford.
- Jessop, B. (1983): State, Accumulation Strategies and Hegemonic Projects. Kapitalistate no. 10/11.
- Korsch, K. (1974): Revolutionær Videnskab, København.
- Laclau, E. (1977): Politics and Ideology in Marxist Theory. Thetford.
- Laclau, E. og Mouffe, C. (1985): Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics. London.
- Lukacs, G. (1971): History and Class Consciousness. London.
- Marx, K. (1974): Den tyske ideologi. Filosofiens elendighed. København.
- Mouffe, C. (ed.) (1979): Gramsci and Marxist Theory. London.
- Nørretranders, T. (1985): Det udelelige. København.
- Offe, C. (1985): Bemerkungen zur spieltheoretischen Neufassung des Klassenbegriffs bei Wright und Elster. PROKLA nr. 58.
- Parkin, F. (1979): Marxism and class theory: A bourgeois critique. London.
- Poulantzas, N. (1973): Political Power and Social Classes. London.
- Poulantzas, N. (1977): Den moderna kapitalismens klassestruktur. Avesta.
- Poemer, J. (1982a): A General Theory of Exploitation and Class. Cambridge. Mass.
- Roemer, J. (1982b): New Directions in the Marxian Theory of Exploitation and Class. Politics and Society. Vol. 11 no. 3.
- Roemer, J. (1982c): Reply. Politics and Society. Vol. 11 no. 3.
- Wright, E.O. (1978): Class, Crises and the State. London.
- Wright, E.O. (1985): National Science Foundation Proposal 1985. Comparative Project on Class Structure and Class Consciousness. Technical Paper no. 7.

Sandhed og kynisme.

En omtale af Peter Sloterdijk, »Kritik der zynischen Vernunft«, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1983

Hans Jørgen Thomsen

Zu den Ambivalenzen der Aufklärung gehört, dass zwar Intelligenz sich soziologisch, bildungsökonomisch und politisch begründen lässt, jedoch nicht »Weisheit«, nicht Selbstbesinnung

P. Sloterdijk, op.cit., bd. 1, s. 132

Selvbesindelse er en betegnelse, som filosofferne Adorno og Heidegger hyppigt anvender om deres respektive filosofier. Hermed mener de, at deres tænkning er skueplads for fornuftens refleksion på sig selv.

Når selvbesindelse i denne betydning af ordet kan trænge sig på og motive-re så dybtborende refleksionsfigurer, som man finder hos Adorno og Heidegger, beror det på en civilisationshistorisk erfaring, tilhørende det 19. og det 20. århundrede: erfaringen af at de civilisatoriske konsekvenser af den moderne fornufts ekspansion og samfundsmæssige institutionalisering ikke bare ikke indfrir denne fornufts oprindelige utopier og projekter (ang. f.eks. gennemskuelighed og lykke), men systematisk modarbejder disse. Det er med Sloterdijks reformulering blevet nødvendigt, at »oplysningen oplyses om, hvad oplysning fører til. Katastrofale aflæringsprocesser ('Verlernprozesse') følger oplysningens triumferende 'læreprocesser' som en skygge« (op.cit., bd. 2, s. 639).

Oplysningens selvbesindelse er en anden betegnelse for, hvad Sloterdijk i hér omtalte værk kalder for en kritik af den kyniske fornuft. En selvkritisk gennemlyst fornuft ville være i stand til at vide uden at herske. En sådan viden ville sprænge al hidtidig kendt viden i tusinde stykker.

Dermed er det modsatte også sagt: de af den kendte historie udviklede vidensformer er en slags affaldsprodukter af civilisationens magt- og beherskelsesformer. Man kender til, fordi man er nødt til at kæmpe med sin modstander for at overleve – eller forsøge på det. Når den menneskelige viden ekspanderer i løbet af historien, skyldes det, at afluringsprocedurerne overfor fjenden sofistikeres mere og mere i en principielt uendelig ekspansionsspiral. Naturligvis er det de herskende, som véd mest (om sine modstandere), eftersom viden er kriteriet på deres beherskelse.

Sloterdijk anfører dog, at bevægelsen går begge veje, og i det skjulte ved de beherskede godt, at deres herskere ikke er, hvad de giver sig ud for at være. »Even the President of the United States sometimes must have to stand naked« – som Dylan med vanlig profetisk evne sang for snart 25 år siden. Uanset hvilken vej det går, gælder ifølge Sloterdijk dét principielle, at viden er magt, ligesom det gælder, at den mest stabile magt er dén, der hviler på viden. Al hidtidig viden er kynisk viden.

II

Allerede hér er det uundgåeligt at introducere en begrebsdistinktion hos Sloterdijk, der ikke lader sig oversætte til det danske sprog. Sloterdijk skelner kategorialt mellem »Kynismus« og »Zynismus«, og dén kritik på knapt 1000 sider, der er udgivet i 1983, er en kritik af »Zynismus«. Kriteriet for denne kritik er til gengæld »Kynismus«. Den kyniske (med z – hér og overalt i det følgende hvor det modsatte ikke er anført, Hjt.) fornuft er den forvaltede viden om dét, også kynismen (med k) udspringer af: dét, som driver værket når det kommer til stykket – trods alle udenværker. Hvad »det« er, skal jeg vende tilbage til senere. For nærværende må det være tilstrækkeligt, at »det« er en relationsbestemmelse et sted imellem »Zynismus« og »Kynismus«, samt at alle associationer til det freudske »Es« er vel anbragte for den videre forståelse.

De to kynismeudgaver har det (»det«) til fælles, at deres viden indeholder et uophæveligt materialistisk eller realistisk sandhedsmoment, som er relateret til selvopholdelsesprincippet hos alt levende. Sagen er, at utrolig mange erfarings- og tankefigurer i historiens løb har negligeret dette uophævelige grundvilkår ved menneskelig eksistens – nemlig at den (som et uophæveligt minimum) er bærer af en interesse i egen selvopholdelse.

Den kyniske bevidsthed (med k) er et nøgent, selvbevidst udtryk for denne dimension. Kynismen verbaliserer ikke. Den ræber, prutter og masturberer op i hovedet på magten. Som Klods-Hans har den pludder i lommen, og dog udsigt til prinsessen og det halve kongerige. Dens viden er elementær, men ubestikkelig: dén skrøbelige krop, som kommer her, er et første og sidste kriterium på, hvad der kan være godt, og hvad der kan være ondt. Kom ikke med kriterier eller principper for godt og ondt, som har mistet forbindelsen til den menneskelige krops skrøbelige og forgængelige vilkår – dette er kynikerens (med k) udtalte budskab, når han provokerer magten og besvarer teologisk eller ideologisk pølsesnak med en prut.

Kynismen (med k) indeholder en oplysningskomponent: kroppen skal bevidsthedsmæssigt have sprængt sig fri af en indfældethed i naturens eller kosmos' evige orden; den skal have frigjort sig fra en illusion om at hvile trygt i værens vugge. Er denne illusion brudt, kan kroppen i sig selv komme til med sin skrøbelige forgængelighed. Ifølge Sloterdijk er man første gang vidne til en sådan kynisk (med k) frigørelse hos den senantikke

filosof Diogenes: »Diogenes gennemskuer den opblæste idealisme og atheniensernes kulturarrogance. Det er ikke maskerade og idealisme, positurer, retfærdiggørelser og fordømmelser, der har hans interesse. Han ser udefra (»unverwandt«) på de nøgne naturfakta. Hvis han havde været i besiddelse af teoretisk ærgerrighed, kunne han faktisk gå for at være den første kritiske positivist. Det kyniske blik retter sig altid mod det nøgne; det vil anerkende de »rå«, animalske og enkle kendsgerninger, som liebhaverne af det højere så gerne vil sætte sig ud over. Ja, den oprindelige kyniker kan glæde sig over det nøgne og elementære, fordi han heri erfarer sandhed som fravær af skjulthed« (op.cit., bd. 1, s. 278).

III

Som nævnt er genstanden for Sloterdijks »Kritik der zynischen Vernunft« ikke »Kynismus«, men Zynismus«. Den kyniske fornuft har tilegnet sig og indoptaget kynismens (med k) indsigt i de menneskelige aspirationers medfødte skrøbelighed, givet med kropslig- og forgængelighed. Men den kyniske fornuft har transformeret kynismens (med k) indsigter vedrørende menneskelivets endelighed til en skjult viden herom, og derved er den blevet til herredømmeviden.

Sloterdijk anfører Frederik den Store som en idealtypisk repræsentant for en sådan kynisk herredømmeviden. Som senere Bismarck mener Frederik den Store, at modernisering (på tyske betingelser!) kun kan sættes igennem bag om ryggen på de enkelte samfundsindviders enkeltog særinteresser: »Som prins var han (Fr.d.St. – Hjt) et rigtigt barn af den oplyste tidsalder, forfatter til et skrift mod Macchiavelli der forkaster den ældre statskunsts åbenlyse kyniske (z) statskunst, og som monark skulle han blive til den mest refleksive inkarnation af moderniseret herredømmeviden. I hans politiske filosofi skæres magtens nye klæder til, hér skoles undertrykkelsens kunst v.h.j.a. tidsånden. Frederiks nye kynisme forblev melankolsk tildækket, fordi han stræbte efter personlig integritet, idet han søgte at anvende den preussisk-asketiske lydighedspolitik på sig selv. Idet han kaldte kongen for 'statens førstetjener', overførte han tjenestetanken til tronen – med såvel formale som eksistentielle konsekvenser. Hér tager magtens depersonalisering, der kulminerer i det moderne bureaukrati, sit udgangspunkt« (op.cit., bd. 1, s. 165-66).

I og for den kyniske bevidsthed bliver det menneskeliges skrøbelighed og endelighed til en hemmelighed. En hemmelighed som administreres m.h.p. sikring, udøvelse og ekspansion af magt. Her pruttes og ræbes der i det skjulte (eller slet ikke!). Hemmeligholdelsen gør krav på og giver liv til en talrig række af apparater: inventaret i den kyniske bevidsthed. Og hemmeligholdelsen producerer og differentierer i »det«: der opstår en prekær spændingstilstand i interferensen mellem »Kynismus« og »Zynismus«.

Sloterdijks historiefilosofiske tese er, at den kyniske bevidsthed gennemsyrrer alt og alle i det senmoderne samfund, og som sådan udgør den en moderniseret udgave af den ulykkelige bevidsthed. Forskellen til Hegels ulykkelige bevidsthed – moderniseringen – består i anonymiseringen og hemmeligholdelsen af de (erfaringsmæssige) modsætninger, som den ulykkelige bevidsthed egentlig er den adækvate reaktion på. Hen over alle modsætninger blæses den moderne tids motto: »hopla, vi lever« (op.cit., bd. 2, s. 703). »Vi lever i dag i en kynisme, af hvilken absolut ingen ondskabens blomster springer, ingen store kolde blik eller fyrværkerier ved afgrunden. I stedet betonbyer, kontordemokrati, manglende lyst, endeløs middelmådighed, forvaltning af misforhold, jamrende ansvarlighedspladder, ynkelig pessimisme og skæv ironi. Det kan være, at man må udstå denne 'ånd' længe endnu« (op.cit., bd. 2, s. 701).

IV

Sloterdijks samtidsdiagnose er dyster, hvilket hænger sammen med hans oplevelse af, at den kyniske (z) bevidsthed i senmoderniteten har vundet kulturelt og civilisatorisk hegemoni over livsprocesserne. Kynismen dybdepræger de samfundsmæssige apparater og institutioner og udøver herfra en kujonerende indflydelse på de enkeltes livsudfoldelse, deres selverfaring såvel som deres sociale praksischancer.

»Kritik der zynischen Vernunft« opregner 6 kardinalkynismer, som hver for sig og til sammen udgør byggestenene i det nævnte hegemoni (militærkynismen, stats- og suverænitetskynismen, seksualkynismen, medicinkynismen, religionskynismen og videnskynismen.). Medicinkynismen kan være eksemplet her.

Den medicinske videnskab i moderne form frarøver de enkelte en fortroligt-vidende adgang til deres egen krop ved at give en mistænkeliggørende, kynisk kropsviden monopol på tematiseringen af kroppens felt: »Sundhedsvæsenet tenderer imod forhold, hvor den herremedicinske kontrol over det somatiske bliver totalitær. Man kan tænke sig et niveau, hvor det kommer til fuldstændig afhændelse af private kropslige kompetencer. Det ender med at man på urologiske kurser må lære at pisse korrekt (op.cit. bd. 2, s. 504).

»Det lægelige blik på kroppen er båret af en spionageagtig hemmelig hypotese om, at her er man vidne til noget suspekt – om ikke lige for nærværende, så nok sidenhen. Lægelig viden ligner al moderne kynisk viden deri, at den som en anden spion går på jagt efter skjulte hemmeligheder i sit objekt. Og dog indgår jo også i denne viden en kynisk komponent med k, nemlig bevidstheden om mennesketilværelsens endelighed, givet med det menneskeliges uophævelige kropsbundethed: »Kun slagteren besidder en lignende viden med forankring i håndværksmæssige rutiner om vor døds stofflige side« (op.cit., bd. 2, s. 489).

Paradokset består i, at den kyniske bevidsthed indoptager den nævnte kyniske (k) komponent således, at den som (medicinsk) viden borteskæ-

moterer muligheden for en usminket kynisk (k) diskurs herom. Som man ved: på de fleste hospitalsgange er døden i højere grad inde på livet af de enkelte end nogen andre steder – ser vi bort fra krig –, og dog tales der mindre om den her end udenfor, hvor den jo cirkulerer som god nyhed (: også 'god' for så vidt den i denne cirkulerende egenskab altid vedrører 'de andres' død).

En sand kynisk omgang måtte derimod tage udgangspunkt i det kropsliges og dermed livets forgængelighed som sådan. Sloterdijk anslår i den forbindelse en figur fra Thomas Manns forfatterskab, hvor den er et af grundtemaerne. Figuren kan sammenfattes i en leveregel: »kun den som vidende forsoner sig med sin død, har mulighed for at få et godt liv«. Hvis det subjektive udkast starter med at besinde sig på dette sit udgangsvilkår, inden det kaster sig videre ud, er der mulighed for, at det ikke kaster sig selv bort som en uheldig biomstændighed ved den moderne, udkastende og projekterende væren. Men hertil kræves – i sloterdijksk terminologi – at kynismens k ikke erstattes af et z.

Den kyniske bevidsthed med z indhyller objektet for kynismen med k i objektivierende og objektiviserende viden. Derved prætenderer den kyniske fornuft, at dens vidensobjekt ikke »vedrører« den selv; in casu medicinkynismen: det lægelige blik objektiviserende af forfaldsprocesser lader, som om det ikke selv er underlagt forfaldets og det provisoriskes lov. Den kyniske fornuft opretter, hvad der på fransk ville hedde en diskurs, som på én gang sætter sit objekt (: som objekt) og nivellerer det. Kroppen forsvinder i viden om den, og en gentilegnelse af den må nødvendigvis tage omvejen over kynismens vulgære insistering på dens irreducibile tilstedeværelse. Også kynismen med k er for så vidt moment i den kyniske fornufts hegemoni, nemlig som provokation eller eventuelt bestemt negation heraf.

Som Adorno og Heidegger og Foucault ved Sloterdijk, at det er en kompliceret affære at ophæve metafysikkens tågeslør om alt, hvad der eksisterer. Hans kynismeanalyse og -kritik har tydeligt indoptaget Foucaults problematiserende påvisning i første bind af »Seksualitetens historie« af, at i-talesættelse af en problematik ikke løser, men forstærker denne. Det er i denne sammenhæng, man skal se »Kritik der zynischen Vernunft«'s kærlighedsfulde gengivelse af Diogenes' svar til Alexander den Store, da denne (som magtdemonstration, naturligvis) tilbød at opfylde et hvilket som helst ønske for den solbadende, drivende Diogenes. Svaret var kort og godt: »Flyt dig, du skygger for solen«.

I den anden ende af det tidshistoriske spektrum hylder Sloterdijk dadaismen i det 20. århundrede som en moderne neokynisme (med k): »Som antisemantik forstyrrer dadaismen systematisk – ikke metafysikken, men talen om den: det metafysiske felt lægges fri som festplads; her er alt tilladt, blot ikke at have en 'mening'« (op.cit., bd. 2, s. 722).

V

Den kyniske fornuft indoptager elementære aspekter ved mennesketilværelsen i almindelighed. Aspekter som ikke i sig selv kan give anledning til større vidtløftigheder, men til gengæld blive uhyre komplekse og problematiske i det øjeblik, de søges fortrængt eller hemmeligholdt. Som bekendt er dette netop tilfældet med elementære ting som selvopholdelse og seksualitet. Oplysningen, og siden med civilisatorisk breddevirkning: den sociale og historiske moderniseringsproces, frembringer disse dimensioner i deres »rå« og profane fakticitet, samtidig med at den indhyller dem i diskursens edderkoppespind. I dette holdes fænomenerne nok fast, og de bliver synlige, men resultatet er umiddelbart forstemmende. For som i edderkoppens spind er formålet med det hele forgiftning og drab. Og så længe viden som diskursiv i-talesættelse tager livet af, hvad den omtaler, så længe er en kritik af »det hele« på sin plads.

Denne imod »det hele« rettede kritik bliver ikke mindre påkrævet af, at oplysningens fornuft som sagt har institutionaliseret sig ret komplekst i moderne samfund. Modernitetens diskurs er et problemlandskab (også bogstaveligt!), hvor heller ikke kritikken (i første omgang!) kan unddrage sig diskursens betingelser. Muligt er det derimod at vende disse betingelser mod sig selv. En procedure Hegel har navngivet som 'bestemt negation', og som især Adorno har reformuleret i en moderniseret radikal udgave, dvs. uden identitetsfilosofiske overtoner. Også Heidegger vidste, i det mindste programmatisk, at metafysikken kun kunne opløses indefra – via det, som hos efterfølgeren Derrida benævntes 'dekonstruktion'.

Alle disse motiver er vandret ind i Sloterdijks programmatik til en »Kritik der zynischen Vernunft«. I modsætning til (disse) sine filosofiske nestorer har Sloterdijk i tilgift en filosofisk følsom finger på tidens puls. Det har den fordel, at det civilisationskritiske ærinde i 'dekonstruktionsbestræbelser' eller 'bestemte negationer' ikke forsvinder i filosofisk fagterminologi. Det drejer sig ligeså meget om ikke at glemme, at socialrådgiverens spørgsmål til klienten om, hvori »problemet« består, faktisk ofte er med til at producere bemeldte »problem« (: nemlig som diskursivt felt, »edderkoppespind«). For når »problemet« først er defineret, dvs. skabt, ja så kan »hjælpen« sættes ind, dvs.: så kan systemet begynde at fungere. Edderkoppen kan begive sig ud i sit spind for at hente de livgivende safter ud af objektet, efterladende dets tomme skal i nettets masker.

VI

Ligeså dyster samtidsdiagnosen fremstår i »Kritik der zynischen Vernunft«, ligeså ofte fremhæves modtendenser – kyniske modtendenser med k. Ofte er formidlinger mellem tendenser og modtendenser dog fraværende, hvis der ses bort fra den overordnede formidlingssammenhæng, som består imellem kynisme med k og kynisme med z. I det stykke synes den slotterdijkske

tidsdiagnostik selv at have en rem af huden: selv at pendulere imellem almen depressivitet og ubegrundet lyssyn. Selve denne pendulfart er nok udtryk for den kyniske fornufts civilisatoriske hegemoni: kun momentant, pludseligt og ubegrundet lader kynismen klædet falde for de herligheder, der kunne ligge i den vedgåede og tilegnede skrøbelig- og forgængelighed.

Pendulfarten er endvidere idéhistorisk eksponent for den teoretiske tradition i det 20. århundrede, som Sloterdijk tænker i forlængelse af, nemlig den venstremarxistiske. Også i denne tradition, forvist til århundredets skyggeside som den har været, skifter lys og mørke som på en blæsende dansk sommerdag. Snarere end at være udtryk for påvirkning fra kristen eller jødisk eskatologi, er dette kendetegn ved venstremarxismen udtryk for dennes historiske (van)skæbne i århundredet.¹

Sloterdijk har imidlertid udskiftet venstremarxismens kritiske hvashed med offensiv åbenhed overfor såkaldte modstanderes tanker. Det er der to gode grunde til at tage efterretteligt. For det første må det konstateres, at ideologisk hvashed historisk for det meste har været knyttet sammen med eksistentielt surmuleri og forknythed på venstrefløjen. Som nissen på loftet i den kendte børnesang, eller som gnavpot i »De syv små dværge«, har man ladet sig nøje med at slå fornærmet i bordet, når man lugtede ideologisk blod. Det har bevirket, at man er blevet offer for ressentimentets mekanisme, som blotlagt af Nietzsche; kort sagt: man er blevet livsangst, og man er blevet et taknemmeligt bytte for modstanderens latterliggørelser – den modstander, som jo har fordel af at låne vitalitet fra kapitalismens (stadigt intakte) civilisatoriske kraft.

For det andet har man lukket øjnene for den såkaldte modstanders teoretiske sensitivitet, hvad enten nu denne henter liv fra kapitalismens civilisatorik, eller den simpelthen består i en åbenhed overfor filosofiske grundproblemer, som den ideologikritiske spændetrøje hindrer.

Sloterdijk undgår, uden at gøre noget stort nummer ud af det, begge former for historisk indarbejdet snerpethed. Uden respekt, men med teoretisk veneration, plæderer han for en Heideggerreception fra venstre, og uden respekt for efterfreudianske dogmatismen spiller han pingpong med freudbegreber – som nævnt f.eks. med begrebet »das Es«. Grundhypotesen bag denne frække og kyniske (med k) botaniseringen i det 20. århundredes filosofiske fauna deler Sloterdijk med Habermas, uden at der gøres noget nummer ud heraf heller, nemlig at den moderniserede udgave af den ulykkelige bevidsthed trods al negativitet er bærer af en civilisatorisk irreversibel tendens: decentrering af jegidentitet, alias spredning af fornuftspotentialer.

1. Venstremarxismens historie i det 20. århundrede har jeg behandlet i en tidligere Kurasjeartikel: »Historiske forbemærkninger til rekonstruktionen af en hegemonial marxisme«, in: Kurasje nr. 26, Kbh. 1980.

Hvad dette angår, ligger Sloterdijk på linje med Habermas. Hvor denne imidlertid forestiller sig forøgelsen af fornuftspotentialer som en vækst i individernes abstraktionsevne og sproglige kompetence, der forestiller Sloterdijk sig fornuftiggørelsen forsoningsteoretisk. En Adornos begreb om mimesis tilgæns positivt og gelejdes ind i en nærmest eksistentiaalistisk optik: det gælder om at leve fornuftigt med baggrund i bevidstheden om egen forgængelighed og endelighed.

Konstellationen befrir mimesisbegrebet for historiefilosofiske prætentioner, hvad det endnu har hos Adorno, Horkheimer og Benjamin – som et sidste svagt ekko af jødisk eskatologi. Det er en fordel, for med den moderne verdens uophørligt pågående kompleksitetstilvækst, bliver mimesisforestillinger også stadigt mere utroværdige som historieteoretiske styringsbegreber. På den anden side kan endelighedserfaringen befris fra eksistentiaalistisk tragik ved at blive podet med mimetisk begrebslighed. Lykke kan føres sammen med den instans, den ellers har haft som mere eller mindre permanent modspiller i alle idealiserende resentimentsideologier (fra Platon over Paulus til resterne af ’det faldne liv’ i eksistentiaalismen): forgængelighed og endelighed.

Der kan tages hul på at overveje, på hvilke måder det forgængelige og alle hændelsers irreversibilitet og dermed givne singularitet betinger lykke, såvel som iøvrigt ideen om lykke. Der findes næppe det sted, hvorfra en implosion af metafysikkens edderkoppespind kan tage afsæt med større og mere vidtrækkende konsekvenser end netop her: i sammensmeltningsspunktet mellem lykke og forgængelighed.

VII

Imidlertid bør denne programmatik ikke afsnøre sig fra historiefilosofisk refleksion med kierkegaardske retirader, hævde den historisk overgribende dimensions principielle umenneskelighed. Nok er der en diabolisk sandhed i den kierkegaardske afsværgelse af historien, som er blevet kraftigt accentueret i løbet af det 20. århundrede. Den sandhed, nemlig, at makrohistoriske krystallisationer som Auschwitz, Hiroshima og Tjernobyl principielt unddrager sig menneskelig erfaring.²

At gøre dette faktum til princip er imidlertid filosofisk kapitulation til den djævelkreds, det stadig er muligt at bryde: den onde cirkel af fremskridt og ødelæggelse. Hos Sloterdijk er refleksionerne desværre oftest afsnøret fra historiens overgribende felt, ofte endda principielt – som hos Kierkegaard.

En sådan selvpålagt fortrængning af historiens overgribende dimension kan meningsfuldt kaldes for eksistensfilosofisk reduktionisme, og som frigørelses-tænker ligger Sloterdijk under for en sådan. Kynismekritikkens styrke ligger i diagnosen af den moderne subjektivitets selv- og omverdenserfaring. Her

2. Det har ingen understreget som Adorno.

har manden næse som få. Ud over det samtidsfænomenologiske indeholder »Kritik der zynischen Vernunft« dog som antydnet også en historieteoretisk hypotese, der blot ikke udtales eller udarbejdes principielt. Antageligt fordi Sloterdijk jo på det principielle gebet har ofret så megen energi på den principielle forkastelse af historien og teorier om den.

Hypotesen, som er strejft tidligere, er følgende: en decentreret moderne subjektivitet har mulighed for at forstå en social tilvækst i fornuft. Der findes en historisk mulighed for, at »det« kan befries og fornuftiggøres i et og samme civilisatoriske træk, vel at mærke hvis dette træk ikke (nostalgisk og håbløst) sigter mod at gøre »det« til »jeg«. Når dette ikke kan lade sig gøre – sådan som Freud forestillede sig – hænger det sammen med, at den biologistisk konstruerende Freud ikke forstod den genealogiske kontekst mellem de to (af ham originalt konstruerede) personlighedskomponenter. Freud forstod ikke, at det historisk er et centralperspektivisk installeret »jeg«, der som et uundgåeligt biprodukt afsætter et »det« – som så herefter tenderer mod at præsentere sig selv som det oprindelige. – Men det er en anden historie.

Sloterdijks hypotese vedrører en dekonstruktion af såvel »jeg« som »det«, og den viser sans for, at en afviklet (eller sig afviklende) centralperspektivisk jegstruktur som moment ved sig uundgåeligt vil få en opløst (eller sig opløsende) detkomponent. Horisonterne for begge komponenter kan gøres flydende og åbne i et uforudsigeligt begærs- og sprogspil. Når en sådan mulighed foreligger – og hvis den gør – er det nærliggende at geninvestere i et mimesisbegreb, sådan som Sloterdijk gør det under vedgået inspiration fra Adorno. Det utopiske ved mimesens begreb har alle dage haft forbindelse med en forening – en forsoning – imellem abstraktions- og sanselighedskompetencer, imellem begær og fornuft, krop og sprog.

Som antydnet er denne utopi for Sloterdijk samhørende med en radikal selvbesindelse på det kyniske (k) grundvilkår: den kropslige identitets provisorium i forhold til overgribende strukturer som politik, historie etc. Mimesis er målet, kynismen med k vejen – eller i det mindste det første skridt ud over, det første vrid løs af, kynismens (med z) kvælergreb. Kroppens provisorium formår iflg. Sloterdijk via selvbesindelse at relativere ethvert metafysisk eller ideologisk skin, herunder også ideen om den enkeltes personlige eller sjælelige identitet (: den idé, som idéhistorisk står fadder tit det freudske »jeg«.).

VIII

Understregningen af den enkelte krops uophævelige provisorium som en uoverspringelig referent suppleres – i anknytning til Heidegger – med, at bevidstheden besinder sig på sin anonyme, men ikke af den grund mindre betydende værensgrund. Jagten på et ordentligt liv kan kun lykkes, hvis »Leben« lærer sig »Leben-lassen«. Nok installerer opkomsten af den moderne instrumentelle fornuft identitetsproblemet i det moderne – nemlig ved at tømme

subjekt såvel som objekt for forhåndsgivet »mening« – men den indeholder langt fra midlerne til løsningen af det af den selv skabte problem. Tværtimod: hvis instrumentaliteten ekspanderer med sin reduktive logik, vokser tomheden omkring den. Livet synker sammen under trykket fra en logik, der vil beherske, kontrollere og funktionalisere det helt igennem.

Af den grund kan indlevelsen i det anonyme yde sit paradokse bidrag til 'jagten på identitet': »Jagten på 'identitet' synes at være den dybeste af de ubevidste programmeringer. Så godt er den skjult, at den længe unddrager sig opmærksom refleksion. Formalt er »en eller anden« (»ein formaler Niemand«) quasi indprogrammeret i os som bærer af vore sociale identifikationer. Denne 'en eller anden' garanterer permanent det fremmedes forrang for det egne; hvor jeg synes at være, der var de andre hele tiden foran mig i mit sted for at automatisere mig igennem min samfundsmæssiggørelse. Vores sande selverfaring i oprindelig anonymitet forbliver begravet under tabu og panik i denne verden. I grunden har imidlertid intet liv noget navn. Den selvbevidste 'ingen' (»Niemand«) i os – der først får navn og identitet med sin 'sociale fødsel' – forbliver den levende kilde til frihed. Den levende 'ingen' minder trods socialisationens gru om det energetiske paradys under personlighederne. Hans livsgrund er den åndsnærværende krop ...« (op.cit., bd. 1, s. 156).

Identitet og identitetsløshed hører sammen. Det er der ikke noget tragisk i iflg. Sloterdijk. Idéhistorisk kan tilføjes: noget nyt i det er der heller ikke. Identitetsproblemet som sådan hører det modernes epoke og etos til i dette ords allerbredeste betydning: 'jagten på identitet' begynder i det øjeblik, identiteten fornemmes som fraværende. Først i og via sit fravær bliver identitet til en problematik, der som sådan har indtaget en betragtelig plads i nyere tids idéhistorie.

Først med etableringen af en egentlig og efterhånden emfatisk modernitet installeres dog den figur i idéhistorien, man kan benævne: identitetsløshedens selvbesindelse. Dette kan først ske, når det sociale liv i storbyen kan opleves som en anonym og fremmed instans, man dog er del i, samt når en afsjælet natur, man troede at beherske, dog viser sig som ubeherskelig, fremmed og gigantisk. For en genealogisk betragtning er sidstnævnte oplevelsestype formodentlig en historisk refleks af den førstnævnte – hvad der dog naturligvis ingen indflydelse har på den eventuelle sandhed. Disse oplevelser, som først rigtigt etablerer sig i løbet af det 19. århundrede, bliver emfatiske og uomgængelige i det 20. århundrede, hvor det gigantiske eller ophøjede i konfrontationen med det jegtranscenderende ikke i sine ekstreme former kan foranledige fascination, men nødvendigvis må afstedkomme gru. Hvor Baudelaire endnu kunne opleve storbyanonymiteten som en fascinerende befrielse fra jegets fængsel, og hvor Kant kunne fornemme noget analogt ved betragtningen af stjernehimlen eller gigantiske bjergmassiver, da er

dette udelukket for det moderne menneskes afmægtige forsøg på at erfare Auschwitz, Hiroshima eller Tjernobyl. Kun erfaringsgru er tilbage her.

Trods det plæderer Sloterdijk for en på moderne betingelser igangsat selvbesindelse på det ubeherskelige. Som nævnt er temaet oprindeligt eksistensfilosofisk, men det er også til stede i Freuds »det«. Der er noget, man ikke er (ophav til) og som ikke kan underlægges instrumentel beherskelse uden fatale kontrafinale konsekvenser. Dette vilkår for eksistens, som heller ikke mennesket kan undslippe hvor gerne det end ville, varierer fra forskellige vinkler i og af det (emfatisk) moderne. Vi har Freud (»Es«), Heidegger (»das Man«), Nietzsche (»amor fati«) og en del flere. Hos disse tænkere »sætter det ind, jeg ikke ville kalde oplysningens dialektik, men dens ironi. I to hundrede år var oplysningen så succesrig med sit aktivistiske gør-det-selv, planlæg-selv og tænk-selvstormløb, at den i mellemtiden knapt nok kan holde sin egen succes ud« (op.cit., bd. 2, s. 944).

IX

»I senkapitalismens tvæls vinder den indsigt frem, at vores praksis, som vi hele tiden har ment skulle være det mest lovformelige barn af fornuften, i virkeligheden udgør det modernes centrale myte. Den hermed nødvendiggjorte afmytologisering af praksis fremtvinger radikale korrekturer i den praktiske filosofis selvforståelse. Først må denne gøre sig klart, til hvilken grad den var forfalden til det aktives myte, samt hvor forblændet den overlod sig selv til alliancen med den rationelle aktivisme og konstruktivisme. I denne forblændelse kunne den praktiske fornuft ikke indse, at det mest avancerede begreb om adfærd ikke hedder handlen, men laden (»Lassen«), og at den praktiske fornuft ikke når sit ypperste, når den rekonstruerer strukturerne i vores handlen, men når den gennemtrænger relationerne mellem gøren og laden. Enhver aktiv handlen indtegner det passives matrice. Al disponerende handlen forbliver anvist på det udisponerbare stabile masiv. Enhver forandring bæres også af det uforandrede fortrolige forbliven, og enhver kalkulation hviler på det uberegneligt spontane uundværlige sokkel« (op.cit., bd. 2, s. 933).

X

Som samtidsdiagnostiker, historisk fænomenolog og programmatiker er Sloterdijk uovertruffen blandt skaren af aktuelle tænkere. Selv franskmænd som Baudrillard og Lyotard kan ikke måle sig med ham i disse henseender: dertil er de for meget filosoffer, og for lidt fænomenologisk og samtidshistorisk sensitive, i deres beskrivelser af og teorier om de aktuelle samfunds struktur og udvikling i den vestlige verden.

Så vidt jeg kan se ligger dette ved, at en fænomenologisk eller erfaringsteoretisk tilgangsvinkel til den senmoderne verden er indispensabel for en troværdig og slidstærk teori herom. Erfaringsproblemet har altid været centralt

i det moderne, og i det senmoderne er centraliteten vokset ligefrem proportionalt med erfaringens umiddelbare afmægtighed overfor den aktuelle histories mønstre og krystallisationer. Netop for filosofi og videnskab må denne afmægtighed implicere, at her sættes den i det mindste i focus. Dette turde være en ordentlig tænknings kontrafaktiske og kritiske minimalpointe i dag – lad så denne kritiske teoris form være social- eller humanvidenskabelig i sin spørgsmålshorisont.

Alligevel kan insisteringen på det fænomenologiske ikke negligere forekomsten af (makro) historiske strukturer og processer, der ikke lader sig filtrere begrebsligt af en fænomenologisk teori. Hegels problem kan ikke overses, allerede af den grund, at det ved moderne mennesker udmærket – og netop i kraft af deres umiddelbare erfaring af og i det moderne. De ved, at de lever et begrænset stykke tid på en længere tidsmæssig aks, der i sig selv indeholder tendenser – muligheder og umuligheder. Moderne mennesker ved m.a.o. spontant, at historien eksisterer som et felt, de ikke som enkeltindivider kan beherske eller forudsige til ende. Deri – altså i bevidstheden om principielt begrænset beherskelighed – ligner moderne historiebevidsthed den (ligeså korrekte) naturbevidsthed, som er klar over, at natur ikke lader sig reducere til instrumentalitet.

Hvad dette kan afstedkomme af teoretiske og eksistentielle problemer undslipper Sloterdijk. I det stykke er han ikke nogen stor eller bredspektret tænker. Hans filosofiske ærinde overskrider ikke den eksistentielle reduktionismes horisont.

Socialpolitik mellem selvforvaltning og stat

Per H. Jensen

1. Indledning

Med baggrund i krisen i den kapitalistiske økonomi i de vestlige lande, står velfærdsstatens overlevelsesmuligheder centralt i den samfundsvidenskabelige og politiske debat. Velfærdsstatens fundament smuldrer, og fra alle sider af det politiske spektrum argumenteres stadigt mere heftigt for et politisk alternativ til velfærdsstaten gennem en styrkelse af selvorganiseringen og de sociale netværk.

Fra venstre har senest Mogens Holm¹ klargjort sine synspunkter. Han argumenterer for at den statsligt organiserede socialpolitik, dels har overflødiggjort selvorganisering, og dels har bidraget til en kontrol og knægtelse af de solidaritetsformer som historisk er udviklet i arbejderklassen. Heroverfor gælder det om at genvinde selvorganiseringens terræn, da »arbejderklassens befrielseskamp«, stadig ifølge Mogens Holm, »starter i klassens selvorganisering, bearbejdelse af erfaringer med undertrykkelse og udvikling af et »selvrådigt« demokrati« (m.u.).

En tilsvarende forståelsesfigur genfindes hos Peter Abrahamson², der bredt formulerer, at marxister, i modsætning til statslige løsninger på arbejderklassens eksistensproblemer, må pege på initiativer, der er selvorganiserede og selvforvaltede.

Begge forfattere fremlægger altså et udviklingsperspektiv, hvorefter dannelsen af organisatoriske alternativer til statens interventioner overfor *indkomstbortfald* og *differentieringer i reproduktionsomkostningerne* så at sige foregriber socialismen.

Hverken Holm eller Abrahamson kommer dog særligt langt i en konkretisering af deres bestemmelse af de alternative organiseringsprincipper. Længst kommer Mogens Holm. Han henviser til arbejderklassens forsøg på at udvikle selvstændige organisationsformer overfor indtægtstab i begyndelsen af 1900-tallet. Eksempelvis i form af klassens autonome arbejdsløshedskasser

1. Mogens Holm. »Velfærdsstatspolitik og velfærdsstatskritik« i Kurasje nr. 37, December 1985.

2. Peter Abrahamson. »Fra velfærdsstat til velfærdssamfund?« i Nordisk Forum, nr. 43, Vol 19, nr. 3, 1984.

som svar på arbejdsløshedsproblemerne. Holm understreger, at der ikke er nogen grund til at romantisere de nævnte organisationsformer med hensyn til deres evne til at løse de sociale problemer. Hans referering til disse tidlige erfaringer begrundes primært med, at løsningsforsøgene var »funderet i arbejderklassens egne beslutninger og normer for solidaritet«. Det er disse klasse-specifikke livsmønstre, hvis særlige normer og kultur ifølge Mogens Holm er blevet knægtet ved velfærdsstatens fremmarch. F.eks. ved statsliggørelsen af arbejderklassens autonome arbejdsløshedskasser.

Med statsliggørelsen af de autonome arbejdsløshedskasser som eksempel, har også andre forfattere argumenteret for, at offentlig indblanding i klassens reproduktionsforhold har ledt udviklingen på afveje. Det gælder f.eks. Ivar Hornemann Møller³ og Hans Erik Avlund Frandsen m.fl.⁴ Disse forfattere argumenterer for, at statsliggørelsen af de autonome arbejdsløshedskasser resulterede i en svækkelse af arbejderklassen i lønkampen. Med Hornemann Møller kan problemstillingen altså formuleres derhen, at arbejderklassen »i hvert fald på langt sigt ville have stået stærkere uden statsliggørelse af dens arbejdsløshedskasser«.

Denne påstand forsøger Frandsen og Møller primært at begrunde ud fra det sagsforhold, at midlerne i de statsliggjorte arbejdsløshedskasser hverken som lån eller gaver måtte tilflyde andre foreninger eller anvendes i »uvedkommende øjemed«. Denne adskillelse af arbejdsløshedskassernes midler fra fagforeningernes økonomi opfatter de som en katastrofe. Det udlægges som et beskidt trick der skal forhindre de autonome kassers anvendelse som redskab i klassekampen. Eller som det formuleres hos Frandsen m.fl.: Tidligere »kunne de uafhængige arbejdsløshedskasser til enhver tid – hvis arbejderne foretrak det – gøres til strejkekasser«. Med statsliggørelsen båndlægges imidlertid midlerne i arbejdsløshedskasserne. Stadig med Frandsen m.fl.: »På denne måde kunne man ... binde arbejderne til at bruge deres penge til denne form for forsikring, således at de fik dårligere råd til at betale osse til strejkekasserne«.

Sammenfattes de ovenfor nævnte forfattere, når man frem til en tese om en forfaldshistorie med to komponenter: *For det første* leder statsliggørelse frem til en knægtelse af arbejderklassens autonome organiseringsprincipper, og *for det andet* forringer statsliggørelse arbejderklassens stilling i den økonomiske klassekamp.

Ud fra et eksemplificerende materiale er hensigten med denne artikel at vende forfaldstesen på hovedet gennem en diskussion af selvorganiserings historisk faktuelle betingelser overfor arbejdsløshedsproblemerne. Min

3. Iver Hornemann Møller: »Klassekamp og sociallovgivning 1850-1970« Socialistiske Økonomers Forlag, 1981.

4. Hans Erik Avlund Frandsen m.fl.: »Planøkonomi og Folkefront« København, 1979.

ambition er i denne forbindelse at give stats- og reformismekritikken jordforbindelse i en polemik med de nævnte forfattere.

I det historiske materiale opererer jeg med 3 tværsnit. Med statsliggørelsen af de autonome arbejdsløshedskasser i 1907 som omdrejningspunkt diskuterer jeg to historiske yderpunkter: på den ene side arbejderklassens selvorganiserede forsøg på at løse arbejdsløshedsproblemerne *før* 1907, og på den anden side arbejdsløshedsforsikringens evne til at modstå de krisebaserede nedskæringer i 1980'erne. Jeg diskuterer altså statsfunktionernes dannelse og delvise afvikling under den aktuelle krisesituation.

Min tese er, at der er en indre forbindelse mellem de 3 analyserede tidsrum: På den ene side har arbejdsløshedsforsikringens statslige »institutionaliseringsform«⁵ i 1907 sine rødder i de autonome arbejdsløshedskasser. På den anden side har institutionaliseringsformen lagt rammer og betingelser for den senere udvikling og omfunktionering af det arbejdsmarkedspolitiske apparat. I en vis forstand kan man tale om, at den senere udvikling, og dermed evne til at værne om arbejdsløshedsforsikringen, forformes med dannelsesprocessen som historisk udgangspunkt.

I selve forløbsanalysen skal primært inddrages 3 komponenter: Det drejer sig om: 1) Arbejdsløshedskassernes evne til problemløsning; 2) Arbejdsløshedskassernes »indre« organisationsverden, dvs. betingelserne for at oppebære arbejdsløshedsunderstøttelse, kontrollen med de arbejdsløse o.lign.; 3) Arbejdsløshedskassernes generelle organisatoriske form og indkapsling, eller: arbejdsløshedskassernes institutionaliseringsform.

2. Dannelsen af autonome arbejdsløshedskasser

Mogens Holm fremlægger en opfattelse, hvorefter »arbejderklassen selv« udvikler autonome organiseringsformer, der dog gennem historiens kværnemaskine distanceres stadig mere fra basis. Se f.eks. hans formulering om, at selvorganiseringen udviklede sig til en »mere institutionaliseret organisering igennem fagforeninger og igennem socialdemokratiet«. På de autonome arbejdsløshedskassers område har han uret. Arbejdsløshedskasserne *udgik* fra den tidlige fagbevægelse og tjente såvel et indtægtssikrende som et fagligt formål. I overensstemmelse med sit faglige formål fulgte opbygningen af de autonome arbejdsløshedskasser strukturen i den danske fagbevægelse. Arbejdsløshedskassernes organiseringsprincipper har med andre ord rod i den danske fagbevægelses organisatoriske og politiske særtræk.

5. For en nærmere diskussion af begrebet »institutionaliseringsform«, se Bernhard Blanke: »Socialdemokrati og samfundskrise« i Kurasje nr. 29, Oktober 1981. Iøvrigt kan denne artikel ses som et forsøg på at konkretisere Blankes overvejelser i den nævnte artikel.

Den danske fagbevægelse var fra starten domineret af faglærte arbejdere. Den var opdelt efter faglige principper med klare organisatoriske og funktionsmæssige traditioner tilbage til svendelavene. Kvalifikationsmæssige forskelle var grundlaget for organisering og monopoldannelsen på udbuddet af arbejdskraft spillede en central rolle i den faglige kamp. Udover at styrke sig overfor kapitalen, handlede faglig organisering tillige om at *afgrænse* sig fra den øvrige del af arbejderklassen.

Fra 1880'erne påbegyndtes dannelsen af arbejdsløshedskasser i tilknytning til fagbevægelsen. I første omgang med de *lokale* fagforeninger som initiativtagere, og fra 1890'erne blev der med *forbundene* som udgangspunkt dannet forbundskasser⁶. I 1906, dvs. året før statsliggørelsen af arbejdsløshedskasserne, havde 28 forbund og 3 lokale fagforeninger med tilsammen 33.236 medlemmer oprettet arbejdsløshedskasser. Da medlemsskab af arbejdsløshedskasserne indenfor en række fag var frivillig for fagforeningernes medlemmer, betød dette, at ca. 32% af den fagorganiserede del af klassen havde adgang til at forsikre sig mod arbejdsløshed⁷.

Arbejdsløshedskasserne genspejlede den faglige forgrening i fagbevægelsen. Hvert fag havde sin egen arbejdsløshedskasse, ligesom der medlemsmæssigt og organisatorisk eksisterede en tæt forbindelse mellem de enkelte arbejdsløshedskasser og de respektive fagforeninger.

Dette organiseringskoncept har sin baggrund i, at arbejdsløshedskasserne skulle fungere komplementært til fagforeningerne som markedsorganisationer ved funktionelt at styrke lønkampens betingelser. For det første skulle arbejdsløshedskasserne fungere som et bolværk mod reservearmeens tryk *på de enkelte delmarkeder*. For det andet håbede man, at arbejdsløshedskasserne kunne styrke den faglige organisering. Da deltagelse i forsikringen forudsatte medlemskab i fagbevægelsen, mente man, at kasserne dels kunne fastholde medlemmerne i de endnu noget flygtige fagforeninger, og dels anvendes som rekrutteringsinstrument.

Trods den tætte forbindelse mellem fagforeninger og kasser, udgjorde kasserne selvstændige organisationer med egne love. Dette, i modsætning til Frandsen/Møllers pointe, for at undgå, at der skete en sammenblanding af fagforeningskontingentet/midlerne til strejkekasser og arbejdsløshedskasserne. I De Samvirkende Fagforbunds (DsF; senere LO) blad »Samarbejdet« opfordrede man til stadighed til at holde strejke og arbejdsløshedskasser adskilt⁸, hvad der da også var en almen praksis. F.eks. angives det i statutterne for arbejdsløshedskassen i Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund (1893):

6. Den følgende fremstilling bygger bl.a. på Andersen m.fl.: »Klassekamp og reformisme«, Afhandling nr. 8, del 3, 1981, Sociologisk Institut.

7. Andersen m.fl., op.cit.

8. Se f.eks. »Samarbejdet«, nr. 18/1899.

»Rejse- og understøttelseskassens midler må ikke bruges på anden måde end udtrykkeligt tilladt på sidste kongres ... Strejkende må ikke oppebære hjælp af arbejdsløshedskassen, da de ved strejke foranledigede udgifter bør udredes på anden af kongressen anvist måde«.⁹

Mig bekendt er det eneste eksempel på at arbejdsløshedskasserne blev brugt som strejkehjælp kampen om organisationsretten indenfor metalområdet i 1885¹⁰. Dvs. i kassernes allertidligste startfase.

Dette må sættes i sammenhæng med, at arbejdsløshedskasserne udover deres faglige formål tillige tjente et *selvstændigt* formål som indtægtssikrende foranstaltning. De fungerede som et alternativ til den kommunale fattighjælp med dens retsvirkninger. Ud fra dette selvstændige formål var arbejdsløshedskasserne, ved siden af sygekasser, begravelseskasser osv. blot én af mange organisationsformer der sigtede på at forbedre arbejderklassens samlede reproduktionssituation indenfor det borgerlige samfund. Det er derfor også forkert når Møller hævder, at arbejdsløshedskasserne i forbindelse med statsliggørelsen udviklede sig fra »at være en selvfølgelig del af en kamporganisation ... (til, m.t) ... nu i nogen udstrækning *sociale* forsikringskasser« (m.u.). Med sit indtægtssikrende perspektiv spillede det sociale aspekt en meget vigtig rolle for kassedannelsen.

Centrum for kassedannelsen var de faglærtes forbund/fagforeninger. I Dansk Arbejdsmands Forbund og indenfor byggefagene lykkedes det ikke at oprette arbejdsløshedskasser, hvad der skyldes, at disse områder såvel var præget af høj arbejdsløshed som lavt indtægtsniveau. Forudsætningen for kassedannelsen var at indtægten *indenfor faget* rakte ud over eksistensminimum, og at arbejdsløshedens omfang ikke gik ud over fagets evne til at finansiere understøttelsen. Arbejderklassens egne »normer for solidaritet« var på arbejdsløshedsområdet altså fagligt afgrænset.

For at få ret til arbejdsløshedsunderstøttelse skulle man, afhængig af kasse, ugentligt have bidraget til kassen i 1-2 år; den arbejdsløse skulle dokumentere at arbejdsløsheden var uforskyldt, skulle møde til kontrol og tage anvist arbejde. I »Samarbejdet« anbefalede man, at kontrollen skulle være betryggende med henblik på at undgå misbrug. Thi

»når man står i en fagforening hvor kammeraterne er med til at betale understøttelsen vil man passe nøje på, at ingen får adgang til at nyde understøttelse, uden at det også er berettiget«¹¹.

9. Love for DSMF (1893), § 16 og 19.

10. O. Bertolt m.fl.: »En bygning vi rejser« København, 1955.

11. »Samarbejdet«, nr. 24/1902.

At kontrollen da også har været fuldt betryggende vil fremgå af, at kontrollen i f.eks. Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund blev forestået af en tillidsmand, der selv var pligtig at erstatte arbejdsløshedskassen det fulde beløb, hvis han havde foranlediget en uberettiget udbetaling¹².

Arbejdsløshedskasserne og kontrollen med de arbejdsløse var en af drivkræfterne bag dannelsen af faglige arbejdsanvisningskontorer. Ud fra kontrolaspektet anså man oprettelsen af et anvisningskontor som en nødvendig følge af oprettelsen af forsikringskasser, idet man mente, at arbejdsanvisningen havde en beskæftigelseseffekt, der ville skåne kasserne for adskillige udbetalinger i tidens løb¹³. I kontrollen med de arbejdsløse indgik endvidere en mobilitetsdimension, hvor man dog skelnede mellem gifte og ugifte medlemmer. Kun gifte medlemmer kunne direkte nægte at tage anvist arbejde udenfor den by, hvor de var bosat.

Ved siden af sin funktionelle sammenhæng med arbejdsløshedsforsikringen blev også arbejdsanvisningen betragtet som et støttepunkt i den faglige kamp. Ved at dagforeningerne tilkæmpede sig eneret på anvisningen af arbejde indenfor de respektive fag, kunne arbejdsanvisningen fungere som et rekrutterende organ til de faglige organisationer, og dermed virke understøttende på fagbevægelsens forsøg på at tilkæmpe sig en monopolsituation i udbuddet af arbejdskraft. Det var dog først og fremmest indenfor de mest velkonsoliderede forbund, at det lykkedes at oprette en arbejdsanvisning.

Iøvrigt kan også arbejdsanvisningen anvendes til at anskueliggøre arbejderklassens »normer for solidaritet« i begyndelsen af 1900-tallet. I en kommentar til Københavns Kommunale Anvisningskontor (oprettet i 1899) formulerer Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund sit praktiske syn på anvisningsformen: »først fyret, først i arbejde.« Det hedder således, at man må erkende, at der faktisk findes »folk, der ikke kan drive en pind i et uartigt ord uden at ødelægge begge dele«. Problemet med anvisning i rækkefølge er som følge heraf, at

»arbejdsgiverne holder op med at benytte kontoret, fordi de tror at de nødvendigvis skal belemres med den arbejdskraft, der ikke kan bruges«¹⁴

I skriftet »Det kommunale arbejdsanvisningskontor« angiver Ludvig Petersen¹⁵ da også, at der stort set ikke var nogen fagforeninger der anviste i rækkefølge.

12. Love for DSMF (1893), § 19.

13. »Samarbejdet«, nr. 18-19/1899.

14. »Fagbladet for Smede og Maskinarbejdere«, nr. 8/1905.

15. Ludvig Petersen: »Det kommunale arbejdsanvisningskontor« København, 1901.

3. Statsliggørelsen af arbejdsløshedskasserne

Mellem de autonome arbejdsløshedskasser og fagforeningerne eksisterede et gensidigt virkende forhold mellem eksistenssikring og lønkamp. Fra 1890'erne, dvs. parallelt med dannelsen af forbundskasser, ønskede man fra arbejderbevægelsens side at styrke og cementere denne relation gennem statslige reformpolitiske tiltag, idet man stillede krav om en statslig subsidiering af de autonome arbejdsløshedskasser. I 1907 imødekommes arbejderbevægelsens målforestillinger gennem en lovgivning på området, hvorefter allerede eksisterende eller nytilkomne kasser kunne søge om statsanerkendelse og derigennem få tilskud fra det offentlige. Efter denne tilskudsordning videreførte 1907-reformen de organisatoriske traditioner med fagligt adskilte arbejdsløshedskasser, ligesom statsanerkendelsen ikke skar den tætte kontakt mellem fagbevægelse og arbejdsløshedskasserne (de arbejdsløse) over.

For arbejderbevægelsen var målsætningen med de offentlige interventioner på forsikringsområdet dobbeltsidet.

For det første ønskede man at skabe grundlag for dannelsen af kasser indenfor lavtlønsområderne, hvor en opbygning af arbejdsløshedskasser havde vist sig enorm vanskelig. Som et direkte resultat af loven blev der oprettet arbejdsløshedskasser indenfor byggefagene (murere, tømrere) og i Dansk Arbejdsmands Forbund. I forlængelse af lovens vedtagelse skete der en vækst i antallet af forsikrede fra ca. 30.000 (1906) til ca. 70.000 i 1907/08. Dermed var ca. 62% af de fagforeningsmæssigt organiserede lønarbejdere medlem af en arbejdsløshedskasse. Reformen frigjorde med andre ord store dele af de arbejdsløse indenfor lavtlønsområderne fra fattigvæsenet.

For det andet ønskede man at styrke økonomien i de eksisterende kasser. Det svage punkt i de autonome arbejdsløshedskasser var, at de ofte var økonomisk svagt funderet. Selvom der statut-mæssigt var nedlagt regler for understøttelsens størrelse og varighed m.v., blev understøttelsen de facto afvejet efter kassernes økonomi. Via de statslige subsidier kom arbejdsløshedskasserne til at fungere langt mere regelmæssigt. For Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund betød 1907-loven, at støtteperioden kunne sættes op fra 70 til 80 dage pr. år, og at kontingentet til kassen kunne nedsættes fra kr. 0,35 til kr. 0,27 pr. uge. Denne difference tilfaldt dog ikke det enkelte individuelle medlem, men blev overført til strejkekassen. For en række fag betød statsliggørelsen af arbejdsløshedskasserne altså en økonomisk styrkelse af strejkekasserne!!

3.1. De statslige kontrolforanstaltninger

De statsliggjorte arbejdsløshedskasser blev baseret på selvforvaltningsprincipper. Den daglige administration blev forestået af arbejdsløshedskassens bestyrelse, som var valgt af medlemmerne i arbejdsløshedskassen. Dog blev der ført kontrol med kassernes generelle administrationspraksis.

Den statslige kontrol blev lagt i hænderne på »Arbejdsløshedsnævnet«, der udover en af staten udpeget arbejdsløshedsinspektør bestod af 6 af arbejdsløshedskasserne for 6 år valgte repræsentanter. I praksis 6 forbundsformænd. Der var altså en massiv lønarbejdermajoritet i det statslige kontrolinstrument.

Selve kontrollen med de arbejdsløse fulgte tillige autonome principper, idet tilsynet og kontrollen med de arbejdsløse ifølge loven skulle foretages af arbejdsløshedskassens bestyrelse. Dog anbefalede man fra DsF/Arbejdsløshedsnævnets side, at kontrollen med de arbejdsløse blev overdraget fagforeningernes arbejdsanvisningskontorer. På denne baggrund opfordrede man til dannelsen af arbejdsanvisningskontorer indenfor de fag hvor sådanne endnu ikke forefandtes. Bl.a. Dansk Arbejdsmands Forbund oprettede som følge heraf en arbejdsanvisning i 1908¹⁶.

De kontrolforanstaltninger som var indbygget i 1907-loven gav langt fra anledning til en skærpelse af administrationspraksis. Ifølge Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund ville arbejdsløshedskassen efter statsliggørelsen da også »... virke ganske på samme måde som hidtil«¹⁷. Med en konsolidering af strejkekasserne som biprodukt kan man endda forfægte, at 1907-loven gav anledning til en styrkelse af den funktionelle sammenhæng mellem fagforeningerne, arbejdsløshedskasserne og arbejdsanvisninghen, og dermed *lønkampens* betingelser. Dels fordi arbejdsløshedskasserne som bolværk mod reservearmeens tryk omfangsmæssigt og økonomisk blev bedre funderet, og dels fordi 1907-loven virkede som en katalysator for udbredelsen af fagforeningsmæssige arbejdsanvisningskontorer.

Arbejdsgiverne reagerede da også negativt på 1907-loven. Særligt var man utilfreds med at kontrollen med de arbejdsløse blev foretaget af fagforeningernes arbejdsanvisningskontorer. Man hævdede, at »arbejdsløshedskasserne er ... et appendiks til fagforeningerne«, og at fagforeningslederne end ikke »kunne se det umoralske i at drive arbejdsanvisning som led i lønstriden og på kassernes bekostning«¹⁸. Som følge heraf stillede man krav om mere statskontrol med de arbejdsløse gennem oprettelsen af en statsligt organiseret arbejdsanvisning.

Ved lov af 1913 blev arbejdsgivernes kritik delvist imødekommet via dannelsen af et net af kommunale arbejdsanvisningskontorer.

1913-loven var en rammelov der gav kommunerne mulighed for at oprette arbejdsanvisningskontorer. Det københavnske anvisningskontor, der allerede blev oprettet i 1899, skulle fungere som centralkontor for hele landet. Samtidig blev der tilkoblet en overledelse bestående af en arbejdsanvisningsdirektør

16. »Arbejdsmandenes Fagblad, nr. 3/1908.

17. »Fagblad for Smede og Maskinarbejdere«, nr. 3/1908.

18. »Arbejdsgiveren«, nr. 26/1911.

udpeget af indenrigsministeriet og 10 medlemmer som var sammensat af et lige stort antal arbejdsgivere og arbejdere¹⁹.

Loven påbød et samarbejde mellem de kommunale anvisningskontorer og afdelingerne af de statsanerkendte arbejdsløshedskasser. Ugentligt skulle arbejdsløshedskasserne aflevere en fortegnelse over de af arbejdsløshedskassernes ledige medlemmer som oppebar understøttelse til de kommunale anvisningskontorer. Den kommunale arbejdsanvisning fik dog ikke eneret på arbejdsanvisningen, men skulle fungere side om side med fagforeningernes anvisningskontorer. Dermed var skabt det dobbeltstrengede anvisningssystem som eksisterede frem til 1969.

1913-reformen om arbejdsanvisning indebar en fornyelse på to felter:

For det første blev det muligt at oprette kommunale anvisningskontorer i provinsen. Allerede i 1899 var der med fagbevægelsens tilslutning oprettet et kommunalt anvisningskontor i København, som tilsigtede anvisningsfunktioner overfor de grupper på arbejdsmarkedet som ikke selv evnede at oprette et fagforeningsmæssigt arbejdsanvisningskontor; først og fremmest de ufaglærte. Det københavnske anvisningskontor bidrog til at gennemsigte og gøre det københavnske arbejdsmarked. Med 1913-loven var denne gennemsigte og gøre bragt op på nationalt niveau. Dvs. at 1913-loven var et institutionelt støttepunkt for dannelsen af et nationalt arbejdsmarked. Som tilfældet havde været ved oprettelsen af det københavnske arbejdsanvisningskontor, blåstemplede DsF 1913-loven. Dels fordi kun ca. 60.000 arbejdere i 1911 var omfattet af en faglig arbejdsanvisning ud af en samlet organiseret arbejdsstyrke på 128.000, og dels fordi loven bidrog til en regulering af det uorganiserede arbejdsmarked. F.eks. blev det forbudt at drive privat anvisning i form af fæstekontorer o.lign.

For det andet greb loven ind overfor den snævre kobling mellem arbejdsløshedskasser, arbejdsanvisning og fagforeninger. Fra de faglærte forbunds side frygtede man dog ikke, at den offentlige arbejdsanvisning med tiden skulle afløse eller overflødig gøre fagets arbejdsanvisning. Men var overbevist om, at en faglært arbejdsanvisning forudsatte et personalekendskab, som den offentlige arbejdsanvisning ikke kunne komme i besiddelse af. Man mente således, at den kommunale anvisning primært ville få betydning for de ufaglærte²⁰. Gennem godkendelsen af 1913-loven accepterer man med andre ord, at den faglige sektionalisme som blev reproduceret på arbejdsløshedskassernes område med 1907-reformen, tillige overvintrer indenfor det offentlige arbejdsanvisningssystem. I den offentlige arbejdsanvisning går skillelinierne primært mellem de faglærte forbund og Dansk

19. Aage Vater: »Arbejdsanvisningen i Danmark 1913-38«. København, 1938.

20. »Fagblad for Smede og Maskinarbejdere«, nr. 10/1913.

Arbejdsmands Forbund. For Dansk Arbejdsmands Forbund betød 1913-loven en svækkelse af den funktionelle sammenhæng mellem arbejdsanvisning, arbejdsløshedskasse og fagforening.

4. Statsliggørelsen socialdemokratisk set

Socialpolitikken skal ifølge 2. Internationale/Kausky-traditionen bidrage til at udligne forskellene i eksistensvilkår i arbejderklassen, ligesom adgang til eksistensmidler udenom lønformen, i den socialdemokratiske arbejderbevægelse (Hilferding/SPD) er blevet opfattet som muligheden for at tilkæmpe sig en »social« eller »politisk« løn.

Indenfor denne kontekst blev arbejdsløshedslovene af den socialdemokratiske arbejderbevægelse opfattet som et moment i en langsigtet reformpolitisk strategi. Lovene blev fortolket som en anerkendelse af arbejderklassens legitime eksistensinteresser, og som en gennemgangslejr, eller en sejr, »som *efterhånden* skal føre til det store mål« (m.u.), der blev defineret som »arbejdernes ret til at være herrer over de økonomiske love i samfundet«²¹.

På den ene side gik det socialdemokratiske projekt over det borgerlige parlament. Man var af den opfattelse, at kapitalismen i sin udvikling selv ville producere de sociale kræfter, som via stemmesedlen skulle virkeliggøre statens overtagelse af produktionsmidlerne, indførelse af planøkonomi og dermed socialisme²². På den anden side var man ikke blind for markedsorganisationernes betydning for det socialdemokratiske projekt. I »Samarbejdet« hedder det således, at en styrkelse af

»arbejderorganisationerne netop (er, m.t.) vejen eller midlet. På den beror i virkeligheden alle sociale fremskridt. Jo stærkere organisationer, desto større fremskridt vil der opnås«²³.

I tilknytning hertil er det væsentligt at bemærke, at en styrkelse af den socialpolitiske indsats ikke blot og bart blev opfattet som et samfundsmæssigt udviklingsperspektiv. En række af 2. Internationales fremtrædende teoretikere, bl.a. Kautsky, betragtede socialpolitiske reformer som et praktisabelt alternativ til blot og bar ideologisk bevidstgørelse som fundament for opslutning og enhed i arbejderbevægelsen.

21. »Samarbejdet«, nr. 16/1904.

22. Som bl.a. påpeget af Karl-Heinz Roth i »Den »anden« Arbejderbevægelse«, GMT, 1976, har denne socialismeopfattelse sin rod i en arbejderbevægelse domineret af faglærte arbejdere. De faglærte arbejdere identificerer sig med »produktionsmålet«. »Derfor lå systemets grundlæggende modsigelse for dem heller ikke på fabriksplanet, deres socialistiske ideologi begyndte ved sfæren for merværdirealisering, ved konkurrencens skin, som det blot drejede sig om at få fjernet, for at gå over til socialismen, dvs. til en fremskyndet erhvervsøkonomisk udvikling. Overgangen til socialismen synes følgelig at være en relativt harmonisk og harmløs operation på samfundsplan«.

23. »Samarbejdet«, nr. 16/1904.

Desangående må det errindres, at arbejdsløhedskasserne også efter 1907-lovens ikrafttræden, qua den tætte forbindelse mellem kasserne og fagforeningerne, forblev et fagforeningsmæssigt rekrutteringsinstrument. 1907-loven åbnede godt nok op for medlemsskab af kasserne uden et samtidigt medlemsskab i fagbevægelsen. Uden dette dobbelte medlemsskab blev kontingentet til kasserne imidlertid betragteligt forhøjet, og reelt blev indmeldelse i arbejdsløhedskasserne identisk med medlemsskab i fagbevægelsen. Med andre ord bidrog de statsliggjorte arbejdsløhedskasser til at øge den fagforeningsmæssige organisering, hvorved den socialdemokratiske arbejderbevægelse, ifølge egne forestillinger, magtmæssigt blev konsolideret.

For så vidt angår det sammenfaldende medlemsskab i arbejdsløhedskasser og fagforeninger, har 1907-loven langsigtet bidraget til, at der i Danmark i 1980'erne findes nogen af de højeste organisationsprocenter i Vesteuropa. I 1980 lå organisationsprocenten på 79 i Danmark, medens de tilsvarende tal lå på 54 i Storbritannien og 33 i Vesttyskland.²⁴ Efter 1980 er forskellene mellem de tre lande vokset. Medens organisationsprocenten er steget i Danmark, er den faldet i såvel Storbritannien som Vesttyskland. Dette vil jeg begrunde med forskelle i arbejdsløhedskassernes statslige institutionaliseringsform i de tre lande. Disse forskelle skal nærmere behandles i det følgende afsnit.

5. Statsliggørelsens ud- og afvikling

På det generelle institutionelle plan lå 1907-loven i klar forlængelse af fagbevægelsens monopol-koncept og indre organisationsstrukturering. Såvel de offentlige arbejdsløhedskasser som arbejdsanvisningens funktionsmodus genspejlede den fagligt definerede struktur i fagbevægelsen. Med andre ord har arbejdsløhedslovene af 1907 og 1913 rødder i den danske arbejderbevægelses organisatoriske særtræk.

Koblingen mellem arbejderbevægelsen og statsfunktionernes institutionaliseringsform sættes i relief ved en sammenligning med f.eks. den italienske udvikling.

I Italien har fagbevægelsen sine rødder i de såkaldte »Camera del lavoro«. Disse var geografisk/bymæssigt afgrænsede organisationer, og i modsætning til den danske fagbevægelses vertikale organisationsstruktur organiserede de alle kategorier af arbejdere uanset uddannelsesbaggrund, fagtilknytning m.v. Dvs. at faglærte, ufaglærte, landarbejdere m.v. var indrammet i een og samme organisation. Organisationsformen blokerede for udviklingen af sektionalisme.

Også i Italien blev fagbevægelsen udgangspunkt for forsøg på at løse de arbejdsløses reproduktionsproblemer via oprettelsen af arbejdsløhedskasser.

24. Anders Kjellberg: »Facklig organisering i tolv länder«, Lund 1983.

I 1910 var dog kun 50.000 arbejdere ud af 500.000 organiserede og en samlet arbejdsstyrke på 8 mill. omfattet af en arbejdsløshedsforsikring.²⁵

I lighed med den danske arbejderbevægelse orienterede også den italienske sig mod staten med henblik på at *løse* arbejdsløshedsproblemerne. Modsat den danske fagbevægelse, stillede man krav om en helstatslig obligatorisk arbejdsløshedsforsikring. Dels var traditionen med frivillige kasser så svagt udviklet, at de ikke reelt udgjorde et grundlag der kunne bygges videre på. Dels korresponderede lønniveauet med (eller lå under) eksistensminimum. Selv en statslig subsidiering af frivillige arbejdsløshedskasser ville alene tilgodese de aller bedst stillede lag i arbejderklassen, og man frygtede, at denne type forsikring ville skabe lommer af privilegerede arbejderlag. Man mente at en obligatorisk forsikring var en grundbetingelse for at få inkluderet *hele* arbejderklassen i forsikringen; bl.a. de lavtlønnede sæsonarbejdende landarbejdere der udgjorde ca. 50% af arbejdsstyrken.

Jeg vil hævde at dette »klasse«-koncept korrelerer med fagbevægelsens organisationsmønstre. Den horisontale fysionomi stimulerede en solidaritetsdannelse der rakte ud over snævre fagafgrænsede interesser. Den obligatoriske forsikringsform afspejler med andre ord den brede klassesammensætning i »Camera del lavoro«.

Endvidere stillede man krav om at forsikringen alene skulle finansieres af arbejdsgivere og stat. Dette ville udmønte sig i en indirekte lønforhøjelse. I forsikringsformen lå en høj grænsenytte uden at der direkte blev grebet ind i løndannelsen. Modsat det danske system der byggede på høj grad af selvfinansiering og dermed var billigere for det offentlige og skatteyderne.

Med baggrund i en omfattende strejkebevægelse i 1918-19, en organisatorisk styrkelse af fagforeningerne og en politisk fremgang for arbejderbevægelsen ved parlamentsvalget i 1919, blev der pr. 1/1 1920 indført et obligatorisk forsikringssystem i Italien. I modsætning til kravet fra arbejderbevægelsens side blev forsikringen dog finansieret med 50% fra hver af arbejdsmarkedets parter, ligesom landarbejderne i sammenhæng med en generel svækkelse af arbejderbevægelsen fra 1922 blev ekskluderet fra forsikringen i 1923.

Denne reference til Italien understøtter min antagelse om, at der med hensyn til formen for *løsningen* af arbejdsløshedsproblemerne eksisterer forbindelseslinier mellem fagbevægelsens indre organisationsstrukturering og arbejdsløshedsforsikringens statslige institutionaliseringsform.

Med Danmark og Italien som konkrete eksempler, kan man på et overordnet plan identificere to hovedtyper af forsikringssystemer.²⁶ Det drejer

25. Gino Baglioni, Comune di Verona: »Il Comune moderno e la Disoccupazione operaia«, Tipografia Cooperativa, Verona, 1915.

26. For en diskussion af en tredje hovedvariant, nemlig den svenske »model«, hvor aktiv beskæftigelsespolitik har primat overfor arbejdsløshedsforsikringen, se Per H. Jensen: »Arbejdsløshedspolitikken

sig dels om det helstatslige obligatoriske forsikringssystem. Dels om et forsikringssystem efter dansk mønster; eller den såkaldte »Ghent«-model. I Vesteuropa i dag findes »Ghent«-modellen kun i Danmark, Sverige og Finland.

Vedrørende afviklingen af statsfunktionerne gøres denne af Hansson/Lærke Nielsen²⁷ til en simpel refleks af akkumulationsudviklingen. De giver godt nok plads til lønarbejdernes interessekamp. Men ifølge forfatterne vil denne interessekamps retning og styrke i mere eller mindre formidlet form være afhængig af kapitalens ændrede arbejdskraftbehov.

Overfor Hansson/Lærke Nielsen skal jeg hævde den tese, at arbejdsløshedsforsikringens statslige institutionaliseringsform spiller en vigtig rolle for evnen til at forsvare og fastholde statsfunktionerne intakt. Denne tese skal nu afprøves ved at konfrontere »Ghent«-modellen og det helstatslige obligatoriske forsikringssystem under den aktuelle krise.

Et karakteristikum ved det obligatoriske system er, at forsikringen helt er institutionaliseret i staten. Den reguleres rent politisk, og de politiske styrkeforhold mellem »arbejderpartier« og borgerlige partier kan være helt afgørende for, hvordan den finansieres, administreres og for fastlæggelse af ydelsesniveau m.v.²⁸ Hvad angår administrationen og reguleringen af ydelsesniveau og medlemsbidrag er helstatslige systemer således følsomme overfor styrkeforholdene i parlamentet, og hvem der har regeringsmagten. Lønmodtagerorganisationerne har ingen direkte indflydelse eller ret til at blive inddraget i forhandlingerne. Heroverfor er forvaltningen og administrationen af »Ghent«-modellen overdraget til fagbevægelsen, og tilsvarende er fagbevægelsen en naturlig forhandlingspartner ved eventuelle justeringer af forsikringen.

Videre regulerer de to forsikringssystemer på forskellig måde forholdet mellem beskæftigelse og arbejdsløse. Indenfor det helstatslige system er der ingen institutionelle forbindelser mellem fagbevægelsen og arbejdsløshedsforsikringen (de arbejdsløses forsørgelse), og der er ingen tilskyndelse for de arbejdsløse til at forblive i fagbevægelsen. I Vesttyskland og Storbritannien, hvor man har helstatslige forsikringssystemer, ekskluderes de arbejdsløse indenfor store erhvervsområder fra fagbevægelsen.

I Danmark, hvor forvaltningen af forsikringen er overdraget til fagbevægelsen, eksisterer i modsætning hertil en meget tæt forbindelse mellem fagbevægelse og arbejdsløshedsforsikringen. Identitetsforholdet mellem medlemsskab

i Sverige« i Jørgensen/Toboe (red): »Fagbevægelse stat og kommuner«, Aalborg Universitetsforlag, 1985.

27. Finn Hansson/Peder Lærke Nielsen: »Statsintervention og reformismekritik«, i Kurasje nr. 23/24/1980.

28. Fritz von Nordheim Nielsen: »Det gensidige forhold mellem arbejderbevægelse og velfærdsstat«, PAVV-Arbejdspapir nr. 2/1985, Sociologisk Institut.

af arbejdsløshedsforsikringen og fagbevægelsen gør, at de arbejdsløse forbliver i fagbevægelsen. Den institutionelle form lokaliserer så at sige beskæftigede og ubeskæftigede i samme organisation. Dermed bliver fagbevægelsen ikke kun en organisationsform for de beskæftigede, men for *hele klassen*, hvad der giver fagbevægelsen en større interesse i at kæmpe for de arbejdsløses eksistenssituation.

Samtidig er forsvarskampen funderet på et bredt grundlag. Selvom arbejdsløshedskasserne er fagligt afgrænset, har arbejdsløshedslovene bidraget til at skabe et nyt forhold mellem faglærte og ufaglærte. Interesserne er blevet homogeniseret. På tværs af faglige skel kan man stå samlet om at forsvare et understøttelsessystem, der delvis finansieres af staten. De arbejdsløse er ikke forskelsløst overladt til de parlamentariske styrkeforhold.

På det empiriske plan har denne særlige formidling mellem beskæftigede og ubeskæftigede såvel vist sin styrke under 30'erne som i 80'erne. I 30'erne gik det obligatoriske forsikringssystem rabundus i Storbritannien, ligesom problemerne omkring arbejdsløshedsforsikringens finansiering i Tyskland var et vigtigt moment for opløsningen af Weimar-koalitionen. Heroverfor oplevede man i Danmark kvalitetsmæssige bedringer af arbejdsløshedsunderstøttelsen²⁹.

Det samme mønster har gjort sig gældende i 80'erne. I 1984 modtog ca. 80% af de arbejdsløse understøttelse fra arbejdsløshedsforsikringen i Danmark³⁰. I Vesttyskland modtog kun ca. 35% af de arbejdsløse den forsikringsbaserede arbejdsløshedsunderstøttelse, hvad der bl.a. har sammenhæng med, at understøttelsen som i Storbritannien maksimalt kan oppebæres 1 år. I Storbritannien og Vesttyskland er hovedparten af de arbejdsløse altså henvist til den meget lavere behovstestede socialhjælp. Ved en international sammenligning står det danske understøttelsessystem som problemløser med andre ord relativt udfordret, uden at det dermed er sagt, at det ikke kunne være bedre.

Generelt kan man altså konkludere, at det danske understøttelsessystem har en høj kvalitet hvad angår evnen til problemløsning, samt at arbejdsløshedskassernes generelle organisatoriske/institutionelle form har bidraget til meget høje organisationsprocenter i fagbevægelsen. Disse positive aspekter har mødt sin modstrøm i en stigende »fremmedstyring« af den »indre« organisationsverden. Der er sket en vækst i det byråkratiske system og reguleringsmekanismer. Omkostningerne har været en opstramning af de autonome principper i den »indre« organisationsverden.

29. Jan Peter Henriksen: »Forsøgelse og understøttelse i Danmark frem til 1945«, Sociologisk Institut, Københavns Universitet, 1985.

30. Arbejdsministeriet, Økonomisk-statistik konsulent: »Arbejdsmarkedet og arbejdsmarkedspolitik«, september 1984, København.

6. Afslutning

I sin berømte artikel: »The Welfare State in Historical Perspective«³¹ hævder Asa Briggs, at arbejdsløshedsforsikringen spiller en strategisk rolle for såvel arbejderbevægelsens som velfærdsstatens udvikling, idet arbejdsløshed mere end noget andet tvang de tidligere fagforeninger til at skifte fra sektionalisme til at foretage generelle arbejderklasseovervejelser.

Jeg har med denne artikel forsøgt at vise, at den danske udvikling såvel rummer et sektionalistisk som klassemæssigt standpnt. På den ene side medvirkede arbejdsløshedslovene i 1907 og 1913 til at reproducere den fagligt segregerede struktur i arbejderklassen. Arbejdsløshedskasserne var fagligt definerede, og forblev fagligt definerede efter 1907-reformen. På den anden side bidrog statsliggørelsen til at udligne eller modificere differentieringen i eksistensvilkår i arbejderklassen (2. Internationale konceptet). Før 1907 var det alene de bedst aflønnede grupper på arbejdsmarkedet, der besad det finansieringsmæssige grundlag for dannelsen af arbejdsløshedskasser. Indenfor områderne med stor arbejdsløshed og lav løn var de arbejdsløse henvist til den kommunale fattighjælp. Tilsyneladende er der altså en sammenhæng mellem *problemløsning* for klassen som helhed og statslig *integration*³².

Ud fra sidstnævnte konstatering kan jeg dog ikke tilslutte mig Abrahamsons bemærkning om, at der for »revisionisterne eksisterer ... en tendens til at opfatte *solidaritet* og *stat* som en og samme sag«. Pointen er den omvendte. Det er den manglende evne til at slå bro over de klasseinterne modsætninger, der udløser den statslige reformpolitiske orientering.

Der er skrevet lange afhandlinger om, at statslig socialpolitik blot og bart handler om en klasseintern omfordeling. Ud fra Abrahamsons standpunkt må man derfor spørge, hvorfor en sådan omfordeling aldrig er kommet i stand på frivillig basis? I Abrahamsons forståelsesunivers ville dette være »ægte« solidaritet. I fagbevægelsen kunne man jo »bare« have oprettet en fælles kasse for alle, herunder de ufaglærte lønarbejdere, som alternativ til den statslige reformudvikling.

Den danske arbejderbevægelse står ikke erfaringsløs overfor tiltag i denne retning. På initiativ af Pio's Internationalen forsøgte man i 1870'erne at opløse de fagforeningstilknyttede fagligt afgrænsede sygekasser i een stor kasse

31. Asa Briggs: »The Welfare State in Historical Perspective« i Archives Européennes de Sociologie, Tome II, 1961, No. 2.

32. Pointen i denne paragraf skal modificeres derhen, at de ikke fagligt organiserede forud for statsliggørelsen var helt udelukket fra forsikringen. Identitetsforholdet mellem medlemsskab af fagforening og arbejdsløshedskasse videreførte i grove træk dette forhold efter statsliggørelsen. Versus det obligatoriske forsikringssystem handlede statsliggørelse altså primært om problemløsning for de organiserede dele af klassen. I dette aspekt fungerede forsikringen som rekrutterende til fagbevægelsen.

dækkende hele klassen. Modstand for de faglige sektioners side resulterede dog i, at forsøget løb ud i sandet.

De modsatrettede eksistensinteresser, som man ikke blot voluntaristisk kan sætte sig ud over ved at hævde princippet om selvorganiserede løsninger på klassens eksistenssituation, er givet ved den samfundsmæssige og virksomhedsinterne arbejdsdeling. Arbejdsdelingen reproduceres organisatorisk i fagbevægelsens sektionalisering og sætter grænser for solidaritetsformernes udvikling. Tilsvarende genspejlede opbygningen af de autonome arbejds-løshedskasser differentieringerne i eksistensvilkår og den fagligt definerede struktur i fagbevægelsen.

At arbejdsløshedskasserne blev fagligt defineret har sine rødder i forholdet mellem fagforeningerne og arbejdsløshedskasserne. I en vis forstand kan man tale om, at fagforeningerne og arbejdsløshedskasserne udgør komplementære organisationsformer med en gensidig ind- og tilbagevirkning i form af rekruttering til fagbevægelsen, en styrkelse af lønkampens betingelser ved at afskærme reservearmeens tryk m.v. Historisk er det da også fagbevægelsen, der har virket som dynamo ved en organisering af klassen omkring arbejdsløshedsproblemerne. Tilsvarende har arbejdsløshedskassernes organisationskoncept sit udspring i fagforeningerne som *markedsorganisationer* og tenderer til at følge strukturen i fagbevægelsens opbygning.

Analogt hermed udspringer arbejderbevægelsens målforestillinger og handlingslogik i forhold til en statslig løsning af arbejdsløshedsproblemerne af bevægelsens organisatoriske og politiske tradition. For så vidt angår den danske erfaring afspejler statsliggørelsens instionaliseringsform således følgende faktorer: At fagbevægelsen var fagligt afgrænset og domineret af faglærte arbejdere. At der eksisterer en lang forudgående tradition med frivillige kasser, og at store dele af de bedst stillede lag af arbejderklassen tilhørte en fagforeningstilknyttet arbejdsløshedsforsikring.

Arbejdsløshedsforsikringens institutionaliseringsform får langtrækkende konsekvenser. Der er en kobling mellem institutionaliseringsform og (grad af) afvikling af statsfunktionerne i 1980'erne. Som vist betinger institutionaliseringsform mulighederne for at lade modsætningsforholdet mellem lønarbejde og kapital komme til udtryk. Da imidlertid institutionaliseringsformen *præges* af arbejderbevægelsens karakter og struktur *på tidspunktet for statsliggørelsen*, i Danmark altså i 1907, må man konstatere, at det er »pure luck«, at det danske understøttelsessystem i 1980'erne har overlevet noget mere intakt end tilfældet har været i f.eks. Vesttyskland og Storbritannien. Firkantet sagt har den danske erfaring i sin langsigtede udvikling været prædisponeret af 1907-reformen.

Ud fra de mange facetter i arbejdsløshedslovgivningen fokuserer Holm, Frandsen og Møller primært på udviklingen i den »indre« organisationsverden med henblik på at drive deres »kritiske« pointer i land. Jeg skal medgive, at

der for så vidt angår den »indre« organisationsverden er sket en vækst i det byråkratiske system og reguleringsformer. Jeg vil dog hævde, at de nævnte foranstaltninger allerede lå prædisponeret i arbejderklassens egne »normer for solidaritet«:

- arbejdsløshedskassernes midler var allerede forud for statsliggørelsen adskilt fra fagforeningernes økonomi og strejkekasserne; herunder er det blevet understreget, at en række strejkekasser økonomisk blev styrket via statsliggørelsen af arbejdsløshedskasserne.

- allerede i de autonome arbejdsløshedskasser lå en disciplinering til lønarbejdet, eller det Holm foragteligt kalder kravet om »klientværdig adfærd«; adgang til arbejdsløshedsunderstøttelse forudsatte 1-2 års regelmæssige præmieindbetalinger/beskæftigelse, ligesom kontrollen fra »neden« af de arbejdsløse var restriktiv.

I store træk fungerede regelsættene i de autonome arbejdsløshedskasser som forformer for de senere statslige kontrolforanstaltninger.

Samtidig vil jeg med Blanke³³ gøre opmærksom på, at statsliggørelsen har skabt ændringer i problemstillingen. Med statsliggørelsen opstår en række nye dilemmaer og nye perspektiver i kampen, der handler om at »værne om de tilkæmpede positioner« (m.u.). Der har altså historisk i arbejderbevægelsen løbende været truffet et valg indenfor spændingsfeltet: øget »indre« kontrol og statssubsidier.

I denne forbindelse har det yderligere unddraget sig Holm, Frandsen og Møllers opmærksomhed, at der ikke lå nogen tvang til statsliggørelse af de autonome arbejdsløshedskasser. Det var frivilligt for kasserne, om man ville søge om statsanerkendelse, og beslutningen blev truffet af medlemmerne i de autonome arbejdsløshedskasser. Straks efter 1907-reformen søgte samtlige autonome arbejdsløshedskasser om statsanerkendelse. Polemisk kan man med Mogens Holms formuleringer derfor sige, at »evnen til erfaringsindsamling i kollektive sammenhænge« og det »at gøre erfaringer, og gøre erfaring med erfaringerne« entydigt pegede på en statsliggørelse af de autonome arbejdsløshedskasser. Dette forhold er ikke blevet uaktuelt. Muligheden for at frasige sig statsanerkendelsen/de statslige subsidier og derigennem genvinde det »tabte« »selvrådige demokrati« eksisterer fortsat i 1980'erne.

I kravet om en ny-organisering omkring svigt i lønformsreproduktionen som *alternativ* til velfærdsstaten opstiller Mogens Holm følgende udviklingsperspektiv: »*demokratisering af institutionerne, fjernelse af den sociale kontrol og overførsel af midler* for det sociale område til arbejderklassens selvforvaltning«. Formuleringen lyder umiddelbart flot. Samtidig er den dog svær at gennemskue for så vidt angår dens aktuelle og praktiske relevans for politiske og strategiske overvejelser.

33. Bernhard Blanke, 1981, op.cit.

Jeg har således i denne artikel søgt at udrede to forhold: For det første at arbejdsløshedskasserne er en form for overførsel af midler til arbejderklassens selvforvaltning. For det andet at arbejderklassens evne til selvorganisering følger de klasseinterne differentieringer. Der er en tendens til, at alene de »aristokratiske« dele af klassen formår at organisere sig omkring »mangelsituationer« i forhold til lønformsreproduktionen. Uden at koble diskussionen af selvorganisering til problemløsning for klassen som helhed bliver diskussionen i bedste fald ligegyldig. Derfor må debatten om en styrkelse af selvorganisering og de sociale netværk nødvendigvis føres meget konkret og forbindes med de historisk udviklede materialitets-/kampformer og de muligheder for solidaritetsdannelse som er knyttet hertil. Samt: hvordan skal forbindelseslinierne mellem den selvorganiserede socialpolitik og lønkampen (fagforeningerne) etableres?

Det kunne bidrage til diskussionen at gøre de historiske erfaringer med selvorganisering og de sociale netværk til genstand for en dybere analytisk opmærksomhed. Det er rigtigt, at der qua velfærdsstatens fremmarch mellem stat og brugere af de socialpolitiske ydelser er skabt et »klientforhold«, og at de mellem menneskelige relationer i de moderne storbysamfund underlægges valoriseringsimperativerne. Der er tale om en forarmelse af hverdagslivet. Til gengæld åbner anonymiseringen i storbysamfundet og i forhold til forsørgelsesapparaterne muligheder for at leve sit eget liv. Og er dette trods alt ikke at foretrække frem for et system, hvor naboer og »kammerater er med til at betale«, og hvor gensidig mistænkeliggørelse og sanktioner overfor afvigende adfærd let kommer til at indgå som et centralt moment i det sociale liv? Forsvinder f.eks. hetzen mod bistanfsklienterne fordi forvaltningen af deres forsørgelse bringes ud i demokratiske nær-miljøer, eller vil forfølgelsen af de udgrænsede befolkningsgrupper blot antage nye og måske mere afskyelige former? Sporene skræmmer. Det var i et lille dansk nærmiljø at Sandemose erfarede og nedfældede »Janteloven«.

Reformismekritik - fagforeninger og velfærdsstat

Finn Hansson og Peder Lærke Nielsen

Kurasje har i de seneste numre bragt flere artikler, der tager problemer fra tidligere reformisme- og velfærdsstatsdiskussioner op, især i sammenhæng med spørgsmål der er kommet frem i forbindelse med historiske og komparative analyser af europæiske velfærdsstaters udvikling. De følgende kritiske bemærkninger udspringer af en læsning af disse bidrag og et forsøg på at vurdere dem i forhold det forsøg på at udvikle en kritisk reformismeteori, som vi har fremlagt i en større artikel i et tidligere nummer af Kurasje¹. Her vil diskussionen dog være begrænset til de to bidrag i dette nummer af hhv. Per Jensen og Peter Abrahamson, Mogens Holm og Iver Horneman Møller.

Per Jensens artikel udspringer af et omfattende historisk studie af arbejdsløshedsforsikringens udvikling og arbejderbevægelsens politik på dette område i forskellige nordeuropæiske lande. Artiklen har nogle overordnede intentioner, som vi er positive overfor, idet den forsøger at vise, at den nuværende venstrefløjs velfærdsstatskritik, herunder Abrahamson m.fl., lider af iøjnefaldende mangler på historisk viden og bevidsthed, hvad der i høj grad viser sig i diskussionen af selvorganisering og selvforvaltning som konkret mulige former for svar fra arbejderbevægelsens side på statslige nedskæringer af socialpolitikken, især arbejdsløshedsunderstøttelsen.

Med sit historiske materiale viser Per Jensen, hvor lidt hold der er i de ofte fremførte forestillinger om en tabt uskyld i forbindelse med arbejderbevægelsens kamp omkring afgivelse af dele af selvforvaltningen og selvorganiseringen i forbindelse med statslig finansiering og kontrol i den danske velfærdsstatsudvikling. Han rejser konkret en række spørgsmål om det idealistiske eller naive i fremhævelsen af selvorganisering som politisk strategi for fagbevægelsen i dag overfor statslige begrænsninger i de sociale ydelser. Selvorganiseringsstrategien lægger endvidere op til reformismeforklaringer, der bygger på forestillinger om arbejderbevægelsens politik som et resultat

1. Finn Hansson og Peder Lærke Nielsen, Statsintervention og reformismekritik, i Kurasje 23/24, 1980, s. 12-79.

af et valg mellem flere strategier. Per Jensens artikel er med sine historiske forløbsanalyser og sammenligninger af udviklingen af statslige sikringssystemer i forskellige andre lande glimrende til at rejse spørgsmål ved denne type naive forklaringer på reformismen, der primært forstår den som et politisk fænomen.

Forskningsstrategisk er det imidlertid en alvorlig mangel, at Per Jensens egen analyse er så uafklaret omkring sit metodiske og teoretiske grundlag. Han går således uden om at tage stilling til spørgsmålet om dobbeltstrukturen i arbejderbevægelsens reproduktionskampe og i hvilket omfang, der her er tale om et grundlæggende strukturelt forhold ved lønarbejde/kapitalforholdet, som hos Marx er begrebsliggjort i arbejdskraftens vareform.

Vi vil senere tage denne problemstilling op i forbindelsen med et forsøg på at formulere de grundlæggende problemer for den kritiske reformismeteori. Hos Per Jensen blokerer denne problemstillings fravær for en udvikling af den historisk funderede kritik af de af Abrahamson m.fl. fremsatte teser om reformismens udvikling og eksistensbetingelser. De historiske forløb, som Per Jensen analyserer, er udtryk for, at skiftende akkumulationsbetingelser frembringer variationer af gamle og helt nye fremtrædelser for de sociale modsætningsforhold, som det kun er muligt at fastholde og beskrive i en analyse, hvis de sammenfattes i teoretiske begreber.

Når Per Jensen som en konklusion skriver: »Dermed bliver fagbevægelsen ikke kun en organisationsform for de beskæftigede, men for hele klassen, ...«² kan det måske være en rimelig beskrivelse af en konkret angivet historisk situation, men generaliseret er den i modstrid med den almene bestemmelse af fagforeninger som organisationsform for specifikke lønarbejderinteresser, og dette centrale problem diskuteres slet ikke hos Per Jensen.

I deres svar til Per Jensen efterlyser Abrahamson m.fl. reformismekritikken, og som ovenfor påpeget, har Per Jensens historiske analyse af reformismen da også klare mangler. Ser man dernæst på de forslag til udvikling af en reformismekritik som fremsættes af Abrahamson m.fl.³, så er denne bygget op omkring en statskritik, hvis grundlag er »selvorganisering i arbejderklassen«.

I denne diskussion fremstår staten som et uforklaret dyr i åbenbaringen, jvf. citatet: »Hensigten med denne problematisering af velfærdsstaten er selvfølgelig ikke, at dagpengesystemet skal afskaffes, men at den statslige magtudøvelse og kontrolmulighed skal fjernes, ved at selvfinansiering, organisering

2. Per Jensen, Socialpolitik mellem selvforvaltning og stat, i Kurasje 38, s. 82.

3. Abrahamson, Holm og Møller, Arbejdersolidaritet, selvorganisering og statspolitik, i Kurasje 38, s. 102-106.

Argumentationen udvikles mere udførligt hos Mogens Holm, Velfærdsstatspolitik og velfærdsstatskritik, i Kurasje 37, s. 69-82.

og kontrol af systemet skal formidles igennem en alternativ institution, der ikke er påvirket af statens interventioner.«⁴

Forestillingen om, at man overhovedet kan diskutere selvorganisering og selvfinansiering uden om den udviklede kapitalistiske stat, uden samtidig at diskutere betingelserne for et opgør med den kapitalisme, som staten hviler på, er en total bortkastelse af de sidste mange års statsanalyser og forsøg på at undersøge forholdet mellem stat og kapital.

Og nok kan der ikke herske tvivl om, at statens betydning for den samfundsmæssige reproduktion er et særtræk ved den nuværende kapitalisme (velfærdsstaten), men der kan heller ikke herske tvivl om, at der stadigvæk er tale om at kapitalistisk vareproduktion er det afgørende træk ved den samfundsmæssige reproduktion.

Endvidere har Abrahamson m.fl. kun taget fat i et hjørne af kontrol/selvorganiseringsproblematikken. Kontrollen med arbejderklassen er fundamentalt grundlagt i kapitalens reproduktionssammenhænge og viser sig derfor også i den statslige socialpolitik⁵. Med den stigende statsliggørelse af dele af arbejdskraftens reproduktion vokser ikke blot beskattningen tilsvarende og dermed den statslige kontroludøvelse i økonomisk forstand og som rammekontrol, men den tidligere rammekontrol med den private reproduktions omfordelingssikringer erstattes med en kvalitativ anden og mere direkte kontrol, der er snævert forbundet med selve statsliggørelsen af dele af lønarbejderne reproduktion, set over et helt livsforløb⁶.

Forestillingen om muligheder for et opgør med den formynderiske statslige velfærds politik gennem udvikling af selvorganisering og selvforvaltning hos Abrahamson m.fl. er udtryk for at de ikke kan se, at den velfærdsstat, de analyserer, er udtryk for en specifik form for kapitalistisk samfundsmæssiggørelse af arbejdskraftens reproduktion – som med udgangspunkt i dennes vareform netop via den statslige formidling af løsninger på reproduktionsproblemerne ikke antastes. Reformismen er bundet op på disse grundlæggende forhold og det er derfor kun ved helt at se bort fra herfra, at Abrahamson m.fl. kan hævde, at deres idé om »selvorganisering af a-kasserne« har nogen sammenhæng med en kapitalismekritisk forståelse af velfærdsstaten og reformismen.

De to foran kritiserede artiklers reformismeforståelse kan kort karakteriseres således:

Den ene (PJ) ser de historiske resultater af den reformistiske kamp som afgørende for forsvaret mod statslige nedskæringer, men er samtidig

4. Abrahamson m.fl., op.cit. s. 105.

5. Jvf. Finn Hansson, Selvhjælpsorganisering i arbejderklassen eller kontrol med arbejderklassens reproduktion gennem statslig socialpolitik, i Kurasje 23/24, 1980, s. 230.

6. Jvf. Hansson og Lærke Nielsen, op.cit. s. 19-39.

blind for de aktuelle modsætninger i den samlede klassereproduktion, som betinger nye reproduktionsproblemer og dermed nye problemer for interessevaretagelsens organisationsformer, hvor den anden (A., m.fl.) i sin kritik af den førstes overdrevne accept af den reformistiske arbejderbevægelses selvforståelse og rationalitet selv kommer til at fiksere analysen af reproduktionsproblemerne i deres umiddelbare fremtrædelser, statslige socialpolitikker, og helt mister forbindelsen til disse politikkers samfundsmæssige baggrund, kapitalakkumulationen, og dermed også til en analytisk forståelse, der muliggør en indtrængen i de reelle og dybere liggende sammenhænge.

Det er et alvorligt problem, at den økonomikritiske reformismediskussion, hvoraf en sammenfattet fremstilling af diskussionen frem til omkring 1980 kan ses hos Hansson/Lærke Nielsen⁷, helt ser ud til at være kastet bort i ovennævnte diskussion, i hvert fald hos Abrahamson m.fl..

Det ser derfor ud til at være nødvendigt igen at forsøge at sammenfatte og fastholde denne tidligere reformismediskussions centrale pointer omkring sammenhængen mellem arbejdskraftens vareform og dennes værdiformidlede reproduktion – og hermed med de afgørende strukturelle træk ved kapitalforholdet.

Arbejdskraftens vareform og analysen af fagforeningskampen

I en artikel om velfærdsstaten, som sammen med det gennemorganiserede arbejdsmarked kan siges at repræsentere den reformistiske reproduktionskamps mest fremskredne resultat, peger M. Krätke på begrebet om arbejdskraftens værdi som det centrale analytiske udgangspunkt: »Marx' kapitalismekritik står og falder med arbejdsværditeorien. Med den centrale kategori i hans løn teori – 'værdien og varen arbejdskraft' – står og falder merværdikategorien, som Marx og de fleste marxister finder afgørende for at analysere det kapitalistiske samfunds udbytningsfænomener. 'Værdien af varen arbejdskraft' er den vigtigste nøgle til analysen af lønarbejderens reproduktion som individ og som social klasse.«⁸

Vi er enige i denne argumentation for arbejdskraftværdibegrebets betydning. Det er dog samtidig vores opfattelse, at begrebet langt fra er færdigudviklet fra Marx' hånd.

7. Op.cit.

8. Michael Krätke, Om velfærdsstatens politiske økonomi og den ufuldkomne kritik heraf, i Kurasje 34, maj 1984 s. 13 (oversættelsen lettere korigeret her).

Inden for den 'kapitallogiske' tradition er der gennem en årrække gjort forskellige forsøg på at udbygge begrebet f.eks. i forbindelse med fagforenings-, familie- og statsteoretiske problemstillinger.⁹

Vi skal ikke give en systematisk opsummering her, men nøjes med enkelte almene betragtninger for senere at gå nærmere ind på aspekter af begrebets anvendelighed ved analysen af forholdet mellem den fagligt og politiske organiserede reproduktionskamp.

Efter sin sociale form er arbejdskraften en vare, den 'produceres', den bringes på markedet, den sælges/købes og den forbruges. Samtidig er den dog en helt særegen vare. Denne særegenhed består i, at arbejdskraft og individ er samhørende. For ingen anden vare gælder, at den har en egenskab, et potentiale i varens producent og besidder. Den samfundsmæssige bestemmelse af lønarbejderens liv og kamp er derfor intimt forbundet med den samfundsmæssige bestemmelse af varen arbejdskraft.

Varen arbejdskraft kan derfor ikke på nogen måde blot behandles som enhver anden vare. Gør man alligevel dette på et teoretisk plan vil det ikke være muligt at etablere en meningsfuld forbindelse til arbejdskraftens konkrete historiske eksistensvilkår.

På den anden side må det fastholdes, at lønarbejderens vilkår under kapitalismen grundlæggende hænger sammen med hans/hendes arbejdskrafts vareform.

Denne sammenvævning af person og vare giver naturligvis en række teoretiske vanskeligheder, men vi vil hævde, at disse vanskeligheder først og fremmest er udtryk for en grundlæggende kompleksitet, for ikke at sige absurditet, ved det kapitalistiske samfund selv.¹⁰

Marx har selv udviklet sin udbytningsteori ud fra det særlige ved varen arbejdskraft, at der med en vis produktivkraftudvikling kan frembringes en større produktmængde ved en persons arbejde, end der skal til for at opretholde denne persons arbejdssevne og dermed personen selv.

Videre har han vist, hvorledes udbytningsforholdet tilsløres fordi lønnen fremtræder som betaling for arbejdet og ikke for arbejdskraften. Denne tilsløring er netop kun mulig, fordi sammenfaldet mellem person og arbejdskraft betyder, at personen må følge arbejdskraften ind i produktionsprocessen. Han har også vist, hvorledes der må opstå en særlig konflikt mellem sælger og køber af arbejdskraften, igen fordi personen må følge den købte/solgte arbejdskraft ind i produktionen. I modsætning til, hvad der gælder for alle andre varer, forbliver det her uklart, hvilken kvantitet, der egentlig er købt/solgt.

9. I artiklen Statsintervention og reformismekritik i *Kurasje* 23/24, 1980 s. 12-79 har vi udbygget denne problemstilling.

Michael Lebowitz, Kapitalens ensidighed, i *Kurasje* 35/36, 1985, har overbevisende påvist de metodiske og teoretiske misforståelser, der er udsprunget af Marx' aldrig gennemførte analyse af lønarbejdet i arbejdet med Kapitalens tre bind.

10. Lebowitz op.cit. s. 14 ff.

Arbejderne lever af at frembringe varen arbejdskraft, men i modsætning til alle andre vareproducenter, må han daglig opgive den frihed, han har som producent og ejendomsbesidder, for i produktionsprocessen at underkaste sig køberen af den vare, han har frembragt. En for vareejere ejendommelig modsætning: På én gang fri producent og samtidig, som konsekvens af at han producerer arbejdskraft, nødt til at påtage sig ufriheden. I cirkulationen må arbejderens sælge sin arbejdskraft, men han må samtidig sælge sig selv, idet han må garantere køberen, at når han følger sin vare ind i køberens produktionsproces, så vil han også sikre at varen 'fungerer' efter køberens hensigt.

I (re-) produktionen af arbejdskraften drejer det sig ikke blot om at frembringe en vare, det drejer sig samtidig uundgåeligt om at opretholde et individ. Man kan leve af at producere varer; lønarbejderens lever *idet* han reproducerer sin arbejdskraft.

Med ovenstående er kun antydning af en bestemt tankegang; eksempler på hvorledes forholdet mellem individ og arbejdskraft kan formuleres.

Vi har i korthed villet gøre opmærksom på, at der i spørgsmålet omkring forholdet mellem arbejdskraft og individ ligger en udfordring i retning af at udvikle de teoretiske konsekvenser for begge kategorier af deres reale sammenhæng. Dette er for os at se en betingelse for, at arbejdskraftværdibegrebet kan blive frugtbar over for analyser af lønarbejderens historiske omskiftelige situation under kapitalismen.¹¹

På baggrund af det forudgående er det klart, at analysen af forholdene omkring salget af denne særlige vare arbejdskraft står centralt for enhver forståelse af lønarbejdernes samfundsmæssige ageren; individuelt og kollektivt.

I denne sammenhæng er kapitalens akkumulationsbevægelse en central faktor, idet der herudfra hele tiden opstår nye og forandrede betingelser for salget af arbejdskraften – betingelser, der fremmer en forstærket konkurrence mellem arbejderne for at forsøge at sikre den individuelle overlevelse som person.

Organiseringen i fagforeninger er arbejdernes forsøg på at begrænse den indbyrdes konkurrence ved salget af arbejdskraften for at sikre en tilstrækkelig løn og påtvinge kapitalen begrænsninger i forbruget af arbejds-

11. Jvf. Lebowitz, op.cit., som på s. 28 konkluderer:

Styrken i Marx' dialektiske måde at tænke på er, at den frembringer en forståelse af helhedens nødvendige indre sammenhæng – i modsætning til den eklektisisme, som tager udgangspunkt i fremtrædelsesformerne og undlader at udvikle de formidlende led, og som er ude af stand til at bestemme noget som nødvendigt. Der er netop her blevet argumenteret for, at det var den manglende udvikling af lønarbejds-siden – som er latent til stede i Kapitalen – som har skabt en fejlagtig forståelse af helheden (og Kapitalens plads indenfor denne helhed). ...

Fejlen har været, at man har ladet én bog stå for seks – en fejltagelse, som siger en hel del om forståelsen af Marx' metode. Det umiddelbare spørgsmål er imidlertid, om det er muligt at forstå kapitalismen som helhed uden at undersøge de »grundlæggende emner«, som skulle indgå i den manglende bog om lønarbejdet.

kraften.¹² Denne organisering sigter således først og fremmest mod at sikre arbejdslønnen som reproduktionsgrundlag, dvs. sikre et materielt reproduktionsniveau, der tillader, at arbejderne reproducerer sig som samfundsmæssige individer gennem salget af deres arbejdskraft. Men det særlige ved varen arbejdskraft, sammenhængen mellem person og vare i produktion og reproduktion, er også grundlaget for den analyse af lønformens fordrejninger, som Marx har skitseret omend ikke fuldt udviklet.¹³

Købet/salget af arbejdskraften kan ikke som ved andre varer ledsages af en overdragelse af varen i bogstavelig forstand. Lønnen fremstår som betaling for det ydede arbejde. Her er pointen for det første, at arbejdskraftens vareform tilslører udbytningsforholdet. Der er i selve den særlige sociale form, som udvekslingsrelationen mellem lønarbejder og kapital antager, anlagt et grundlag for reformisme, idet arbejdskraftens pris *fremtræder* som en retfærdig aflønning af arbejdet.

Men for det andet betyder denne fordrejning jo, at lønnen kædes sammen med arbejdsydelsen og *ikke* reproduktionen eller reproduktionsomkostningerne.

Hos Marx diskuteres lønformens fordrejning som forvandlingens af arbejdskraftens værdi til arbejdslønnen og i denne fremstilling er det forudsat, at arbejdskraften udveksles til sin værdi.

Opnåelse af denne forudsætning kræver den faglige organisering, som vi har påpeget det tidligere og på denne måde er der en grundlæggende sammenhæng mellem lønformen og fagforeningskampen.

Dette kan også formuleres på den måde, at lønformen stiller en retfærdig fordeling af nyværdien i arbejdsløn og merværdi (profit, rente, jordrente) *i udsigt*, men at denne retfærdighed først er opfyldt, når arbejdslønnen ækvivalerer de for lønarbejderen nødvendige reproduktionsomkostninger, hvortil netop fordres den fagforeningsmæssigt organiserede lønkamp.

Historisk har den fagforeningsmæssige kamp derfor været en påtvungen nødvendighed for at opnå et tåleligt liv under kapitalismen; den har haft en tvangsmæssig karakter og denne begrundelse har den stadig, ikke bare i kapitalismens periferi men også i de mest udviklede kapitalistiske samfund.

12. Denne analyse af fagforeningernes begrundelse i betingelserne for salget af arbejdskraften som vare bygger på Redaktionskollektiv Gewerkschaften, Betingelser for socialistisk fagforeningsarbejde, i Kurasje 11, samt Ch. Neustüss, Noter om løndifferentieringen i Kurasje 13.

En diskussion af disse bidrag findes hos Hansson og Lærke Nielsen, op.cit. s. 58-60.

13. Grundlaget er Marx' analyse af lønformen i Kapitalens 1. bind, 6. afsnit (MEW 23, s. 557-590) og analysen af revenytkilderne i Kapitalens 3. bind, 7. afsnit (MEW 25, s. 822-897). Se også diskussionen af disse tekster hos Hansson, Kapitalakkumulation, arbejderklasse og socialpolitik, Kurasje 1975, s. 56-80.

Mht. Marx' analyses ufuldstændighed henvises til Lebowitz, op.cit.

Det er vigtigt at fastholde, at fagforeningsdannelsen i denne forståelse ikke er et en gang for alle opnået resultat. Den er et resultat som til stadighed må sikres. Individualisering af arbejdskraftsalget og konkurrencens gennemslag ligger fortsat som en truende mulighed, der henter næring i markedets omskifteligheder mht. den kvantitative og kvalitative arbejdskraftefterspørgsel, sådan som den følger af kapitalakkumulationens konjunkturelle forløb og den hermed sammenflettede udvikling i produktionsprocessens teknologi og kooperation.

Den faglige kamps grundlag og begrænsninger

Vi skal nu nærme os spørgsmålet om forholdet mellem den faglige og politiske kamp i den reformistiske arbejderbevægelse. Vi vil dermed komme ind på de forhold, der ud fra arbejdskraftens vareform kan begrunde velfærdsstatens udvikling.

Den grundlæggende tankegang er her, at den faglige kamp i det omfang den faktisk tilnærmer sig sit strukturelt indbyggede mål – at sikre en værdimæssig reproduktion af arbejdskraften – samtidig afslører en række begrænsninger i sine muligheder for at sikre lønarbejdernes eksistens.

I et senere afsnit vil vi komme ind på spørgsmålet om statens placering i en analyse af reformismen, men allerede her, hvor vi undersøger den fagforeningsmæssige kamps grundlag kan vi konstatere, at staten i den historiske udvikling på mange måder har grebet afgørende ind i fastlæggelsen af betingelserne for dette salg. Ikke mindst gennem arbejderbeskyttelseslove og socialpolitiske foranstaltninger men også gennem repressive foranstaltninger, er den borgerlige stat blevet inddraget som et uudskilleligt moment i den videre historiske udvikling af fagforeningernes kamp. Denne statslige indgriben og regulering af problemområder, der er af væsentlig interesse for lønarbejderne indebærer, at disse områder ikke længere tematiseres som væsentlige interesser i selve den faglige kamp, men at de statslige »løsninger« fremstår som forudsætninger for den faglige interessevaretagelse.

Dette mindsker fagforeningernes modstandsevne mod statslige indgreb i lønkampen, tvungen voldgift, antistrejkelove, men medfører også, at fagforeningerne selv søger at fremme en retsliggørelse af selve lønkampen i form af kollektive overenskomster og retsregler omkring kampformerne, hovedaftaler, regler for varsling af arbejdskampe m.m.. Fagforeningernes interesse i retsliggørelse og kontraktforhold for at sikre de tilkæmpede resultater medfører en tilsvarende interesse for at disciplinere mere spontane og lokale arbejdskampe for at styrke den centrale fagforeningskamp, gennem at begrænse og regulere konkurrencen arbejderne imellem.

Lykkes det at gennemføre denne konkurrencebegrænsende organisering i fagforeninger på trods af de stadige ændringer i produktionsprocessen og

dertil hørende ændringer af kvalifikationer og udbytningsformer, er grundlaget lagt for sikring af en værdimæssig reproduktion af arbejdskraften. På dette grundlag vokser *fagforeninger frem som konkrete organisatoriske eksistensformer for den reformisme, som er immanent i lønformen*.

En forudsætning for at fagforeningskampen kan føres succesfyldt igennem og sikre en reproduktion af arbejdskraften til dens værdi er, at selvsamme kamp tager udgangspunkt i de *fælles interesser*, som udspringer af arbejdskraftens salgsforhold til kapitalen. Dvs. at der i fagforeningskampen er forudsat en abstraktion fra alle andre forskelligheder og differentieringer end de, der direkte har at gøre med kapitalens efterspørgsel efter specifikke typer arbejdskraft. Variationer i behov og interesser som knytter sig til personen kan dermed ikke sikres igennem den fagforeningsbaserede reproduktionskamp.

Bag dette centrale forhold ved fagforeningskampen, at den forudsætter en abstraktion fra forskellighederne og afvigelserne fra det gennemsnitlige hos de personer, som indgår som sælgere af deres arbejdskraft og organiseres i fagforeningen, ligger modsætningen mellem på den ene side den *nødvendige begrænsning af konkurrencen*, som er en forudsætning for dannelsen af fagforeninger og dermed muligheden for at tilkæmpe sig en værdimæssig reproduktion af arbejdskraften og på den anden side *totaliteten* og den principielle *ubegrænsethed og variation* i de enkelte arbejders reproduktion.

Som samfundsmæssig formning af lønarbejderens eksistens indeholder arbejdskraftens vareform en immanent tvang til standardisering af reproduktionen, til en udjævning af forskelligheder og differentieringer mellem de forskellige eksistenssituationer. Disse forskelligheder og differentieringer, som både er variationer i den enkelte persons livsforløb og mellem personer, i konkrete eksistensbetingelser (eks. bolig), i behov, osv., findes mellem samme såvel som mellem forskellige typer arbejdskraft.

Når arbejdskraftens værdi danner grundlaget for den fagforeningsmæssige reproduktionskamp indebærer det, at denne kamp må udelukke de typer af reproduktionsinteresser, der har baggrund i forskelligheder og differentieringer i de enkelte arbejders reproduktion udover det gennemsnit eller den standard, som værdibestemmelsen sætter.

Som en nødvendig konsekvens af at kampen for eksistensen som arbejdskraft sker igennem den fagligt organiserede lønkamp, må lønformens formidling og herunder denne forms sammenhæng med reproduktionen blive fastholdt og udviklet. Dette skal ikke forstås som en moralsk kritik af fagforeningskampen, men som en konstatering af det givne eksistensgrundlag for den i dobbelt forstand »frie« lønarbejder er salg af sin arbejdskraft.

Hvad vi her har lokaliseret, er den ud fra det kapitalistiske samfunds reproduktionsstruktur givne nødvendige sammenhæng mellem fagforeningskamp

og arbejdskraftreproduktionens form. Den faglige organisering af reproduktionskampen sikrer – over lønformen – en reproduktion af lønarbejderen som arbejdskraft, som sælger af sin vare arbejdskraft, som en nødvendig men ikke tilstrækkelig betingelse for at reproduktionen også kan omfatte førnævnte personbundne differentieringer i reproduktionen. Lønformen fastholder netop sammenhængen mellem kapitalakkumulationens specifikke arbejdskraftbehov og denne arbejdskrafts reproduktion, hvor det er forudsat, at individuelle personbundne behov og interesser ikke indgår – *ikke kan indgå*.

Vi har i diskussionen af reformismen med udgangspunkt i arbejdskraftens vareform indtil nu først og fremmest fastholdt *to* centrale aspekter: *konkurrencen mellem arbejderne* omkring salget af arbejdskraft og *arbejdskraftsælgerens totale og sammenhængende situation* som personer med varierende behov og interesser. Ved at undersøge forholdet mellem disse to aspekter af arbejdskraftens vareform har det vist sig, at nødvendigheden af en faglig organisering for at sikre eksistensen på baggrund af salg af arbejdskraft med den hertil knyttede nødvendige begrænsning af konkurrencen mellem arbejderne betød en konsekvent udelukkelse af alle ikke-gennemsnitlige reproduktionsbehov og -interesser fra den eksistens, som den faglige kamp kunne sikre.

Brikker til en reformismeteori – forholdet mellem fagforeningskampen og velfærdsstaten

De to grundlæggende træk ved den borgerlige stat er dens retsform som overordnet og almen relationsform og pengeformen som den givne interventionsform overfor den økonomiske reproduktion.¹⁴

For vores analyse af arbejdskraftens vareform som samfundsmæssig eksistensform for lønarbejderen har denne retsform som almen relationsform en særlig betydning. Arbejdskraftens vareform lader ikke de egentlige former for tilegnelse af merværdi synlige, tildækket som de er af de kapitalistiske klasserelationers dobbelthed af formel ligestilling og reel udbytning. Men sammenfaldet mellem person og vare i varen arbejdskraft giver en »flydende« grænse for retten.

Nemlig den grænse der ligger i, at arbejdskraftens værdi ikke er en entydig bestemt størrelse, men et hele tiden tilkæmpet reproduktionsniveau, som også omfatter udbytningsbetingelserne.¹⁵

I dette afsnit vil vi forsøge at foretage en nærmere bestemmelse af forholdet mellem den faglige og den politiske kamp på grundlag af de

14. Denne bestemmelse af den borgerlige stats almene form bygger på Blanke, Jürgens og Kastendiek, Zum neueren marxistischen Diskussion über die Analyse von Form und Funktion des bürgerlichen Staates, i Probleme des Klassenkampfes 14/15, 1974.

15. Jvf. den klassiske analyse af denne problemstilling hos Marx i Kapitalens 1. bind (MEW 23, s. 249ff).

tidligere analyserede forhold i arbejdskraftens vareform. Vi har i analysen af fagforeningskampens grundlag og begrænsninger indkredset den almene begrundelse for udviklingen af velfærdsstaten og arbejderklassens aktive deltagelse heri.

At der siden kapitalismens gennembrud har været tale om eksistensen af en eller anden form for sammenhæng – omend ofte meget varierende – mellem den faglige og den politiske kamp er uomstrideligt. Med udviklingen af velfærdsstaten efter 2. verdenskrig har forholdet imidlertid ændret karakter, således at den tidligere »komplementære« arbejdsdeling er forskubbet med fremvæksten af omfattende statslige reproduktive foranstaltninger overfor arbejderklassen (socialpolitikken), som griber ind i forhold til fagforeningskampen. De historiske processer i fremvæksten af arbejderklassens faglige og politiske organisering skal ikke diskuteres her, hvor det er de almene sammenhænge (formsammenhængene) mellem disse former, vi undersøger.

Den forudgående analyse af den faglige kamps udgangspunkt i arbejdskraftens vareform og begrænsninger mht. at sikre reproduktionen, med udspring i produktionens og cirkulationens kapitalistiske former, udgør *grundlaget* for udviklingen af en *reformismeteori*.

Hermed er også sagt, at vi anser den faglige kamp, og hermed *fagforeningsreformismen, som grundlæggende for reproduktionen af arbejderbevægelsens reformistiske praksis og forståelsesformer*. Men som det også fremgår af den forudgående analyse, er det ikke tilstrækkeligt kun at fokusere på den faglige kamp, og vi vil i resten af dette afsnit forsøge at udbygge reformismebestemmelsen ved inddragelse af arbejderbevægelsens politiske kamps og organiserings samfundsmæssige grundlag.

Reformismeteorien må reflektere alle aspekter af lønarbejdereksistensen, og de forskellige teoretiske bestemmelser der indgår må præciseres i forhold til hinanden med udgangspunkt i begrebet om arbejdskraftens vareform. Det er på denne baggrund, at vi foran har udviklet bestemmelserne af konkurrencen mellem arbejdskraftsælgerne og reproduktionens form og totalitet.

Blandt de forhold som må inddrages i et forsøg på en videreudvikling og rekonstruktion af begrebet om lønformen som grundelementet i en reformismeteori, er fagforeningsdannelsens nødvendige modificering af konkurrencen mellem arbejdskraftsælgerne og lønformens modsætningsfyldte sammenhæng med arbejdskraftreproduktionens form og totalitet.

Begrebet om lønformens fordrejelser er et begreb om den almene bevidsthed, der udspringer af og er sammenfattet i den fagligt organiserede reproduktionskamp om arbejds lønnen. Men der er her ikke tale om en løsrivet individuel bestemmelse af arbejderbevidstheden som sådan. Der er tale om et begreb om 'fagforeningsbevidstheden', der ikke kan løsrives fra sine organisatoriske forudsætninger og former.

Denne bestemmelse af reformismen som en nødvendig bevidstheds- og organisationsform fastholdes ikke på de enkelte individ, men på de organisationsformer, der baserer sig på salget af arbejdskraften, fagforeningerne.

Den komplette eller *samlede reformisme*bestemmelse må derudover omfatte dels bestemmelser af den interessekamp, som udspringer af de interesser og behov, som systematisk blev udeladt (bortabstraheret) i den fagligt organiserede reproduktionskamp og som rettes mod statslige reproduktionssikringer, og dels modsætningerne mellem løsningsformer og behov som de kommer til udtryk i den individuelle arbejdsseksistens (subjektiviteten). Vi vil forsøge at præcisere og videreudvikle disse for os at se afgørende forhold i en samlet reformismeteor, som fastholder udgangspunktet i arbejdskraftens vareform.

I en anden analyse, hvis indgangsvinkel til reformismeproblematikken formuleres ud fra spørgsmålet om det borgerlige samfunds opretholdelse af legitimiteten og ikke som her ud fra analysen af arbejdskraftens vareform, rejser Bredsdorff, Brinch og Hansen¹⁶ nogle for os at se centrale spørgsmål om den politiske interesseartikulations former.

Med udgangspunkt i revenuekildebegrebet hedder det: »Formidlingen af legitimationsprocesserne finder sted i den udviklede overflades interesse-sfære, hvor klassekonflikterne fremtræder i en form, der muliggør, at de samfundsmæssige interesser og uligheder udlignes gennem kompromis.«¹⁷

Herfra henvises der til konflikter om den primære distribution som fagforeningernes konstitutionsfelt og den statsligt, formidlede sekundære distribution som konstitutionsfelt for den partimæssige organisering.

Konstateringen af denne fordobling tjener som udgangspunkt for en nøjere bestemmelse af den politiske interesseartikulations grundform, nemlig retsformen.

Gennem påvisning af retsformens begrundelse i vareformen og dermed retsforholdet eller retsrelationerne i vareforholdet kan de vise den politiske interesseartikulations 'præstrukturerede' affirmativitet til det borgerlige samfund.

Denne påpegning af sammenhængen mellem vareform og retsform er vigtig, idet den kan muliggøre udviklingen af et mere omfattende begreb om reformismens dobbelte organisering, om det strukturelt bestemte forhold mellem fagforening og parti. Det, der fastholdes her, er den forskel og – kunne man sige – komplementaritet i interesseorganiseringens to sider som noget, der begrunder sig i selve *interesseartinteresseartikulationsformen*.

16. Nils Bredsdorff, Jens Brinch og Leif Hansen, Arbejderklassen og reformismen – om reformismens udviklingsbetingelser og om kapitalismeforståelse og politikformulering i arbejderbevægelsen, i Kurasje nr. 21, 1979 udvikler disse bestemmelser, se også Hansson og Lærke Nielsen, op.cit. s. 66-70.

17. Bredsdorff, Brinch og Hansen op.cit. s. 40.

I lyset af vores tidligere argumentation omkring den faglige interessekamps bundethed til vareformen kan man her sige, at en sådan retsliggørelse yderligere pointerer denne bundethed, for så vidt som fikseringen af vareformen som den faglige kamps grundlag er retsliggørelsens forudsætning.

Det er dog muligt at bestemme forholdet mellem den faglige reproduktionskamp og den politiske mere præcist, idet de statslige reproduktionsindgrebs karakter af omfordeling peger på et grundlæggende modsætningsforhold i den faglige reproduktionskamp, som vi tidligere har analyseret: den systematiske abstraktion fra individuelle variationer i eksistensbetingelserne som en konsekvens af arbejdskraftens vareform. Det er vores *tese*, at disse områder i lønarbejdernes eksistens, som ikke kan forenes og tilgodeses gennem den faglige kamps formidling af reproduktionen via vareformen, udgør det *centrale udgangspunkt for den politiske reproduktionskamps indholdsbestemmelse*.

Man kan kort udtrykke dette således: betingelsen for at den faglige kamp kan udfolde sig på grundlag af værdiformen, altså etablere arbejdskraftens værdi som centrum for lønbevægelsen eller – i overfladens kategorier – fastholde en 'retfærdig løn', der implicerer lønnens relation til arbejdet og fordelingen mellem løn og profit, er at individuelle afvigelser i lønarbejdernes eksistens tendentielt opfanges på anden måde, da de ellers vil forblive til stede som potentielle konkurrencemomenter, en altid latent trussel mod grundlaget for konkurrencens modifikation.

Arbejdskraftens vareform frembyder sig som grundlag for at reflektere det substantielle forhold mellem fagbevægelse og parti(er).

Velfærdsstaten og reformisme

Men den statslige socialpolitik som vokser frem i denne komplementaritet (og hvis hidtidige resultat er velfærdsstaten) er heller ikke modsætningsfri. Ikke blot griber den ind i konkurrenceforholdene på arbejdsmarkedet og vokser frem som en mere og mere »normal« forudsætning for de forskellige klas-selags lønbaserede reproduktion (via den faglige kamp) og påvirker herigen-nem modsætningsforholdene i arbejderklassen.¹⁸

Men den statslige socialpolitik er – som den borgerlige stat overhovedet – den *afhængige variabel* i forhold til kapitalakkumulationens dynamik. De socialpolitiske foranstaltninger vil alene af denne grund være udsat for økonomiske begrænsninger (nedskæringer) når akkumulationsbetingelserne påtvinger en stagnation i de statslige udgifter (krisebetingede nedskæringer), hvorved grundlaget for de hidtidige konkurrenceforhold i den faglige kamp forrykkes.¹⁹

18. Dette har vi behandlet i Hansson og Lærke Nielsen, op.cit., men se også Krätke op.cit.

19. Denne sammenhæng vendes totalt på hovedet af Abrahamson m.fl.

Men derudover vil det forhold, at reproduktionsinteresserne over for staten formuleres igennem retsformen (og realiseres herigennem) indebære begrænsninger i hvilken slags reproduktionsproblemer, socialpolitikken overhovedet kan forsøge at løse, ligesom løsningsformer og omfang er underlagt disse strukturelle begrænsninger.

På samme måde som vi så det i forhold til den faglige reproduktionskamp har en sådan formmæssig sammenfatning af reproduktionsinteresser over for staten som forudsætning, at de er bragt på en eller anden fælles form, i dette tilfælde via retsformen. Dette indebærer *endnu en bortabstraktion* eller bortskæring af bredden i variationerne og i den principielle uendelighed i de individuelle behov.

I den faglige kamp er interesseartikulationen bundet til arbejdskraftens vareform, mens den overfor den borgerlige stat kun er det i formidlet forstand, nemlig gennem retsformen som relations- og formidlingsform.

I begge tilfælde er interesseartikulationen allerede bragt på en abstrakt form, ligesom de resultater for eksistenssikringen, den måtte resultere i, (lønaftaler, regler for sociale ydelser etc.). De samfundsmæssigt satte betingelser for en opfyldelse af de individuelle behov, sådan som de frembringes i individets samfundsmæssige eksistens, implicerer altså systematiske momenter af abstraktion fra disse behov, også selv om behovene hos individet selv er formuleret i systemimmanente termer.

Svarende hertil kan der skelnes mellem den individuelt erfarede livssammenhæng som grundlag for en bevidsthedsmæssig bearbejdning og tilegnelse og den kollektivt sammenfattede, hvis bevidsthedsmæssige bearbejdning og tilegnelse ikke direkte kan genfindes uproblematisk hos nogen enkelt lønarbejder, men kommer til udtryk i den organiserede klassepraksis, men opsplittet – svarende til adskillelsen mellem den faglige og den partimæssige organisering af interesserne.

Herudfra er det muligt at reflektere det immanente modsætningsforhold, der eksisterer mellem de enkelte lønarbejdere og deres organisationer – et modsætningsforhold, hvis fremtrædelsesformer naturligvis varierer med de givne historiske akkumulationsforhold. I 60'ernes højkonjunktur i Danmark viste det sig bl.a. som dels en udbredt apati blandt fagforeningsmedlemmer for organisationspolitiske forhold og dels som en opblussen af »spontane« eller »vilde« strejker.

Det kan være fristende at trække argumentationsstrukturen i det forudgående op i værdiformens termer, thi omend formidlet er det værdiformen, der regulerer lønarbejdernes eksistens gennem arbejdskraftens vareform. Vi kan således i ovennævnte skelnen mellem behov og interesse genfinde de to niveauer i vareproduktionens objektive samfundsmæssige regulering, sådan som den sætter sig igennem cirkulationen. Det ene vedrører forholdet mellem det samfundsmæssigt købedygtige behov for varen og den værdi og masse, hvormed den er produce-

ret. For lønarbejderne markeres dette niveau ved deres faglige organisering som middel til at fastholde en pris, der svarer til deres arbejdskrafts samfundsmæssige værdi, eller i overfladens kategorier – en retfærdig løn.

Det andet vedrører forholdet mellem arbejdskraftens samfundsmæssige værdi og de individuelle reproduktionsomkostninger. Dette niveau markeres af den statslige intervention i reproduktionen som middel til at tilnærme den individuelle værdi til den samfundsmæssige i det omfang, det ikke er muligt for lønarbejderen at foretage denne »korrektion« inden for reproduktionen selv.

Afslutning

På denne baggrund kan man ikke fastholde den isolerede betragtning på velfærdspolitikken, som Abrahamson m.fl. gør sig til talsmænd for.

Udviklingen af velfærdspolitikken har ikke blot en politisk historie bag sig, som Per Jensen fremhæver det, men bygger på nogle grundlæggende samfundsmæssige formbestemmelser, som vi har analyseret foran. Den nuværende situation med trusler om nedskæringer osv. misforstås totalt, hvis de strukturelle former, som den historiske samfundsmæssiggørelse af lønarbejderreproduktionen er foregået igennem, ikke fastholdes. Så kan man problemløst hævde 'at et politisk alternativ til den aktuelle velfærdspolitik er selvorganisering og selvfinansiering af eksempelvis a-kassesystemet', uden nærmere overvejelser om sammenhængen mellem denne del af velfærdspolitikken og den samlede lønarbejderreproduktion. Og man kan ligeledes diskutere 'differentieringer i eksistensgrundlaget' uden at forstå, hvorledes dette forhold er af grundlæggende betydning for den faglige kamps historiske udvikling og aktuelle status. Denne kamp er – som vi har vist det foran – ude af stand til at tage hensyn til en række differentieringer i lønarbejdernes reproduktionssituation. Vi har ligeledes vist hvorledes dette forhold får en modsætningsfyldt løsningsform igennem fremvæksten af den statslige socialpolitik – i høj grad som et resultat af arbejderbevægelsens politiske kampe.

Det har for os været væsentligt at fastholde, at lønarbejderreproduktionens samfundsmæssiggørelse foregår gennem strukturelt bestemte former. Sammenhængen i den enkelte lønarbejders reproduktion opløses nok i tilsyneladende usammenhængende og opsplittede udviklinger i de forskellige samfundsmæssige reproduktionssystemer på baggrund af specifikke historiske betingelser.

Men det er overfladisk og tilsyneladende at der er tale om *usammenhæng*. Hele den forudgående analyse har skullet vise det modsatte.

Begribelsen af vareform og retsform som bagvedliggende strukturelle sammenhænge er en afgørende forudsætning for, at diskussionen af reformismens konkrete problemer, velfærdspolitik, faglige kamp osv., ikke skal forfalde til løsrevet politisk idémageri eller historiske beskrivelser af den forløbne udvikling uden blik for de modsætningsfyldte og ikke så problemfrie aspekter heri.

Arbejdersolidaritet?

Selvorganisering og statspolitik

*Peter Abrahamson, Mogens Holm og
Iver Hornemann Møller.*

I artiklen: Socialpolitik mellem selvforvaltning og stat, i dette nummer af bladet, kommenterer Per Jensen nogle problematiseringer af velfærdsstatens udvikling.*

Vi er blevet provokeret af Per Jensens synspunkter og fremsætter vore kommentarer, der dog ikke tekstmæssigt går i detaljer, men omtaler nogle hovedproblemer omkring velfærdsstatens interventioner overfor lønarbejderne.

I. Statsliggørelsen af arbejdsløsheds-systemet i 1907 og i dag

Ud fra ønsket om »at give stats- og reformismekritikken jordforbindelse« foretager Per Jensen (P.J.) en sammenligning mellem det danske arbejdsløshedssystem, det såkaldte Genter-system og det centraleuropæiske (og det engelske), det såkaldte helstatslige system. I begge systemer er staten central, men i modsætning til det centraleuropæiske bygger Genter-systemet på fagbevægelsens administration af udbetalinger og dermed på en snæver politisk og økonomisk forbindelse mellem fagbevægelse og arbejdsløshedsforsikringen.

P.J. argumenterer for Genter-systemet, der blandt andet har »bidraget til,

at der i Danmark i 1980'erne findes nogle af de højeste organisationsprocenter i Vesteuropa«. I sin lovprisning af Genter-systemet tager P.J. skridtet videre og rejser det centrale spørgsmål, om arbejderklassen i hvert fald på langt sigt ville have stået stærkere uden statsliggørelse af dens arbejdsløhedskasser. Det mener han ikke og argumenterer her mod Hans Erik Avlund Frandsen m.fl. (1979) og Iver Hornemann Møller (1981), der begge hælder til, at den delvise statsliggørelse (tilskud og muligheder for kontrol) i 1907 – ikke mindst på baggrund af nedskæringer og repressive foranstaltninger i de følgende årtier i hvert fald på *lang sigt* har svækket arbejderklassen.

* Det drejer sig om: Peter Abrahamson: Fra velfærdsstat til velfærdssamfund? i Nordisk Forum, nr. 43, vol. 19, nr. 3, 1984, Hans Erik Avlund Frandsen m.fl.: Planøkonomi og folkefront, København 1979, Mogens Holm: Velfærdsstatspolitik og velfærdsstatskritik, i Kurasje nr. 37, 1985 og Iver Hornemann Møller: Klassekamp og sociallovgivning 1850-1970, Socialistiske Økonomers Forlag, 1981.

Det er et vigtigt spørgsmål, P.J. rejser. Både historisk og aktuelt – og det fortjener en lidt grundigere behandling.

Det mindre interessante spørgsmål om, hvad der *ville være sket, hvis* fagbevægelsen i 1907 havde fulgt syndikalisternes råd og afvist statsliggørelsen, skal vi lade ligge. Nu *blev* statsliggørelsen (efter Genter-systemet) en realitet, og de statslige tilskud gjorde det, som P.J. rigtigt påpeger, herefter muligt for fagforeninger med relativt lave lønninger og høj arbejdsløshed, at oprette A-kasser. Der er næppe tvivl om, at på *kort sigt* var 1907-loven både en styrkemæssig og velfærdsmæssig gevinst for arbejderklassen. Men gælder det også, når lovgivningen vurderes over en årrække?

Det væsentligste spørgsmål er i denne sammenhæng, om de økonomiske og politiske strukturer og magtrelationer, der gjaldt i 1907, har ændret sig så lidt i løbet af de 80 år, at statsliggørelse med P.J. stadig kan siges at være en fordel for arbejderklassen.

De talrige historiske, men også næsten dagaktuelle erfaringer omkring stramninger af kontrolbestemmelserne, optagelsesbestemmelserne, udbetalingsreglerne, tilrådgighedsreglerne samt ikke mindst nedskæringer i og forringelser af understøttelsens højde og udbetalingsperiode taler deres klare sprog om statsliggørelsen negative sider! Hertil kommer så, at finansieringssiden ser helt anderledes ud i 1986 end i 1907, hvor lønarbejderne kun havde et meget lille økonomisk overskud til at deltage i sociale forsikringsordninger. I dag betaler arbejderne nemlig omkring 90% af de offentlige indtægter og dermed også i al

væsentlighed deres egen arbejdsløshedsunderstøttelse.

Kombineres de negative erfaringer vedrørende kontrol, optagelses- og udbetalingsregler m.v. med den helt ændrede skatte- og finansieringssituation og yderligere med de meget høje organisationsprocenter, er det politisk aktuelt, at arbejderklassen og de underordnede mellemlag nu rejser kravet om afløsning af statsliggørelsen med en selvorganisering, selvforvaltning og selvfinansiering af arbejdsløshedssystemet.

II. Statslig kontrol og selvorganisering

P.J. afviser den problematisering af velfærdspolitikken, som bl.a. tematiseres af undertegnede. Afvisningen begrundes i, at der ikke findes noget alternativ til velfærdspolitikken i den aktuelle situation, og at udviklingen i velfærdspolitikken har medført en række fordele for arbejderklassen i forhold til en tidligere periode, hvor det sociale sikkerhedssystem ikke fandtes.

Heroverfor står kritikken af velfærdsstatspolitikken. Den fremhæver den sårbarhed, som arbejderklassen i dag er underlagt ved ikke at have erfaringer for selvorganisering og tradition for at bearbejde egne erfaringer som bolværk imod nedskæring og ændring i betingelserne for sikkerhedssystemet og for modtagelse af forskellige former for ydelser. Udviklingen af velfærdspolitikken har medført en række fordele, som rigtigt fremhævet af P.J., men er funderet på politikken i det borgerlige demokratiske system og lige præcis så sårbart som svingningerne i politikudviklingen medfører. Når vi mener, at arbejderbevægelsen er fanget i noget af en blindgyde, så er det fordi selvorganisering

ringspotentialer er fjernet samtidig med, at der ingen garanti er for at det folketingspolitiske grundlag til stadighed er tilstede for at opretholde det sociale sikkerhedssystem. Det lader sig ikke gøre fra den ene dag til den anden at fjerne hele velfærdskomplekset – men udviklingen har været i gang siden sidst i 1970'erne.

Når vi påpeger nødvendigheden af at diskutere alternative strategier i forhold til velfærdsstatens eventuelle genopretning, så er det, fordi vi mener, at arbejderklassens kamppotentialer på denne måde kan forøges.

P.J. tillægger os den opfattelse, at selvorganiseringen er vejen til socialisme. Vi mener, selvorganiseringsstrategien først og fremmest er et forslag til opgør med staten. I den historiske omtale af velfærdsstatens udvikling og bedrifter i arbejderklassens interesse, ser P.J. helt systematisk bort fra alle de fornedrende og undertrykkende indgreb, som *også* er blevet gennemført af staten.

Men selvorganiseringsstrategien er også et forslag til at indlede diskussion af, hvordan det borgerlige demokratiske system virker ind på fagbevægelsens organisatoriske forhold med repræsentationsdemokrati og en kommunikations- og magtstruktur, som bedst kan karakteriseres som en borgerlig offentlighedsform. En offentlighedsform, hvor oppositionsmener forsvinder i det centralistiske system, og hvor organisationsformen betyder mere end sagens indhold.

Selvorganisering og socialisme hænger tæt sammen: ingen socialisme uden selvorganisering. Men i den aktuelle debat skal begrebet selvorganisering ikke kun opfattes som en parole for vejen til socialisme. Selvorganiseringsstrate-

gien er først og fremmest et redskab til at dæmme op imod den statslige kontrol med de sociale ydelser, som arbejderklassen via skatter og afgifter selv betaler. Det er som nævnt arbejderklassens og mellemlagenes egne penge, der igennem det offentlige system anvendes til en omfordeling indenfor klassens egne rækker.

Hensigten med denne problematisering af velfærdsstaten er selvfølgelig ikke, at dagpengesystemet skal afskaffes, men at den statslige magtudøvelse og kontrolmulighed skal fjernes, ved at selvfinansiering, organisering og kontrol af systemet skal formidles igennem en alternativ institution, der ikke er påvirket af statens interventioner.

III. Kan staten harmonisere interesse modsætningerne i arbejderklassen?

P.J. nævner rigtigt, at 1907-loven bevirkede en *statslig* homogenisering af arbejderklassens interesser derved, at de dårligst stillede lag nu fik økonomisk mulighed for at oprette en Akasse. Men det er væsentligt samtidig at gøre opmærksom på, at hermed er det også stort set slut med socialpolitikken's homogeniserende effekter. Som det for danske forhold er dokumenteret hos Iver Hornemann Møller (1981), for Sveriges vedkommende hos Marklund (1975), og vedrørende England hos Kincaid (1979) harmoniserer socialpolitikken ikke, men *cementerer* i stedet de klassekampbestemte lønninger for arbejdskraften gennem en tilsvarende lovgivningsmæssig differentiering af ydelser, tildelingsregler m.v. Det betyder, at socialpolitikken's homogeniserende effekt i dag i bedste fald alene vedrører individer og lags

horisontale indkomstfordeling. (Persson 1980).

P.J. giver udtryk for, at staten kan harmonisere intersemomsætningerne i arbejderklassen, og at staten faktisk er den eneste instans, der er i stand til at gøre det. På den måde udråber P.J. et *hurra* for staten og udnævner den til arbejdersolidaritetsens formidler.

P.J. har ret i, at det såkaldte arbejderaristokrati – med god beskæftigelse og rimelig løn – har haft muligheder for at sikre sig imod arbejdsløsheden. Deres beskæftigelsesmuligheder har været gode, og de har haft en indtjening, som gjorde det muligt at finansiere en forsikringsordning. Sådan har situationen ikke været for hele klassen, og den fagopdelte organisering har medført, at store grupper ikke havde økonomisk overskud til at lave forsikringsordninger.

P.J. påpeger, at denne differentiering medfører intersemomsætninger indenfor klassen, hvilket gør det umuligt at organisere et dagpengesystem for klassen selv. Hvad klassen ikke selv kan, kan staten til gengæld. Det er her, staten træder til som den eneste instans, der kan forene intersemomsætningerne og indføre et dagpengesystem, der er i klassens interesse som helhed, mener P.J.

Hans argumentation medfører; at statens indblanding opløser modsætningerne imellem arbejderklassens forskellige dele, f.eks. imellem faglærte og ufaglærte. Differentiering i intersemomsætningerne for arbejdsløshedsforsikring ændres imidlertid ikke af den offentlige organisering. Men differentieringen retter sig nu imod staten og folketingets politik i stedet for imod fagbevægelsen. Det vil sige at modsætningerne har ikke nogen mulighed for at blive forarbejdet

eller forhandlet indenfor klassen. Derfor er de offentlige interventioner snarere en hindring for solidaritetens udvikling end en garant derfor. Den statslige politik udtrykkes blandt andet i Folketingets politiske bravalla slag, og de politiske beslutninger er altid kompromisser imellem forskellige klasser og politiske grupperinger, og resultatet bærer nødvendigvis præg af, hvilke interventionsformer, der har kunnet opnå flertal for.

Heroverfor står, at udvikling af solidaritet er en politisk bevægelse for sammenhold og egalitet, hvor der er differentieringer i eksistensgrundlaget og fremtidsudsigterne. Og de statslige politikker indenfor dagpengeområdet har som nævnt ikke harmoniseret modsætningerne, hvilket bl.a. er kommet til udtryk i en vis højredrejning blandt arbejderne med støtte til politiske partier, som kraftigt vil skære ned på det socialpolitiske område, f.eks. Det Konservative Folkeparti og Fremskridtspartiet.

Alle præmisserne vedrørende dagpenge er lagt i det offentlige regi udenfor arbejderbevægelsen, og ændringerne af betingelserne er et generelt politisk spørgsmål og ikke et spørgsmål om fagbevægelsens forhandlinger internt.

Det er afgørende at bide mærke i den forskydning af beslutningsgrundlaget og -indholdet, når man skal vurdere fordele og ulemper ved de offentlige interventioner. P. J. har ret i at påpege, at fagbevægelsen også har sit eget kontrolsystem, og at man ikke kan forudsætte, at der her skulle være tale om en mere liberal holdning. Men grundlaget for en intern fagbevægelseskontrol er under alle omstændigheder mere specifikt placeret i arbejderne situation end den kontrol og registrering, der er placeret i den centrale statsadministration.

IV Hvor blev reformisme-kritikken af?

P.J.'s hensigt med kommentarerne er at bringe reformismekritikken ned på jorden. I P.J.'s positive fremstilling af statens funktioner, hvorigennem bl.a. de klasseinterne interesse modsætninger harmoniseres, ses helt bort fra de klasse modsætninger, som staten er formidler af, som en samling apparater domineret af de borgerlige klassekræfter. Det diskuteres heller ikke, hvilke muligheder og hvilke begrænsninger, som arbejderklassen har stået overfor, og står overfor, når det drejer sig om at påvirke de offentlige interventioner.

P.J. har en evne til at læse den politiske historie ovenfra, dvs. ud fra de politiske resultater. Og ikke nedefra, dvs. ud fra de kampe, der er foregået, og som er blevet nedkæmpet af kapitalfraktionerne, småborgerskab, LOtoppen og et parlamentarisk flertal, der ikke giver plads til de minoriteter, som er nederst på stigen, og som er fjernet fra den historie, der kun handler om de politiske resultater. Det er bemærkelsesværdigt, at hele oppositionen i fagbevægelsen – hvoraf der har været mange fraktioner, hvor ikke mindst syndikalisterne skal trækkes frem som eksempel – er en død hund i P.J.'s fremstilling.

Note:

J.C. Kincaid: Poverty and equality in Britain: Harmondsworth.

Stefan Marklund: Fattigdom och socialpolitik i Vilhelmina. Umeå 1975.

Iver Hornemann Møller: Klassekamp og sociallovgivning, København 1981.

Gunnar Persson: Til socialpolitikens försvar. Zenit. nr. 65, maj-juni 1980.

ariadne

FORUM FOR KRITISK SAMFUNNSTEORI

NYTT

Ariadne er et udogmatisk og uavhengig tidsskrift som vil behandle emner innen samfunnskristisk teori på tvers av faglige og politiske skillelinjer. Ariadne søker særlig å fremme og for-midle samfunnsteor-etisk nytenkning.

INNHALDET I NR. 3:

Tom R. Skauge:

Stjernekrig: Hva er SDI?

Magne Barth:

Romvåpenforsvar - er det mulig og ønskelig?

Jozef Goldblat og Victor Millán:

Contadora - traktaten og freden i Mellon - Amerika

Åge Simonsen:

Nydarwinismens krise

Jorgen Lorentzen:

Eksistensestetikk - Foucaults nyorientering?

Ole Mosing:

Foucault, Baudrillard eller Habermas

Peter Bundesen:

Marx kritikk af subjektiv og objektiv værditeori

Stein E. Johansen:

Marx og varenes sammenlignbarhet

En idehistorisk belyst kritikk

Debatt:

petter Nore:

Plan eller marked?

Stein E. Johansen:

Rehabiliter økonomikritikken

Nr. 3 (148 sider) nkr. 60, -. Abonnement nr. 3 og 4 nkr. 95, -.

Nr. 1 (216 sider) nå nkr. 15, -. Av innholdet: Marx og Hegel, Oppdragerkrisen, Kritikk av klassekampteorien, Pengefri økonomi, Våpenkappløpet.

Nr. 2 (122 sider) nå nkr. 20,-. Av innholdet: Intellektuelle, Marxisme og sosial-demokrati, Narsissisme, Alternative økonomi.

Bestill fra:

Boks 45 - N - 5014 Bergen - Universitetet - Postgiro 3 40 57 76

Gamle numre af kurasje kan stadig fås.

Følgende hæfter kan leveres:

nr: 4, 8, 10, 13, 14, 15/16, 17, 19/20, 21, 22.

Disse hæfter koster kun 10,- kr. pr. stk.

nr.: 23/24, 25, 26, 27/28, 29, 30, 31, 32.

Disse hæfter koster kun 20,- kr. pr. stk.

nr. 33: 50,- kr.

nr. 34: 50,- kr.

nr. 35/36: 80,- kr.

nr. 33-36 samlet: 10,- kr.

Til disse priser lægges porto.

Send et brev eller giro til

Kurasje
Krystalgade 16
1172 København K

Giro: 7 16 60 44

Det er nu der skal tegnes abonnement på de næste 4 numre af KURASJE, nemlig nr. 37-40. Det koster kun 180,- kr. for alle 4 hæfter (kun 140,- kr. for studerende). Simpelthen så billigt at det er for dyrt at fotokopiere KURASJE. Indbetal på giro.

KURASJE er et kritisk marxistisk tidsskrift.

Kurasje søger med en række forskellige indfaldsvinkler at præcisere en teoretisk kritik af vort kapitalistiske samfund og af de socialistiske lande, som udgangspunkt for en diskussion af mulige overgangsformer til et kommunistisk samfund. KURASJE bringer såvel artikler der søger at nytænke og videreudvikle en aktuel og radikal samfundskritik, som artikler der søger at skabe overblik og sammenhæng i den internationale marxistiske diskussion.